

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 9

1972

10

iz vsebine

- **MOJCA DRČAR-MURKO:** Koroški oktober
- **BOGDAN KAVČIČ:** Položaj sindikata v delovni organizaciji
- **MIROSLAV PEČUJLIČ:** Aktualna vprašanja marksizma
- **OKROGLA MIZA:** Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi?
- **GOJKO STANIČ:** Dileme temeljnega odnosa zveze komunistov do mladine
- **FRANCE STRMČNIK:** Oživljanje preživelih teorij o šolski kazni
- **STANE SAKSIDA-KREŠO PETROVIČ:** Teoretični model socialne stratifikacije
- **ANTON BEBLER:** Srečanje dveh velikanov
- **BORIS VERBIČ:** Skupna kmetijska politika EGS
- **TADEUSZ JAROSZEWSKI:** Konceptcija avtentičnega življenja pri Martinu Heideggru

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani;
izdajanje revije sofinancira kulturna
skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crn-
kovič, Zvone Dragan, Lojze Fillpič,
Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter
Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane
Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer,
Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Moj-
ca Murko-Drčar, Milan Osredkar,
Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc,
France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin
Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Mur-
ko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-461
int. 232

Uprava posluje za naročnike vsak torek
in sredo od 9. do 14. ure

1972

10

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna
25 din; za organizacije: letna 80 din;
za študente: letna 40 din; za tujino:
letna 120, posamezen izvod 12 din; v
prostih prodaji je cena enojne številke
6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090. Fakulteta za sociologi-
jo, politične vede in novinarstvo — za
revijo Teorija in praksa; devizni račun
FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za
revijo Teorija in Praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani,
za članke in razprave do 20 strani, za
pogleda, glose, komentarje do 10 stra-
ni, za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova ce-
sta 35, oktobra 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 10, str. 1329—1504, Ljubljana,
oktober 1972

vsebina

MOJCA DRČAR-MURKO: Koroški oktober 1331

ČLANKI, RAZPRAVE:

BOGDAN KAVČIČ: Položaj sindikata v delovni organizaciji 1334

MIROSLAV PEČUJLIČ: Aktualna vprašanja marksizma 1348

OKROGLA MIZA:

Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi? 1357

ZVEZA KOMUNISTOV DANES:

GOJKO STANIČ: Dileme temeljnega odnosa zveze komunistov do mladine 1383

POGLEDI, KOMENTARJI:

JOŽE ŠIREC: Ponavljanje v sodobni slovenski osnovni šoli 1390

POLEMIKA:

FRANCE STRMČNIK: Oživiljanje preživelih teorij o šolski kazni 1400

MNENJA:

STANE SAKSIDA-KREŠO PETROVIČ: Teoretični model socialne stratifikacije (poskus kvantitativne verifikacije) 1407

DRUŽBA IN ZNANOST:

MARKO KOS: Dileme v naši raziskovalni sferi 1420

JOŽE ŠTER: Industrijske raziskave v Sloveniji 1428

MEDNARODNI ODNOSI:

ANTON BEBLER: Srečanje dveh velikanov 1436

BORIS VERBIČ: Skupna kmetijska politika EGS 1449

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

TADEUZ M. JAROSZEWSKI: Konceptija avtentičnega življenja pri Martinu Heideggru 1469

BREZ OVINKOV:

I. RAVNIKAR: O stanovanjski politiki — iz malo drugačnega zornega kota 1483

J. PLAHUTNIK: Skrb za popolnost ali samoupravno sprenevedanje? 1486

I. JURANČIČ: Ob tretji obletnici 1488

PRIKAZI, RECENZIJE:

EDVARD KARDELJ: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi (A. Igličar) 1490

KARL VORLÄNDER: Zgodovina filozofije II (F. Jerman) 1492

Iz domačih revij 1495

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV:

Avtorski sinopsisi 1503

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 10 str. 1329—1504, Ljubljana, oktober 1972

CONTENTS

MOJCA DRČAR-MURKO: Carinthian October 1331

ARTICLES, STUDIES:

BOGDAN KAVČIČ: The Position of Trade-union in Working Organizations 1334
MIROSLAV PEČUJLIČ: Topical Questions of Marxism 1348

ROUND TABLE:

Where are the Essential Reasons for Conflicts in our Society? 1357

THE LEAGUE OF COMMUNISTS TODAY:

GOJKO STANIČ: The Dilemmas of the Basical Relation of the League of Communists to Youth 1383

VIEWS, COMMENTS:

JOZE SIREC: Repetition in the Contemporary Slovene Elementary School 1390

POLEMIC:

FRANCE STRMČNIK: Revival of Outdated Theories about School Punishment 1400

OPINIONS:

STANE SAKSIDA-KREŠO PETROVIČ: A Theoretical Model of Social Stratification (an attempt at quantitative verification) 1407

SCIENCE AND SOCIETY:

MARKO KOS: Dilemmas in Our Research Sphere 1420
JOZE ŠTER: Industrial Research in Slovenia 1428

INTERNATIONAL RELATIONS:

ANTON BEBLER: The Meeting of two Giants 1436
BORIS VERBIČ: Common Farming Policy of EEC 1449

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

TADEUSZ M. JAROSZEWSKI: The Concept of Authentic Life with Martin Heidegger 1469

STRAIGHT AWAY:

I. RAVNIKAR: Housing Policy from a Different Point of View 1483
J. PLAHTNIK: Care for Perfection or Self-Management Pretence? 1486
I. JURANČIČ: At the Third Anniversary 1488

REVIEWS, NOTES:

EDVARD KARDELJ: Contradictions of Social Property in Contemporary Socialist Practice (A. Igličar) 1490
KARL VORLANDER: History of Philosophy II (F. Jerman) 1492
From Domestic Reviews 1495

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

Authors' Synopses 1503

СОДЕРЖАНИЕ

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Каринтийский октябрь 1331

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОГДАН КАВЧИЧ: Место профсоюза в трудовой организации 1334
МИРОСЛАВ ПЕЧУИЛИЧ: Актуальные вопросы марксизма 1348

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

В чём существенные причины конфликтов в нашем обществе? 1357

СОЮЗ КОММУНИСТОВ СЕГОДНЯ:

ГОЙКО СТАНИЧ: Дилеммы фундаментального отношения Союза Коммунистов к молодёжи 1383

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЕЖЕ ШИРЕЦ: Повторение в современной словенской начальной школе 1390

ПОЛЕМИКА:

ФРАНЦЕ СТРМЧНИК: Воскресение пережитых теорий о наказании в школе 1400

МНЕНИЯ:

СТАНЕ САКСИДА — КРЕШО ПЕТРОВИЧ: Теоретический образец общественной стратификации (опыт количественной верификации) 1407

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

МАРКО КОС: Дилеммы нашей исследовательской сферы 1420
ЕЖЕ ШТЕР: Исследования в промышленности Словении 1428

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

АНТОН БЕБАЕР: Встреча двух великих 1436
БОРИС ВЕРБИЧ: Общая сельскохозяйственная политика ЭЭС 1449

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ТАДЕУШ М. ЯРОШЕВСКИЙ: Концепция подлинной жизни у Мартина Гейдеггера 1469

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

И. РАВНИКАР: О жилищной политике с чуждой точки зрения 1483
Я. ПЛАХУТНИК: Заботимся о совершенстве или играем в прятки с самоуправлением 1486
И. ЮРАНЧИЧ: К третьему годовщине 1488

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЭДВАРД КАРДЕЛЬ: Противоречия общественной собственности на современной социалистической практике (А. Игличар) 1490
КАРЛ ФОРЕНДЕР: История философии II (Ф. Ерман) 1492
МИРЯМ ЖУМЕР: Человеческая среда
По страницам наших журналов 1495

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

1497
Авторские синопсисы 1503

Mojca D. Murko

Koroški oktober

Leta nezadržno tečejo in neprijetnosti ob njih tonejo v pozabo. Pravzaprav ne, spominjamo se jih še, le da dobivajo druge dimenzije. Opredeljujejo jih nove razmere, ki s svojimi zakonitostmi pričajo ljudi, da gledajo naprej, da iščejo poti sporazumevanja kljub poprejšnji jezi in nezadovoljstvu. Neposredne prizadetosti je s časom vedno manj, nova generacija ljudi pa svoja čustva, vsaj večinoma, uravnava po lastnih izkustvih, po svojem občutenju krivic.

Nobenega razloga ni, da ne bi ta zakonitost v mišljenju in ravnanju sodobnega človeka — pripravljenost stvarno ovrednotiti smisel jeze in se prilagoditi spremenjenim razmeram — veljala tudi za eno izmed najbolj občutljivih in zapletenih človekovih čustev, za občutenje in izražanje trdne in usodne narodnostne povezanosti, če je neki dogodek v zgodovini neupravičeno pustil del ljudi zunaj državnih meja tega naroda. Izguba nacionalnega prostora je z vsem, kar sodi zraven, predvsem s strahom pred potujčevanjem, za narod kot celoto in za manjšino, vzrok za hudo jezo in grenkobo, toda čas ju v resnici omili in napeljuje iskanje najustrežnejših oblik prilagajanja novi resničnosti.

O Koroški je govor, seveda.

Toda, ali ne gre na Koroškem za vzajemnost, za razmerje med dvema narodoma? Ki je eden izmed njih v resnici prilagodil svoje ravnanje novim razmeram, razumel zagotovila o ohranjanju bistva narod-

nostne manjšine kot neoporečno in neovrgljivo voljo popraviti krivice in začeti življenje na novo? In se je drugi dosledno skrival za besede o demokraciji, strankarski seveda, ko naj bi bilo treba prepričevati vsakogar posebej o mednarodnih obveznostih države in mu zato tudi ne bi bilo treba takoj ukrepati?

Prvi narod je kot celota in kot manjšina skušal pozabiti vse neprijetno iz časov skrajne nacionalistične histerije, ko je še šlo za ozemlje in ko so se nasilni potujčevalni ukrepi vse-kakor bolj obnesli kot miro-ljubno prepričevanje. Drugi narod je želel pozabiti zgolj konkretne neprijetnosti, posebno če so bile povezane z nacistično opredelitvijo o enem nemškem narodu, ni pa želel pozabiti posledic oziroma ni bil pripravljen popraviti krivic za nazaj, čeprav se je, v besedah vsaj, storivcem teh krivic sve-čano odrekel.

Kaj bomo rekli?

Da smo Slovenci kot celota zaupljivi in verjamemo bese-dam, čeprav jim dolga leta ne sledijo ustrezna dejanja? Da smo polni občutkov manjvrednosti do velikih narodov, kljub temu da imamo svojo državo? Da smo pač stvarno ovrednotili svojo jezo in svoj strah pred morebitnimi novimi pritiski?

Pa zdaj ni več pomembno, da bi si gledali v duše in iskali krivce za to, da smo precenili prilagojevalno sposobnost avstrijstva in previsoko ocenili splošno človekovo željo živeti v miru in strpnosti s svojimi sosedi.

Pomembno je, da je spet oktober in da je letošnji še bolj črn kot je bil lanski. In pomembno je še to, da je naša predlanska in lanska jeza rodila le pičle sadove, tako pičle prav-zaprav, da so jih lahko v noči z 9. na 10. oktober »domovini zvesti« (Nemci, kajpak, to so dali vedeti), dobesedno zmetali v vodo.

Morda je pomembno še to, da je avstrijska policija silno učinkovita, kadar gre za leve skrajneže (kakor je ovrednotila tiste, ki so pripisovali slovenska imena na table s krajevnimi napisi), da pa je prav izjemno neorganizirana, kadar gre za desne skrajneže in desne tero-riste, kakor očitno lahko ime-nujemo privrženca »domoljub-nih« organizacij, (ah, ta domo-ljubnost, koliko plati ima!)

In vredno je omeniti še to, da se je očitno občutek potrebe po ohranitvi v manjšinah bolj izoblikoval kot v modernih narodih in da je nastalo ob letoš-njem koroškem soočenju nena-vadno zavezništvo. Avstrijska manjšina v Italiji, ki si je, mi-mogrede, izbojevala svoj varni in urejeni položaj prej nasilno kot kako drugače, se je prek svojega predstavnštva solidari-zirala s Slovenci v Avstriji. Ne-izprosna logika ogrožanja nare-kuje nenehno varovanje pri-dobljenih pravic, ne dopušča nobene napake, nobenega po-čivanja na lovorikah in ne dovoljuje nobenega koraka, ki bi ga kdaj kdo utegnil po ana-logiji uporabiti proti manjšini.

Na žalost je ta podpora iz manjšinske solidarnosti tudi

edina dobra stran letošnje oktobrske bilance. Premalo.

Pa ne zgolj za manjšino na Koroškem, ki se je ob črnosrajčniških procesijah, ob mažanju partizanskih spomenikov, ob razbijanju krajevnih napisov, ob fizičnem obračunavanju s slovenskimi ljudmi morala spomniti svoje prvotne jeze. Toda izbruh v letošnjem oktobru ni bil namenjen zgolj koroškim Slovencem; navsezadnje je popolnoma nelogično pričakovati od razumnih in strpnih ljudi, da se bodo zaradi dvojezičnih krajevnih napisov — in to v današnjem svetu — čutili ogrožene v svojih narodnostnih pravicah! Za nekaj drugega torej gre, ne za napise.

To je izbruh skrajnega šovinizma, ko samo na sebi začne veljati pravilo — kdor ni z nami, je proti nam — in ko prenehajo veljati še tako stvarno opredeljene razmere. Bistvo in ozadnje zadeve se zgubita, edino odločilno ostane slepo sovraštvo, ki je sposobno organizirati presenetljivo velike množice tihih in neopredeljenih državljanov, sovraštvo, ki ga nedavna zgodovina dobro pozna.

Sovraštvo, ki lahko dobi ob takot naravnem in nedolžnem dogodku, kot so slovenski napisi, take oblike, preprosto ne dovoljuje več strpnosti za vsako ceno. Ni treba brskati med vrsticami avstrijskih domoljubnih govorov, da bi zvedeli, da se prepričanje o nemški Koroški ne ustavlja hkrati z mejami avstrijske države.

Ta zemlja, ki vsaj vsakega oktobra, če ne večkrat na leto

postane predmet namigovanj in tudi odkritih groženj, pa je del življenjskega prostora slovenskega naroda in zatorej tudi predmet interesa Jugoslavije. Izbruh velikonemškega šovinizma s tem preneha biti zgolj prepir za malenkosti, ampak je resno opozorilo za vso Jugoslavijo. Poleg vsega drugega je tudi opozorilo, da določil konvencije o človekovih pravicah, še posebej pa o prepovedi hujšakaške propagande, niso povsod enako resno razumeli in da se velikonemški pogledi na narod lahko znova uveljavijo v drugih oblikah, če se jim prizadeti pravočasno ne postavijo po robu. Teroristi, ki se zatekajo k dobro znani podlagi velikonemškega šovinizma, torej niso, za nas pa še posebej ne, kaki teroristi in abstracto, ampak čisto konkretni nasilniki s konkretnimi političnimi idejami, ki se do njih oblast (prav zato?) izjemno prizanesljivo vede. Zato morda ni dovolj zahtevati ukrepanje proti konkretnim nasilnežem, čeprav je to najnujnejše, ampak se je vredno ozračju obujanja sovraštva na znanih političnih in narodnostnih temeljih postaviti v bran kot prizadeti narod, kot celota.

Zakaj, nismo čisto nemočni. Če se Avstrija ni obotavljala zahtevati razprave o položaju svoje manjšine v Italiji v Združenih narodih in zbuditi pozornost vsega sveta, čemu bi po vsem, kar se dogaja na Koroškem, ne izrabili iste možnosti?

Ljubljana, 15. oktobra 1972

Položaj sindikata v delovni organizaciji

1. Temeljno področje delovanja sindikata

Kot vsaka organizacija s političnimi cilji je tudi cilj sindikatov, da uresničujejo spremembe v družbi kot celoti ali v njenih delih. Ker so člani sindikata delavci, torej zaposleni v delovnih organizacijah, delovne organizacije ne moremo izločiti iz področja delovanja sindikata. Seveda lahko postavimo alternativo: ali je težišče delovanja sindikata v delovnih organizacijah ali pa morda v širših družbenih okvirih. Z drugimi besedami, gre za temeljno načelo delovanja organizacije: ali je celotna struktura organizacije programirana za uresničevanje ciljev, ki jih postavljajo osnovne organizacije (se pravi, sindikat v delovni organizaciji) ali narobe, da osnovne organizacije izpolnjujejo predvsem naloge, ki jim jih nalaga »višje« vodstvo.

Ta dilema je v uvodnem delu statuta Zveze sindikatov takole razrešena: »Osnovna načela organiziranja sindikatov in Zveze sindikatov izhajajo od delavca. Na njegovem družbenoekonomskem in političnem položaju temelji celotna družbena angažiranost in organizacijska struktura sindikatov in Zveze sindikatov.«¹ Statut Zveze sindikatov Slovenije je v tem pogledu še jasnejši. Tam kjer določa vsebino dejavnosti slovenskih sindikatov, je rečeno: »Zaradi takšne vloge in nalog mora organizacijska struktura sindikatov temeljiti predvsem na vlogi in aktivnosti delovnega človeka v delovni organizaciji in na osnovi organizacij sindikata. Iz tega sindikati črpajo glavno vsebino svojega dela in jo združujejo na vseh nivojih svoje organizacije tako v občinah kot v republikah v enotno politično dejavnost.«²

Navedena načelna stališča pomenijo, da je vsaj načelno prodrta opredelitev o takšni strukturi organizacije sindikatov, ki mora predvsem zagotoviti uresničevanje ciljev članstva, organiziranega v osnovnih organizacijah sindikatov po delovnih organizacijah. Seveda je

¹ Dokumenti VI. kongresa ZSJ, »Delavska enotnost«, Ljubljana 1968, str. 167.

² II. konferenca sindikatov Slovenije, »Delavska enotnost«, Ljubljana 1970, str. 111.

vprašanje, kolikšen vpliv na dejavnost »višjih« organov sindikata imajo njegove osnovne organizacije. O tem nimamo zanesljivih empiričnih podatkov, vendar je med članstvom precej razširjeno mnenje, da imajo na vsebino dela teh organov večji vpliv kot osnovne organizacije nekateri drugi dejavniki.

Za ponazoritev navajam odgovore, ki smo jih v novembru 1969 dobili od več kot 3000 delavcev v industriji in rudarstvu, ko smo jih vprašali: »Kdo ima po vašem mnenju prvenstveni vpliv na to, kaj dela sindikat v vaši občini?« (oziroma analogno vprašanje za sindikalne organe v republiki). Med tistimi, ki so se v odgovoru opredelili, jih je bilo nekaj manj kot tretjina (31 %) takih, ki so menili, da imajo na vsebino dela občinskih organov sindikata predvsem vpliv osnovne organizacije; nadaljnjih 25 % je menilo, da so to »višji forumi« sindikata, 20 %, da drugi organi na ravni občine, in 24 %, da občinski organi sami določajo svojo dejavnost. Na vsebino dela republiških organov pa imajo odločujoč vpliv osnovne organizacije po mnenju 21 % anketiranih, 31 % jih je menilo, da so to »višji organi« sindikatov, 30 %, da so to drugi organi v republiki, in 18 %, da si republiški organi sindikata sami določajo svojo dejavnost. Primerljivih podatkov za raven federacije nimamo.

Razumljivo je, da so navedeni podatki samo izraz prepričanja delavcev in ne objektivna stvarnost. Kljub temu da jih lahko smatramo za pristranske, pa ne moremo mimo dveh ugotovitev:

1. da je samo manjšina prepričana o prevladujočem vplivu »baze« na dejavnost višjih organov sindikata, in
2. delavci so prepričani, da je vpliv »baze« na ravni republike še manjši kot pa na ravni občine.

Potemtakem ne bo pretirano, če rečemo, da je načelo o osnovni organizaciji sindikata kot temeljnem področju njegove dejavnosti uresničeno le deloma. Podoba je, da znaten del dejavnosti sindikata poteka izključno v okviru posamezne ravni organizacije in da so vertikalne komunikacije dokaj slabe. Namerno govorim o komunikacijah, da bi bila jasna dvosmernost odnosa in obojestranska pogojenost dejavnosti. K učinkovitosti sindikata v celoti, posebno pa v delovni organizaciji, bi bistveno pripomogla bolj koordinirana dejavnost različnih ravni organizacije.

Seveda z ugotovitvijo, da je osnovno področje dejavnosti sindikata področje delovne organizacije, ne trdimo, da je mogoče ali da je smiselno omejiti dejavnost sindikata samo na raven delovne organizacije. Če hoče sindikat biti uspešen v delovni organizaciji, mora biti učinkovito prisoten tudi na vseh drugih ravneh družbene organizacije (občina, republika, federacija). Odrivanje sindikata oziroma zmanjševanje njegovega vpliva na ravni občine, republike in federacije neizogibno pripelje ne samo k njegovi neučinkovitosti, ampak tudi k njegovi depolitizaciji. Takšne tendence torej potiskajo sindikat na položaj klasične revendikacijsko-karitativne organizacije.

2. Kakšen sindikat hočejo delavci?

To vprašanje bi lahko postavili tudi kot vprašanje o družbeni vlogi sindikata oziroma — kot ga pogosto postavljajo tuji opazovalci — kot vprašanje o družbeni funkciji sindikata v samoupravni družbi. Ne da bi se spuščali v podrobno razčlenjevanje odgovorov na to vprašanje, lahko ugotovimo, da so nanj dani za zdaj predvsem načelni odgovori. Teoretiki našega družbenopolitičnega sistema so enotni v oceni, da je sindikat družbenopolitična in ekonomska organizacija delavskega razreda in da je njegova naloga, da delavskemu razredu omogoči uresničenje njegovih zgodovinskih ciljev. Vendar dejstvo, da se to vprašanje postavlja vedno znova in da sindikati vedno znova iščejo svoje »mesto in vlogo« v samoupravni družbi, dokazuje, da odgovor splošno teoretičnega značaja ni niti zadosten niti zadovoljiv. Zaradi tega vedno znova slišimo razne opredelitve o družbeni vlogi sindikata: od poskusov opredeliti njegovo pozitivno vlogo, do negiranja realne potrebe po sindikatu v samoupravljanju. Pogoste so tudi kritike dejavnosti oziroma — pravilneje — nedejavnosti sindikatov, in to od osnovne organizacije, do zveznih organov.

Empirična raziskovanja so pokazala, da takšne kritike niso osamljeni pojavi, ampak da so precej množične. Za ponazoritev navajamo nekaj empiričnih podatkov in odgovorov skoraj 10 tisoč slovenskih delavcev, ki smo jim takšna vprašanja postavili že leta 1967. Želeli smo spoznati, kaj delavci mislijo o potrebnosti sindikata, ali bolje, hoteli smo preveriti, kolikšen del delavcev meni, da sindikat ni več potreben. Analiza problema je pokazala, da moramo pri tem vprašanju razlikovati dva vidika. En vidik se nanaša na oceno sindikata, kakršen je zdaj. Se pravi, gre za oceno, ki jo posameznik daje na podlagi svojih dosedanjih praktičnih izkušenj s sindikalno organizacijo in njeno dejavnostjo. Drugi vidik pa se nanaša na funkcijo sindikata v družbi, na oceno njegove potrebnosti v naši samoupravni družbi na sedanji stopnji razvoja. V tem smislu smo jim postavili vprašanje: »Ali ima sindikat še oziroma nima več svojega področja delovanja?« Analiza odgovorov je pokazala, da se oba vidika v zavesti posameznika prepletata. Analiza odgovorov je pokazala, da se obe komponenti prekrivata, zlasti v zavesti delavcev z nižjo izobrazbo, da pa sta pri delavcih z višjo stopnjo izobrazbe bolj diferencirani.

Navajamo nekaj ugotovitev analize. Najprej glede ocene o potrebnosti sindikata, kakršen je bil do zdaj (v njihovi delovni organizaciji):

1. Petina anketiranih delavcev (20 %), skoraj desetina direktorjev delovnih organizacij (9 %) in 12 % predsednikov sindikalnih organizacij je odgovorilo, da »ne ve«, ali je tak sindikat, kot je bil v njihovi delovni organizaciji, še potreben ali ne.

2. Da je takšen sindikat malo potreben ali sploh nepotreben, je odgovorilo 28 % delavcev, 32 % direktorjev in 29 % predsednikov sindikalnih organizacij.

3. Čim višja je bila stopnja izobrazbe anketiranih, tem večji je bil del negativnih odgovorov glede potrebnosti takšnega sindikata, kot je bil do zdaj.

4. Ocena potrebnosti sindikata je bila v bistvu odvisna od ocene njegove dejavnosti v delovni organizaciji. Med delavci, ki so svojo sindikalno organizacijo ocenili kot zelo dejavno, je bilo samo nekaj izjem takih, da so obenem menili, da sindikat ni več potreben. In narobe: med tistimi, ki so izjavili, da njihova sindikalna organizacija sploh ni bila aktivna, je bilo tudi 75 % takih, ki so izrazili dvom o potrebnosti sindikata.

5. V skladu s tako ugotovitvijo je tudi podatek, da so bile ocene o potrebnosti sindikata bistveno različne med delovnimi organizacijami. V nekaterih delovnih organizacijah ni bilo praktično nikogar, ki bi negiral potrebo po sindikatih, v nekaterih pa je bila tega mnenja večina.

Glavna značilnost odgovorov na vprašanje, ali sindikat še ima svoje področje dela ali ga nima več — torej o potrebi sindikata v samoupravni družbi na današnji stopnji razvoja — je veliko število neopredeljenih odgovorov: 31 % delavcev, 15 % direktorjev in 19 % predsednikov sindikalnih organizacij. Tisti pa, ki so do tega vprašanja imeli opredeljen odnos, so v večini (83 %) odgovorili pozitivno. Vnovič se je pokazalo, da sindikat podpirajo predvsem delavci z nižjo izobrazbo. Analiza je pokazala, da na ravni delovne organizacije ni praktično nikakršne povezanosti med oceno delavcev in oceno direktorja oziroma predsednika sindikalne organizacije. Če je npr. bila večina delavcev mnenja, da je sindikat še potreben, sta bila lahko direktor in predsednik sindikata nasprotnega mnenja — in nasprotno.

Teh nekaj podatkov dokazuje, da teoretične opredelitve vloge sindikata — prepričevanje o njegovi potrebi v samoupravni družbi — same po sebi še niso dovolj. Prav tako ni zadosti naštevanje, s čim naj bi se sindikat ukvarjal, kaj bi morala biti vsebina njegovega dela. Vsebina njegovega dela je npr. sorazmerno dobro opredeljena v vrsti sindikalnih dokumentov (npr. dokumenti VI. kongresa Zveze sindikatov Jugoslavije).

Praksa je torej pokazala, da samo teoretično opredeljevanje vloge sindikata in teoretično naštevanje vsebine možne dejavnosti sindikalnih organizacij sama po sebi še ne zagotavljata učinkovite organizacije. Seveda ne trdimo, da takšno opredeljevanje ni potrebno. Nasprotno, jasna teoretična in splošna stališča so nujna, če želimo zgraditi organizacijo, ki bo tudi praktično uspešna. Vendar to še ni dovolj. Načela, želje ipd. se redko uresničijo spontano same po sebi. Zato so potrebni določeni pogoji.

Kakšen sindikat hočejo delavci? To vprašanje že vsebuje trditev, o kateri mislimo, da ni sporna, namreč da delavci sploh hočejo sindikat. Natančneje: delavci hočejo organizacijo, ki bi jim omogočila razreševati njihove probleme. Večina delavcev je prepričana, da je to lahko sindikat, čeprav bi se verjetno pridružili tudi kaki drugi organizaciji, s pogojem, da bi njihove probleme reševala učinkoviteje kot sindikat. Ne smemo pozabiti, da je po definiciji eno izmed značilnosti organizacije prav to, da članom omogoča uresničevati cilje, ki jih kot posamezniki (neorganizirano) ne bi mogli doseči. Se pravi, da mora biti sindikat sposoben uspešno reševati probleme delavcev. To zahtevo je npr. zelo slikovito izrazil eden izmed diskutantov na eni plenarnih sej centralnega odbora sindikata delavcev industrije in rudarstva: »Delavec vztraja na družbeno močnejšem in vplivnejšem sindikatu. Hoče sindikat, ki bo uspešno reševal problematiko njegovih delovnih in življenjskih pogojev, ki bo vplivnejši v razpravah o modernizaciji, integraciji in delitvi dohodka, oblikovanju cen, delitvi stanovanj, štipendijah, kadrovske politiki in o vseh tistih vprašanjih, od katerih je odvisen tako položaj delovnega človeka in delovne organizacije kakor tudi notranji odnosi, ki se oblikujejo v delovni organizaciji...«³

Ne da bi se spuščali v opredeljevanje vloge sindikata v delovni organizaciji (in s tem ponavljali ugotovitve iz raznih gradiv), lahko upravičeno domnevamo, da je problem vsebine dejavnosti sindikata (ali ima ali nima svojega področja dela) v najboljšem primeru samo navidezen problem. Pri tistih, ki zanikajo potrebnost sindikata na sedanji stopnji naših samoupravnih odnosov, gre verjetno za dve stvari: ali za idealiziranje samoupravnih odnosov ali pa za resignacijo zaradi dosedanjih slabih izkušenj s sindikatom, zaradi njegove neaktivnosti. Pri tem smo seveda izločili tiste, ki svoje prepričanje oblikujejo *a priori* na podlagi svoje imaginacije, ne pa na podlagi kritične analize stvarnosti.

3. Moč sindikata v podjetjih

Ugotovili smo, da obstoji objektivna in subjektivna potreba po močnem, učinkovitem in vplivnem sindikatu v delovnih organizacijah. Hkrati pa nam je npr. omejena anketa iz leta 1967 pokazala, da manj kot polovica delavcev (41 %) pozitivno ocenjuje delo svoje sindikalne organizacije. Vprašanje je torej, zakaj sindikat v delovni organizaciji ni bolj učinkovit.

Odgovor na to vprašanje nikakor ni preprost. Vendar so sedanje empirične raziskave že dale nekaj sprejemljivih osnov za dokaj zanesljivo sklepanje o vzrokih. Najprej bomo poskušali na kratko prikazati, kakšen je dejansko položaj sindikata v delovnih organizacijah.

³ Magnetofonski snimak sa plenarne sednice u Beogradu, 2. 2. 1972, str. 34.

Če delovno organizacijo podrobneje opazujemo, lahko hitro ugotovimo, da to ni homogena celota, ampak je notranje strukturirana v formalne (predvidene, načrtovane) in neformalne (prijateljske ipd.) skupine. Vpliv neformalnih skupin na odnose v delovni organizaciji je včasih integrativen, ne pa vedno. V celoti nam vpliv teh skupin ni dovolj znan, da bi ga lahko podrobneje obravnavali. Obenem lahko tudi rečemo, da je proučevanje neformalnih vplivov zelo težak metodološki problem. Nasprotno pa nam je mnogo znana o formalni strukturi delovnih organizacij.

Kot spremenljivko, ki nam omogoča celovitejši pogled v odnose v delovni organizaciji, bomo vzeli socialno moč ali vpliv. To spremenljivko sociologi in teoretiki organizacije na sedanji fazi razvoja štejejo za najprimernejšo globalno spremenljivko za proučevanje (delovnih) organizacij. Po definiciji ima A vpliv na B, če lahko usmerja obnašanje B v zaželeni smeri. To velja tako za posameznika kot za skupino. Skupina (posameznik) ima socialno moč, če ima možnost, da prisiljuje druge v tako vedenje, kot ga sama hoče. Z drugimi besedami, gre za to, kdo v delovni organizaciji (posameznik ali skupina) je tisti, ki v največji meri dosega takšne odločitve in takšno vedenje drugih, kakršno sam želi. Če npr. delavci izjavljajo, da delitev dohodka, osebnih dohodkov, stanovanj ni v skladu z njihovimi interesi, se lahko vprašamo, v čigavem interesu potem je. Ob tem moramo seveda upoštevati tudi objektivne pogoje. Govorimo o odločanju oziroma vedenju le v okviru objektivnih možnosti. Deliti je npr. mogoče le toliko, kolikor je delovna organizacija prigospodarila. Toda drugo vprašanje je, v čigavem interesu se znotraj teh okvirov delitev dejansko izvaja (čeprav tudi ti okviri niso nespremenljivi).

Ko so preučevali naše delovne organizacije, so ugotovili, da obstoje, da delujejo tri linije vpliva oziroma da se pojavljajo tri grupacije, ki imajo socialno moč. To so: vodilna linija, samoupravna linija in politične organizacije. Empirične meritve relativne moči teh skupin so pokazale, da ima največji vpliv na dogajanja v delovnih organizacijah vodilna linija, za njo pride samoupravna linija, najmanjši vpliv pa imajo politične organizacije. Razdelitev vpliva je bolj ali manj hierarhična, kar pomeni, da se v delovnih organizacijah oblikujejo odnosi na kontinuumu močnejši — slabši. Takšno strukturo vpliva so do zdaj ugotovili pri vseh tovrstnih preučevanjih v Jugoslaviji.

Raziskave, ki jih že nekaj let ponavljamo v Sloveniji, kažejo sicer težnjo po večji demokratičnosti oziroma poliarhičnosti porazdelitve vpliva, vendar do večjih sprememb v zadnjih letih ni prišlo. Za skupine, katerih vpliv smo merili v naših raziskavah, velja v zadnjih treh letih tale vrstni red: direktor (ki ima od vseh največji vpliv), šefi (direktorji) sektorjev, delavski svet, kolektivni izvršilni organi, vodje obratov oziroma delovnih enot, mojstri, zveza komunistov, sindikat, delavci (ki imajo najmanjši vpliv). V petih letih, za katera imamo empirične podatke, je sicer prišlo do manjših sprememb

v zaporedju skupin, vendar te spremembe niso načelne narave. Za naše razmišljanje je pomembna ugotovitev, da se položaj sindikata ni spremenil, da je sindikat vedno na predzadnjem mestu, kot organizirani skupina pa na zadnjem mestu.

Ti podatki nam povedo, zakaj sindikat ni učinkovit, zakaj ne rešuje problemov delavcev. Podatki so pravzaprav sinonim te neučinkovitosti. Ob tem se moramo hkrati tudi otresti utvare o možnosti hitrih sprememb v položaju sindikata. Dobrih 20 let razvoja samoupravljanja, ki ima v podjetjih vse legalne pristojnosti, ni bilo dovolj, da bi si samoupravni organi zagotovili dominantno pozicijo v delovnih organizacijah, ampak ima ta položaj še vedno vodilna linija. Kljub velikim razlikam med porazdelitvijo vpliva v različnih podjetjih nam dosedanja raziskovanja niso odkrila niti enega primera, da bi v delovni organizaciji imel sindikat dominantno vlogo.

Eno značilnosti hierarhičnih odnosov, ki je posebno problematična za vlogo sindikatov, je ta, da konkretne odločitve vedno sprejemajo skupine, ki imajo dominantni položaj, in da te skupine prisiljujejo skupine v podrejenem položaju, da te odločitve izvajajo. Sindikalni funkcionarji v delovnih organizacijah se pogosto pritožujejo, da ima sindikat v podjetju vlogo »dekle«. Če sproži dobro zamisel in jo delavci podprejo, si tako iniciativo hitro prisvoje vodilni ali samoupravni organi. Prav ti pa na drugi strani zahtevajo od sindikata, da opravlja razne »neprijetne« zadeve. Da npr. pojasni delavcem, zakaj so osebni dohodki nižji, zakaj so potrebni odpusti, zakaj so z izplačili v zaostanku itd. Takšen položaj sindikata prav gotovo ne prispeva k temu, da bi bil med članstvom popularen.

Dejstvo je, da so prav sindikati bili eden glavnih iniciatorjev samoupravljanja in da je za začetni razvoj samoupravljanja značilna iniciativa in politična podpora sindikatov. Uresničevanje samoupravljanja je očitno spremenilo vlogo političnih organizacij in s tem tudi vlogo sindikata v delovnih organizacijah.

V praksi očitno še ni popolnoma razjasnjeno, kakšno bi morale biti politično delovanje sindikata v samoupravnih razmerah. V delovni organizaciji so isti ljudje samoupravljalci in člani sindikata, pa zaradi tega ne ločijo, kdaj bi morali delovati kot samoupravljalci in kdaj kot člani sindikata. Dejstvo, da je v Sloveniji v zadnjih letih nad 95 % zaposlenih vključenih v sindikate, dokazuje, da gre v obeh primerih za iste ljudi. Praksa kaže, da je prišlo ali do svojevrstne razdelitve dela med samoupravnimi organi in sindikatom ali pa je ena linija prevzela vso dejavnost in je druga praktično neaktivna. V prvem primeru gre ponavadi za to, da delavski svet in drugi samoupravni organi prevzamejo skrb za »gospodarjenje«, sindikat pa za »socialno politiko«. V drugem primeru pa gre navadno za neaktivnost sindikata, le izjemoma tudi za neaktivnost samoupravnih organov. Razmere, kjer se ta dva dejavnika medsebojno podpirata in dopolnjujeta, so prej izjema kot pravilo. Pojmovanje o sindikatu kot političnem organizatorju samoupravljanja ni bilo operacionali-

zirano, spontano pa v praksi očitno ni dobilo ustrezne izrazne oblike. Kaže, da je pri nas v veljavi družbena norma, ki kot merilo uspešnosti dane razprave postavlja sprejemanje odločitev, ki se kasneje uresničijo. Razprave brez jasnih sklepov za delavce niso privlačne, ker ne vsebuje ničesar, kar bi zagotavljalo politično akcijo, tj. spremembo obstoječega stanja. Kaže, da samo potrebo po razpravljanju ljudje rajši zadovoljujejo v neformalnih krogih (kavarniške debate).

Nizka stopnja socialne moči sindikata v delovni organizaciji je torej na eni strani posledica njegove premajhne dejavnosti, na drugi strani pa tudi vzrok tega, da se stališča sindikata ne uveljavijo. To seveda ne pomeni, kot smo že rekli, da delavci ne čutijo potrebe po sindikatu, Raziskave o tem, kolikšen vpliv bi moral imeti sindikat, so prav tako pokazale, da delavci dejansko želijo močnejši sindikat. Po ocenah delavcev v zadnjih treh letih je vrstni red v zaželeni strukturi vpliva posameznih skupin, katerih vpliv smo merili, takšen: delavski svet, direktor, šefi (direktorji) sektorjev, kolektivni izvršilni organi, sindikat, vodje obratov oz. delovnih enot, mojstri, delavci, zveza komunistov. Se pravi, da se sindikat s predzadnjega mesta v realni porazdelitvi vpliva povzpne na peto mesto, takoj za »vrhovi«⁴ drugih dveh linij — vodilne in samoupravne.

Mimogrede bi še pripomnil, da delavci menijo, da bi porazdelitev vpliva morala biti bistveno manj hierarhična, kot pa dejansko je. Morda je v takem stališču delavcev (da bi sindikat moral imeti bistveno večji vpliv, kot ga ima) tudi del odgovora na navidezna protislovja: delavci množično kritizirajo sindikat, toda iz sindikata ne izstopajo. Verjetno se noben sindikat na svetu, v katerem članstvo za delavce ni obvezno, ne more pohvaliti s tako visokim odstotkom včlanjenih delavcev (prek 95 %). Še več, čeprav se je v zadnjih letih kritično razpoloženje do sindikata krepilo, se število članov v Sloveniji ni zmanjšalo, ampak zvečalo. Raziskovanje o tem, zakaj so delavci včlanjeni v sindikat, je sicer pokazalo, da jih je še precejšen del (okrog 45 %) prepričanih, da je pri nas članstvo v sindikatih obvezno. Kljub temu pa, po vsem sodeč, celo tisti, ki sindikat najbolj kritizirajo, tega ne delajo zato, da bi zanikali njegov družbeni pomen, ampak ga kritizirajo predvsem zato, ker ga ocenjujejo z vidika položaja, ki ga je imel pred uvedbo samoupravljanja. Vsem je skupno, da sindikat ocenjujejo kot nekako potencialno moč, ki bo nastopila takrat, ko bo to najbolj potrebno.

4. Pota do učinkovitejšega sindikata

Ko govorimo o učinkovitejšem sindikatu, imamo v mislih sindikalno organizacijo, ki bo v večji meri kot doslej (v poprečju) vplivala na življenje v delovnih organizacijah in v družbi kot celoti, ki bo v večji meri kot do sedaj sposobna varovati in uresničevati interese delavcev. To hkrati vsebuje tudi spoznanje, da dosedanja vloga sin-

dikata kljub vsem pomanjkljivostim ni bila nepomembna, in na drugi strani, da o učinkovitem sindikatu lahko govorimo le takrat, če bo sposoben dosežati spremembe v vsakdanji praktični dejavnosti in dogajanjih (vedenju) v delovni organizaciji. Družbena praksa je sestavljena iz konkretne vsakdanje dejavnosti oz. bo sprememba prakse prav sprememba te vsakdanje dejavnosti. Morda ne bo odveč, če se ob tej priložnosti spomnimo na »staro« Marxovo misel, da je »vsak korak resničnega gibanja... pomembnejši kot ducat programov«.⁴

Ocenjevanje učinkovitosti sindikata na podlagi uresničevanja sprememb v družbeni praksi je posebno pomembno glede na svojevrsten stereotip v političnem delu, ki se je pri nas oblikoval v zadnjih letih pod vplivom iskanja »nove vloge« političnih organizacij. Gre za to, da, razglašujoč svoje pričakovanje, želje, zahteve, cilje ipd., mislimo, da smo s tem že dosegli dejansko uresničenje teh pričakovanj, želja, zahtev, ciljev. Skratka, ugotovitve, da mora npr. sindikat varovati interese delavcev, nimajo same po sebi še nikakršnega praktičnega učinka, pa čeprav pride do takšne ugotovitve še tako pomemben organ. Deklaracije vsakdo usmerja predvsem nasproti drugim, ki naj bi se po njih ravnali. Ob tem pa se ne sprašuje in ne preverja, ali so sedanji pogoji, ki naj bi zagotovili ravnanje v skladu z deklaracijami, realni. Vsi, od delovne organizacije do zveznih organov so pripravljeni, da drugim naročajo, kako naj delajo, ne da bi ob tem razmišljali tudi o samih sebi. Še več, ko bi se morali ravnati po sprejetih načelih, delajo prav tisto, kar so prej kritizirali, in kršijo skupne dogovore.

Vpliv takšnega ravnanja na spreminjanje stvarnosti je seveda zelo majhen. Vsakdo dela po svoje, ustvarja se videz anarhičnosti, razpuščenosti, splošne družbene nemoči. Ponovno se potrjuje staro spoznanje (meščanske) psihologije, da se v večjih grupah demokratični odnosi ne oblikujejo spontano, sami od sebe (Kurt Levin), ampak da se je treba demokratičnega ravnanja potrpežljivo in sistematično učiti. Kot eno izmed reakcij političnih dejavnikov na neučinkovitost tega stereotipa bi lahko navedli tudi prepričanje, da bodo samo organizacijske spremembe spremenile stvarnost. Zato se vedno znova organiziramo in reorganiziramo, ne da bi se pošteno vprašali, kakšni so učinki teh reorganizacij. Kajti če bi te učinke brez predsodkov merili in objektivno opazovali, bi zelo hitro prišli do prepričanja, da reorganizacije samo v neznatni meri spreminjajo stvarne odnose ali pa jih sploh ne spreminjajo.

Da bi se neko stanje v družbi — to velja tudi za delovne organizacije — spremenilo, niso dovolj samo želje. Da bi sindikat v delovni organizaciji imel dejanski vpliv na odnose oz. dogajanja v delovni organizaciji, morajo biti izpolnjeni nekateri pogoji, ki veljajo za uspešnost vsake politične akcije: imeti mora jasen, specifičen in

⁴ Karl Marx: Pismo Wilhenmu Brakeu, 5. maja 1875. »Kritika gotskega programa«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962, str. 9.

realen cilj, ki ga hoče uresničiti, imeti mora takšno kadrovsko strukturo, ki je sposobna in pripravljena, da akcijo izvede, in pa, kar je prav tako pomembno, metodologija dela (strategija in taktika) mora biti ustrezna, takšna, da omogoči cilje uresničiti. Nekatere teh pogojev si bomo poglobljeje ogledali, pred tem pa naj navedemo še nekaj empiričnih ugotovitev.

5. Razlike med učinkovitimi in neučinkovitimi sindikalnimi organizacijami.

Omenili smo že, da položaj sindikata ni v vseh delovnih organizacijah enak. Empirične raziskave so pokazale, da gre za bistvene razlike med podjetji. Tako je npr. v že omenjenem raziskovanju o vplivu sindikata več kot 3000 delavcev v 100 podjetjih industrije in rudarstvu v novembru 1969. leta ocenjevalo vpliv sindikata po petstopenjski lestvici (od 1,00 — zelo majhen vpliv — do 5,00 — zelo velik vpliv). Navajamo poprečne ocene za posamezna podjetja: oceno 2,1 do 2,3 je dobil sindikat v 9 podjetjih; 2,4 do 2,6 v 23 podjetjih, od 2,7 do 2,9 v 32 podjetjih; 3,0 do 3,2 v 21 podjetjih; 3,3 do 3,5 v 11 podjetjih in 3,6 do 3,8 v 4 podjetjih. Poprečne ocene za posamezno podjetje potemtakem varirajo od »majhen vpliv« do »velik vpliv«. Kot smo že omenili, sindikat v nobenem od 100 podjetij ne velja za najvplivnejšo skupino niti sam niti skupaj z direktorjem. Pač pa je v 18 podjetjih bil skupina z najnižjim vplivom.

Da bi spoznali, kateri dejavniki določajo položaj sindikalne organizacije v podjetjih, smo iz vzorca 100 podjetij izločili dve skupini. V prvo skupino smo uvrstili podjetja, v katerih je bila vloga sindikata na podlagi več kazalcev najpozitivneje ocenjena, drugo skupino pa so sestavljala podjetja, v katerih so delavci po istih kriterijih sindikat najslabše ocenili. V obeh skupinah podjetij smo izvedli podrobnejše raziskave zato, da bi odkrili dejavnike, ki določajo položaj sindikalne organizacije.⁵ Navajamo nekaj ugotovitev o razlikah med obema skupinama podjetij.

① V delovnih organizacijah, kjer je vloga sindikata visoko ocenjena, so delavci v poprečju v podjetju zaposleni dalj časa kot pa v podjetjih, kjer je sindikat dobil nizko oceno. V starostni strukturi zaposlenih ni razlik, vendar je v skupini podjetij z visoko oceno zaposlenih precej več žensk (53 %) kot pa v skupini z nizko oceno (36 %). Prav tako je v podjetjih, kjer so nizko ocenili vlogo sindikata, izobrazbena struktura zaposlenih višja. Posledica obeh teh dveh dejstev je, da je poprečni osebni dohodek v skupini podjetij, kjer so nizko ocenili vlogo sindikata, višji, kot pa v skupini, ki je dala visoko oceno.

② V podjetjih, kjer je vloga sindikata visoko ocenjena, se je sindikat precej več ukvarjal s finančnimi problemi delovne organizacije, s proizvodnjo in organizacijo dela, delitvijo dohodka itd. kot v podjetjih z nizko oceno. V ostali vsebini dela med skupinama

ni bistvenih razlik: v obeh skupinah je na prvem mestu kulturno-rekreativno-zabavna dejavnost. Prav tako ni razlik v zaželeni strukturi dejavnosti sindikata.

3. Obveščenost članstva o delu izvršnega odbora osnovne organizacije sindikata je mnogo večja v skupini, kjer je vloga sindikata visoko ocenjena. V načinu obveščanja (porabljena sredstva, kanali) ni bistvenih razlik. Kaže, da so v podjetjih z visoko oceno sindikata vsi kanali obveščanja učinkovitejši.

4. V podjetjih, kjer so vlogo sindikata visoko ocenili, osebno pozna predsednika sindikalne organizacije tri četrtine članov, v podjetjih z nizko oceno pa le polovica. V podjetjih z visoko oceno ima z njim neposredne stike 16 % članov, v podjetjih z nizko oceno pa le 9 %. V skladu s tem je tudi podatek, da s predsednikom nima nikakršnega stika 47 % članov v podjetjih z nizko in 36 % članov v podjetjih z visoko oceno vloge sindikata. Tudi ocena dejavnosti predsednika in izvršnega odbora v celoti je večja v podjetjih z visoko kot v podjetjih z nizko oceno vloge sindikata.

5. V podjetjih z visoko oceno je bil prav tako aktiven večji del članov sindikata kot pa v podjetjih z nizko oceno. V podjetjih, kjer je ocena visoka, velja, da je vodstvo sindikata predloge članov praviloma preučevalo in upoštevalo, za podjetja z nizko oceno pa, da jih praviloma ni niti proučevalo niti upoštevalo.

6. V podjetjih z visoko oceno vloge sindikata delavci bolje ocenjujejo osebne lastnosti predsednika osnovne organizacije (je bolj tovariški, pravičnejši, bolj priljubljen, odločnejši, večji strokovnjak in boljši organizator) kot pa v podjetjih z nizko oceno.

7. Povezanost med oceno vloge sindikata in oceno razvitosti samoupravnih odnosov je relativno majhna. Skupina podjetij, kjer je bila ocena sindikata visoka, v poprečju sicer bolje ocenjuje razvitost samoupravnih odnosov. Vendar pa so pomembnejše zveze znotraj posameznih podjetij kot pa v poprečju. V nekaterih podjetjih sta obe oceni visoki, v drugih nizki, ponekod je ena višja kot druga, vendar zveza med obema ni posebno močna (korelacija ne presega $r = 0,60$). Kljub temu velja, da imajo podjetja z višjo oceno sindikata tudi bolj razvite samoupravne odnose in ne narobe. Za podjetja z visoko oceno sindikata je prav tako značilno, da predstavniki sindikalnega vodstva sodelujejo na sejah samoupravnih organov.

8. Za podjetja z visoko oceno vloge sindikata so značilni bolj demokratični odnosi med vodilnimi in drugimi delavci ter med vodilnimi delavci različnih ravni (bolj participativni sistem vodenja) kot pa v podjetjih z nizko oceno sindikata. Povezanost sindikata v podjetjih z visoko oceno s sindikalnimi organi v občini, se ne razlikuje od povezanosti v podjetjih z nizko oceno.

³ Podrobnejši rezultati so objavljeni v: Saša Micki, »Determinante učinkovitosti sindikalne organizacije v podjetju«, Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana, september 1971.

9. Predsedniki izvršnih odborov so v obeh skupinah praviloma člani samoupravnih organov, člani zveze komunistov in v večini primerov že večkrat voljeni v vodstvo sindikata. Vsi so bili že več kot pet let zaposleni v isti delovni organizaciji. Približno polovica iz obeh skupin je bila na raznih (sindikalnih) seminarjih. V skupini z visoko oceno vloge sindikata so bili predsedniki pogosteje kvalificirani delavci kot v drugi skupini.

Čeprav so navedeni rezultati zbrani pri dveh skupinah in ne na reprezentativnem vzorcu, nam vendarle jasno kažejo, da ne obstoji nikakršen enostaven dejavnik, ki bi ga lahko navedli kot vzrok večje ali manjše učinkovitosti sindikata. Kot smo videli, gre za sistematične razlike pri skoraj vseh vključenih spremenljivkah, vendar pri posamezni spremenljivki razlike niso čezmerno velike. Za naše razmišljanje sta verjetno najpomembnejši dve ugotovitvi, ki ju omogočajo rezultati raziskave:

1. Rezultati ne potrjujejo teze, da bolj razviti samoupravni odnosi zmanjšujejo vlogo oz. negativno vplivajo na vlogo in položaj sindikata. Nasprotno, sodeč po rezultatih, so v delovnih organizacijah, kjer so odnosi pri delu (vodenje) demokratičnejši, bolj razviti in bolj demokratični tudi drugi odnosi (samoupravljanje), kar vse skupaj ustvarja ugodnejše ozračje za delo sindikalne organizacije.

2. Vplivi vrste dejavnikov na učinkovitost sindikata se kumulirajo in šele celota pogojev — od vsebine in metode dela, kadrovske strukture itd. — daje možnosti za pomembnejši vpliv sindikata v delovni organizaciji.

6. Vsebina dela

Vsebina dela sindikata je nedvomno tisti glavni pogoj, ki določa položaj sindikata. S tem v zvezi lahko postavimo dvoje pravil:

1. Vsaka aktivnost sindikalne organizacije je boljša, kot če te aktivnosti sploh ni. Le dejavne sindikalne organizacije imajo lahko moč in ugled.

2. Aktivnost in cilji morajo biti konkretni sprejemljivi za članstvo in tudi kratkoročno neposredno določeni. V vseh delovnih organizacijah v skupini z visoko oceno sindikata je bila sindikalna organizacija delovna. Dalje, pomembno je tudi, da se je ukvarjala s tistimi vprašanji, ki jih je tudi članstvo ocenilo kot najbolj pereča.

Navajamo še nekatere ugotovitve empiričnih raziskav: druga konferenca Zveze sindikatov Slovenije (junija 1970) je med drugim sprejela tudi dokument, politične cilje in naloge sindikatov Slovenije, ki je v bistvu program sindikatov. Dokument vsebuje 341 stavkov, torej po definiciji stavka prav toliko misli. Ko smo raziskovali determinante učinkovitosti sindikalne organizacije, smo se pogovarjali tudi z vodstvi sindikalnih organizacij v podjetjih in pokazalo se je, da je od tega programa postala splošna last samo kakih 5—10 stavkov. To so bili predvsem stavki, ki se nanašajo na konkretne cilje sindi-

kalne akcije (minimalni mesečni dohodek za poln delovni čas, boj za stabilizacijo trga in cen, najnižje nadomestilo osebnega dohodka za čas bolezni, višina regresa za letni dopust ipd.). Večji del besedila, ki je nedvomno teoretično utemeljen in vsebinsko revolucionaren, ni naletel na večji odziv. Na podlagi tega lahko sklepamo, da je za učinkovito podporo članstva nujno cilje sindikalne aktivnosti operacionalizirati, teoretične diskusije pa združiti s predlogi za konkretne akcije. Takšni konkretni programi bodo lahko tudi po obsegu bistveno krajši in s tem za članstvo dostopnejši, razumljivejši in sprejemljivejši.

7. Kadrovska struktura vodstev in metode dela

Kot za vse množične organizacije velja tudi za sindikat v delovni organizaciji, da je vodstvo najaktivnejši del organizacije, da je vodstvo iniciator znatnega dela, ali celo večine dejavnosti organizacije. Zaradi tega je celotna aktivnost osnovne organizacije v veliki meri odvisna od tega, kakšen je njen izvršni odbor. Morda niti ni predvsem pomembno, kakšne so formalne kvalifikacije članov odbora, ampak bolj, kakšen je njihov odnos do sindikata: ali hočejo, ali želijo, da bo sindikat aktiven, in ali so prepričani, da je to potrebno. V raziskavi leta 1967 so npr. delavci kot enega glavnih vzrokov, da se sindikat ni zadosti uveljavil, navajali premajhno dejavnost sindikalnih vodstev. Takrat je tudi 27 % predsednikov izvršnih odborov dvomilo, ali je sindikat sploh še potreben, in 12 % jih je odgovorilo, da ne vedo, ali je še potreben. Prav gotovo v delovni organizaciji, v kateri predsednik sindikata ni prepričan, da je dejavnost organizacije koristna, sindikat ne more imeti pomembne vloge. Naša nadaljnja ugotovitev je, da je v velikem delu izvršnih odborov sindikalnih organizacij dejaven samo predsednik, vsi drugi člani izvršnega odbora pa le izjemoma.

Nekateri praktiki trdijo, da je sindikat zaradi majhne družbene moči v podjetjih »zadnji« v kadrovskem pogledu, da v vodstvo sindikata pridejo tisti, ki niso v samoupravnih organih ali v vodstvu Zveze komunistov.

Ustrezna kadrovska struktura sindikalnih vodstev je vsekakor življenjskega pomena za uspešnost sindikata. Objektivni dejavnik, ki določa pogoje dejavnosti posameznega člana vodstva sindikata, je tudi njegovo delovno mesto. Delavci, ki so plačani po normi v delovnem času, praktično nimajo možnosti, da bi se ukvarjali s političnim delom, ali pa je ta možnost zelo omejena. Tako npr. samo 10 % statutih podjetij v Sloveniji določa neko možnost, da sindikalni funkcionarji v delovnem času sodelujejo na raznih sestankih (večinoma po odobritvi direktorja ali neposredno predpostavljenega). Ta možnost se v glavnem nanaša samo na predsednike sindikalnih organizacij, ne pa tudi na člane izvršnega odbora. Za delavce, ki so plačani po času in ki so na vodilnih delovnih mestih, takšnih ovir

seveda praktično ni. Njihov osebni dohodek praviloma ni odvisen od norme, prav tako jih praviloma nihče ne kontrolira, koliko časa so odsotni z delovnega mesta. Tako sta npr. kvalificirani delavec pri stroju (norma!) in inženir obratovodja kot predsednika sindikata v objektivno popolnoma različnem položaju glede političnega dela. Kot pomemben dejavnik se je pokazala tudi disciplinska odgovornost.

Se pravi, da bi se morali bolj sistematično lotiti kadrovske politike za vodje sindikalnih organizacij. Ne bo pretirano, če rečemo, da takšne kadrovske politike zdaj v večini delovnih organizacij sploh ni. Sestavni del te kadrovske politike bi moralo postati usposabljanje sindikalnih aktivistov za delo z ljudmi (priprava, organizacija, vodenje sestanka, vodenje političnih akcij, odnosi med ljudmi, spodbujanje k diskusiji itd.). Kazalo bi tudi kritično presoditi dosedanje oblike izobraževanja sindikalnih kadrov in oceniti možnosti, da se v te oblike v prihodnje ne vključujejo samo predsedniki in tajniki, ampak tudi drugi člani izvršnih odborov.

8. Vertikalna struktura sindikatov

Na koncu bi želel opozoriti tudi na to, da je sindikat v delovni organizaciji del celotne organizacijske strukture sindikata. Dosedanja dejavnost organov zunaj delovnih organizacij je — morda z izjemo nekaterih občinskih organov — premalo vezana na potrebe delovnih organizacij. Dokler komuniciranje med posameznimi ravnmi sindikatov ne bo močnejše, tudi ne bo izpolnjen eden glavnih pogojev, da bi izkoristili prednost, ki jo ima sindikat zaradi celovitosti svoje organizacije. Podpore, ki jo lahko osnovni organizaciji daje struktura sindikatov na širših družbenih ravneh, bi bilo treba temeljiteje izkoriščati.

Aktualna vprašanja marksizma

Obravnaval bom nekaj odlomkov, ki jih zajema skupna tema: *marksistična miselnost in boj za usmeritev družbenega razvoja*. Kaj marksizem danes pomeni in kaj lahko nudi?

Marksizem — oblast — revolucija

Razmišljanje o marksizmu ni razprava o šolskih vprašanjih, pač pa o bistvenem poslanstvu komunističnega gibanja. To poudarjam ne morda zato, da bi se zvečalo število pleč, na katera bi prevalili odgovornost, pač pa zato, da bi določili pravi domet in pomembnost naloge.

Komunistična organizacija je namreč v neprestani nevarnosti, da se njena vloga jedra revolucionarnega gibanja porazgubi. V tej funkciji jo lahko zadrži le organska povezanost s socialno bazo in marksistična teorija, revolucionarna usmeritev in program. Brez teh lastnosti se začne v vrtincu velikih dogajanj in drobnih interesov zgubljeni — gibanje ostane brez centra za orientacijo in pokončno hojo.

Prav v tej občutljivi točki je prišlo do umika, izpuhtevanja vsebine marksizma. Revolucionarna misel, instrument za spoznavanje in spreminjanje sveta, je dobivala lastnosti državno-lastniške ideologije, bila je v službi politične pragmatike. Z osamosvajanjem upravljalških grupacij — vključno z monopolizacijo v znanosti — začenjajo marksistično misel čisto odbijati — saj je v bistvu uperjena proti gospostvu in hierarhični razcepljenosti. In ker je kritično usmerjena do upravljalških grupacij, je te seveda ne morejo podpirati.

Marksizem se ne rima s stvarnostjo; oslABLJENA in izpraznjena misel postaja veliko bolj ranljiva, obtožujejo jo, da nima več kaj povedati. Postaja neodporna do meščanskih ideologij, ki prirejajo romanja na Vzhod. In čeprav glasno graja meščanski pozitivizem, si v tišini znanstvenih svetišč privzema stran za stranjo njene literature. Nove generacije oblikujejo kritično zavest v opoziciji do

osiromašene, zožene dogmatike, ki se s svojimi obrazci sploh ne dotakne resničnega življenja.

Prišli smo do zares težavnega vprašanja (ki Marxu še ni povzročal težav): do odnosa med marksizmom in prilajanjem oblasti. Dilema seveda ni v tem, ali je boljši »marksizem brez oblasti ali oblast brez marksizma«. Naš edini sklep je lahko: *resnično marksistično izobraževanje je možno samo znotraj revolucionarne težnje, v sožitju z njo*. Na našem družbenem področju to ni gol upor, marveč boj za *celovito samoupravljanje in socialistično demokracijo*. Vsi zvezdni trenutki naših miselnih vzponov so povezani prav s temi neukrotljivimi revolucionarnimi in demokratičnimi prodori.

Zato poziv k novemu napredovanju revolucionarne teorije ni očelje, ki bi se za njim skrival nadzor nad duhovno ustvarjalnostjo, marveč spodbuda, da si sama utre novih poti. To je kritična, revolucionarna misel, ki teži k drugačnemu stanju človeške eksistence, si krči nove poti in zbira moči za uresničevanje novih nalog. Po tej *socialni biti in naravnosti je marksizem enkraten*. Je živa skušnjava delavskega gibanja v boju za socializem, za odpravljanje razredne delitve (ekonomske eksploatacije in političnega gospostva), za demokratično skupnost suverenih proizvajalcev. Seveda to ni zadnja modrost ali odgovor na vrsto dramatičnih vprašanj naše dobe. To je dialektični razum, duševna moč, ki ljudi usposablja, da prodro do objektivnih zakonitosti ter z lastno dejavnostjo obvladujejo žgoča protislovja sodobne civilizacije — torej tudi sile, ki jih zaslužujejo: *kapital, birokracijo*, ter njunega nediscipliniranega potomca *tehnokracijo*.

Nova stvarnost in duhovna ustvarjalnost

Vsaka misel, ki stoji na tej široki poti, je iz Marxove zapuščine. Prepiri o tem, katero izmed različic je moč razglašati za edino pravo naslednico njegove misli, so popolnoma brezupni. Znamenite *zmage marksizma nismo izbojevali v smislu zraščanja monolitne doktrine*, ki bi bila popolnoma zaprta in brez razpok. Narobe: vsaka nova revolucija je bila udarec po tej monolitnosti, po duhu enakoličnosti in dokončnih rešitev. Marksizem postaja podlaga in misel našega časa ter ima zato nujno *toliko obrazov, kot jih ima stvarnost sama* in človeško življenje sploh.

Za dogmatični duh je ta zapletenost pravo utelešenje kakofonije, »glasba samega pekla«.

Naša vizija marksizma se lahko oblikuje le na podlagi njegovega univerzalnega bogastva, vsrkavanja njegovih najbolj dragocenih prvin. To pa nam hkrati nalaga odgovornost za bolj kritično in bolj smelo posploševanje našega zgodovinskega skustva, nedokončane antibirokratke revolucije in njenih zapletov.

Naše vodilo je torej odnos prežemanja, *odprtost združena s kritiko, ne pa sektaštvo*.

Izvirna dela Marxa, Engelsa, Lenina so temelj in izhodišče za proučevanje. Marsikaj bi morali ukreniti, da bi ponovno ovrednotili njihovo pravo vsebino ter da bi mladim olajšali neposredno in množično proučevanje teh del. Zakaj njihova misel še ni presežena; moč, ki jo izžareva, bo živa vse dotlej, dokler bo živa praksa, iz katere je porojena in ki jo ta misel osvetljuje, dokler bo obstajala razredna družba in njene spreminjajoče se oblike.

Toda z renesanso, ki na njenem pragu stojimo, se ne bomo, vsaj upam, *kar preprosto vračali h klasikom*. Marksizem se ni in si tudi ne želi omejevati se le na njihove spise. Napenja vse sile, da bi dojel tudi dejstva *nove stvarnosti*, resnične novosti našega časa, svetá, ki se ni zaustavil. Zgodovinske razmere, v katerih živimo, niso preprosto nadaljevanje nekdanjih razmer. Eksplozija človeške subjektivitete, nove človeške potrebe in nova orjaška moč, ki jo je človek pridobil, so nas pripeljale na prag čisto novega sveta. Skupni svetovni letni dohodek je znašal za časa K. Marxa približno 4 milijarde, v začetku XX. stoletja približno 380 milijard, danes pa znaša več kot 4000 milijard dolarjev. Na moč so se razmahnile možnosti za humaniziranje sveta, hkrati pa tudi agonijski odpori socialnih sil, ki jih je prav ta proces odrinil z zgodovinskega prizorišča. Nastajajo verige zlorab človeških in proizvodnih sil, rojevajo se vedno nove oblike nečlovečnosti. Kapitalizem si odločno prizadeva, da bi spremenil številne izmed svojih dosedanjih struktur ter s tem rešil svoje bistvo; prihaja do politične konsolidacije v zvezništvu z desnico; izključena ni niti čisto nova oblika razredne družbe.

Odgovori na to naglo spreminjajočo se stvarnost so se sicer našli, vendar so to *miselni tokovi, za katere je značilna enostranost*, saj izražajo le iz delov te stvarnosti. Naj to osvetlim na nekaj primerih.

Nekateri predstavniki *negativne kritične šole* so opravili naravnost bleščečo se analizo metod, s katerimi je sodobna razredna družba podredila novo tehnologijo in človeške potrebe svojemu nadzoru. Odkrili so, kako modernega človeka zasužnjujejo. Toda v njihov krog proučevanja niso prišle tiste neukrotljive spreminjavalne sile, ki slejkoprej poženo razvoj čez meje obstoječe strukture. Skoz svoje ozke leče vidijo samo »krog reprodukcije«, obnavljanje vladajoče ureditve, svet, ki se je zaustavil, ne pa tudi »resničnega kroga revolucije«.

V staliniziranem marksizmu ni bilo prostora za *problematiko človeškega posameznika, za odtujevanje*. Dandanes pa je razmišljanje »o posamezniku na družbenem prizorišču« magnet, ki celo vrsto intelektualcev približuje Marxovi misli. Problem zatiranega človeka, željnega svobode in polnosti življenja doživlja v današnjem hladnem svetu brez dvoma vse večjo pozornost.

Upravičena in zelo pomembna kritika dogmatiziranega »dialektičnega materializma« je prešla kot nihalo pri uri v drugo skrajnost. Zapleteno problematiko odnosa med človekom (družbo) in naravo, torej *dialektiko družba-narava*, smo kar preprosto preskočili kakor pri skoku s palico. Toda nerešeni problemi se vračajo, čeprav v popolnoma drugačni obliki in z drugačnim besednjakom — kot zakonitosti informacijskih, kibernetičkih procesov v naravi in družbi. Če si zatiskamo oči pred temi spoznanji, pred temi prvini skupne človeške prakse, potem bodo pač cvetela v vrtovih drugih idejnih usmeritev. Tedaj bo lahko, na primer, socialna kibernetika v svoji enostranski interpretaciji ponudila tudi svojo veliko ideološko konstrukcijo.

Ta primer osvetljuje samo naše temeljno stališče do znanstvenih dosežkov, ki so vzkli v mejah drugačnih idejnih tokov. Namesto zapiranja ali izogibanja je potrebna velika in *kritična reinterpretacija*. Toda če naj duhovne pridobitve ovrednotimo iz novega in resničnejšega zornega kota, jih moramo najprej obvladati »od znotraj«.

Že ta skopa skica zadošča, da povzamemo prvi sklep. Namesto vojne med tokovi, od katerih vsak sodi, da je treba drugačno vizijo, kot je njegova, zničiti, da bi lahko sama živela, moramo težiti k hudo mučni, toda neizogibni poti, ki ji pravimo sinteza. To seveda ni preprosto, kajti izza »spopadov teh medsebojnih izključljivosti«, izza vzvišene objektivnosti teorije pogosto štrlijo tudi uhliji čisto otipljivih interesov oziroma prestižev. Boj proti monopolom na področju znanosti je zaradi tega pogoj za razvijanje resnične misli.

Toda marksizem ni morje brez obal. Tudi *enostranosti imajo meje in revizija* se začneja tam, kjer revolucionarnemu subjektu zgodovinskih sprememb odrekajo to vlogo in to poslanstvo prenašajo na druge socialne skupine; začneja se takrat, ko si revolucijo prilasčata država in partija, ne pa razred in ljudstvo. Do drsenja proti reviziji prihaja takrat, ko opuščajo revolucionarno dejavnost in prehajajo k stališču, da bo že spontani, stihijski razvoj proizvodjalnih sil in države usmerjal družbo v socializem.

Marxovo lotevanje družbenega življenja je vsebovalo vedno ne-ločljivo enotnost objektivnega ekonomskega razvoja, ki ustvarja pogoje za zmago socializma, in pa odločne človeške akcije. Življenje ne postaja boljše samo od sebe, srečnejše življenje je plod prizadevanj ljudi.

Marksizem in človeške potrebe

Naše vsakdanje življenje in družbeni razvoj sta prav tako pod vplivom prepričanja o samodejnosti in stihijnosti razvoja socializma. Kot da je nekje »sistem« za proizvodjanje socializma, kot da imamo samodejen stroj, ki ga bo treba samo vključiti in bo potem delal sam — za hrbtom ljudi in namesto njih. In kot srednjeveški alkimisti

iščemo čudežni »kamen modrih«, ki bo, ko ga bomo našli, sam od sebe omogočal »samoreprodukcijo« socializma. Za nekatere je ta »kamen modrih« socialistična država, za druge dohodek, popolnoma sproščen socialistični trg. Dajte kar največ blaga, denarja, tehnologije in socializem se bo razvijal sam na sebi! Prepričan sem, da poraja tako željo tudi utrujenost po dolgotrajnem boju; želja, da bi končno le našli najboljšo rešitev, ki bo v prihodnosti obveljala prav tako kot v preteklosti in ki bo umirila življenje ter dala občutek varnosti.

Toda socializem kot obdobje je stkan iz organskih protislovij. To je človeška dejavnost, v kateri se trgamo od razredne družbe in iščemo nove oblike življenja. Na drugi strani neprestano nastajajo težnje za obnavljanje razredne družbe — le da monopol moči spreminja obleko. Resnično merilo napredka potemtakem ni moč socialistične države, močna oblast, razvit socialistični trg, ki nas bo sam po sebi iztrgal iz objema državnega birokratizma in nas popeljal v socializem, niti ni to merilo razvejanost oblik samoupravljanja.

Najboljše merilo je *stvarno življenje proizvajalcev, življenje delovnih ljudi in znanje*, iz generacije v generacijo trajajoči boj za osvobajanje človeške delovne sile iz mezdnih odnosov — v proizvodnji, potrošnji, kulturi in izobraževanju. To so zelo praktična vprašanja. Ali na primer naše odločanje na področju ekonomije in politike temelji na marksistični analizi, je dovolj poglobljeno v družbeno gibanja, v najpomembnejše socialne posledice in v dolgoročno načrtovanje boja z njimi?

Marksizem nima dovolj moči, če ne neguje občutka za človeške potrebe, če so njegove teme vedno visoko nad glavami delovnih ljudi, če njegova gesla ne izraščajo iz vzajemnega dela znanosti in delavskega gibanja.

Revolucionarna dediščina in ustvarjalnost mlade generacije

Zgodovinsko izhodišče torej ni sklep, češ — krenili smo po pravi poti in zato bodo stvari same stekle k pravemu cilju; izoblikovali smo samoupravno družbo in v njej so samo nekatere deformacije in napake. Na prizorišču so različne — čeprav nesorazmerne sile — in medsebojno konkurenčne logike proizvodnje, politične in duhovne usmeritve, ki vlečejo družbeni razvoj na različne poti.

Mlade generacije intelektualcev in delavcev so v položaju, ko morajo izbirati. V dediščino ne sprejmejo popolnoma dokončane stavbe, v kateri bi nadaljevali z enakim življenjem. Ta odprtost jim nudi možnost, da postanejo oblikovalci lastne zgodovine. Na drugi strani pa tudi družbeni napredek ni mogoč brez močnega aktivizma mladih generacij, brez nove energije. Starejše generacije so dale svoj zgodovinski prispevek. Socializem, samoupravljanje, neuvrščene

nost so našo državo dvignile med subjekte, jo iz periferije pripeljali v središče zgodovine. Tu je kvas za nadaljni razvoj. Toda mi vsi smo pri tem doživeli tudi hujše poškodbe, od zaslepljenega boja za oblast do privatizacije.

Tako pojmovanje vloge mladih ne meri na biološko menjavo generacij, še manj pa je laskanje. Kajti nesocialistične težnje pritegujejo v svoj vrtinec tudi del mladih, ki odmetavajo ideale ter se obračajo k birokratskemu karierizmu in egoizmu. Toliko bolj, če vrata k ustvarjalnemu delu in zaposlovanju niso dovolj odprta. Temu, da je nacionalizem tako zlahka pritegnil skupine mladincev, ni botrovala samo zaslepljenost, marveč tudi možnost za zasedbo položajev, ki je vzniknila kar čez noč. Pri tem so imeli seveda tudi dobre vzornike.

Pogoj za družbeni napredek je torej precej zapleten. Navezuje se na *revolucionarno kontinuiteto in prav zaradi tega na hrabro, samosvojo generacijo, ki ne bo hlapčevala številnim našim konservativizmom* — na področju tehnike, kulture in politike. Odločilno je torej vprašanje, kako naj se oblikuje mlada generacija, da bo znala misliti po novem, z lastno glavo. Kajti sposobnost samostojnega mišljenja je podlaga za vsakršno drugo samostojnost in ustvarjalnost.

To vlogo lahko odigra *resnično marksistično izobraževanje, marksistična usmeritev in sistem vrednot*. To je most, ki bo mlade generacije povezoval z revolucionarnim gibanjem jugoslovanskega delavskega samoupravljanja.

Dejstvo, da smo celo vrsto let prebili v ideološkem dremežu, še ne pomeni, da so mladi brez ideologije. Vsakdo ima svojo idejo o družbi, tako kot ima tudi telo. Praznina v glavah je samo vnanja podoba, vprašanje je le, katere ideje prevladujejo v njihovi zavesti. Naloga vzgojiteljev (ki se morajo tudi sami vzgajati) pa je, da tem mladim ljudem ponudijo razumen kašipot, kako naj po lastni poti pridejo do tega, da bodo v gibanje vključili tudi svoje energije. To prebujanje zanosa pa je možno le na podlagi perspektive, ki spreminja in bogati njihovo lastno življenje, ga osmišlja in polni z novimi vrednotami.

Marksistična usmeritev in življenjski poklic

Zahteva po novem prodoru marksizma zato ni vračanje dolga politiki, niti malenkostna sprememba v sistemu. Na kocki je veliko več: *ali se bo inteligenca odločala za samoupravni demokratični socializem, ali pa za drugačno družbo. Na katero stran bo prevagala njena odločitev, katero socialno težnjo bo podprla.*

Bodimo pogumni v razglabljanjih, čeprav bo naš današnji korak le epizoda. Naše projekcije morajo zajeti odnos marksizma do: a) strokovnega in b) splošnega izobraževanja ter c) do kulturnega življenja.

a) Marksistično izobraževanje je bilo doslej pogosto *popolnoma tuje telo, nekaj popolnoma zunanjega glede na stroko*. Gre pa prav za to, da je življenjski poklic povezan s prav tisto usmerjenostjo družbenega življenja, ki samemu poklicu odpira ustvarjalno perspektivo. Razen tega je pripravljanje na poklic hkrati tudi izpopolnjevanje zavesti o potrebah proizvajalcev. Prihodnji urbanisti ali arhitekti ne morejo biti ravnodušni do tega, če se mesto razvija skladno s človeškimi potrebami ali pa po računih profitarske logike, ki se zoperstavlja naravi in človeku, ter človeka prisiljuje, da živi v modernem mravljišču. Kot strokovnjak s socialnim čutom je poklican, da poišče hkrati najboljše tehnične in človeške rešitve. Inštitut za urbanizem in razvoj mest, ki ga vodi francoski marksist Lefevre, je postal veliko bolj vpliven dejavnik revolucioniranja mladih kot pa številne druge politične ustanove. Za pričo bom poklical tudi Einsteina, ki v značilnem razglabljanju »zakaj sem za socializem« pravi takole: Premalo je, če človeka pripravljamo le za stroko. S tem bo sicer postal neke vrste *uporaben stroj, ne pa tudi vsestranska osebnost*. Pomembno je, da si pridobi živ občutek za tisto, za kar se je vredno prizadevati. Naučiti se mora tega, da bo razumel vse tisto, kar spodbuja ljudi, njihove iluzije, njihovo trpljenje.

b) Delež marksizma v *splošnem kulturnem izobraževanju* je popolnoma nezadosten. Toda ne gre le za število ur. Glavni problem je drugod: kako se otresti šolske dogmatike, tega marksizma v kratkih hlačah? *Kako izoblikovati kritične metode mišljenja o času in o lastni družbi, njenih težnjah, krčih in napredovanju?*

Zdaj je miselna razcepljenost zelo velika. Na enem polu je *apologetika*, ki pojasnjuje poteze dnevne politike in ki se utemljuje s svojo koristnostjo ožjim interesom — ne pa tudi z resnico. Ta polepšuje stvarnost kot nekakšna družbena kozmetika. Kot njen antipod nastaja *totalna negativna kritična misel*, ki si prav nič ne prizadeva, da bi iskala projekcije in rešitve, ki bi nas lahko približale ciljem. Ta velika razcepljenost se globoko zajeda v celotni vzgojni proces, v priprave za srečanje z življenjem. Glave so polne — vendar polne rožnatih slik o harmonični družbi, kakršne ni nikjer v stvarnem življenju, ali pa polna šibajoče destruktivne kritike, ki ne ponuja nikakršnega duhovnega kompasa za razreševanje težavnih družbenih problemov. Tako se oblikujejo poklici v službi države ali pa totalna opozicija. To je nekakšna ideološka shizofrenija. Temeljni problem je, kako preseči obe enostranski usmeritvi in vzpostaviti enotnost resničnega, kritičnega pogleda v stvarnost, brez katerega ni ustvarjalnosti in tudi ne ustvarjalne sposobnosti. Kajti misel postaja dejanska negacija vsega zaostalega samo tedaj, če se ta negacija ne ustavi pri sami sebi, če se razvija kot aktivno snovanje duhovnih temeljev novega. Ne želimo le svobodo *pred nečem*, marveč tudi svobodo *za nekaj*.

c) Če pravimo, da je v *kulturnem življenju mladih* spodbujanje marksističnega, humanističnega sistema vrednot najpomembnejša

naloga, zveni to kot banalnost. Toda če se vprašamo, katere so duhovne ovire k temu cilju, smo že na boljši poti. Brez globlje analize lahko ugotovimo, da je to močan antikulturni, malo-meščanski val, ki nas agresivno potiska v posnemanje in na rob.

Politična taktika ni merilo teorije

Teoretična stališča so vedno povezana s političnim bojem v mejah družbe. Toda čeprav sta teorija in politika sestavna dela celote, so med njima tudi razlike. Spori na področju ene in druge se razrešujejo z različnimi metodami. *Zdaj je opaziti težnjo, da bi teoretične spore razreševali z neprimernimi sredstvi, da dobivajo merila dnevne politike, politična taktika premoč nad teorijo, da postaja taktika merilo za ocenjevanje teoretičnega stališča.* S tem bi bilo lahko ogroženo programsko stališče, po katerem je znanost — razumljena kot ustvarjalno dejanje in ne kot ceh — sama sebi sodnik. Toda ne gre le za dokrinarno varovanje tega programskega stališča. Nam je potreben drugačen odnos med teorijo in dnevno politiko predvsem zaradi *svobode duhovne ustvarjalnosti v okvirih samoupravnega socializma.* Nič manj pa ni potreben tudi *za žlahtnenje politike, za njeno jasnejšo naravnost.* Če se odvija politični boj na nerazvidni, neutrjeni idejni podlagi, tedaj poteka ta boj v mraku. Kdo so potem naši politični nasprotniki? So to morda neumerjeni kritiki trga, ali pa zagovorniki akcionarskega kapitala? Ali: zakaj nas najbolj motijo marksisti, pa čeprav enostranski? Seveda, idejno in politično bistvo stalinizma, meščanske restavracije in nacionalizma je jasno. Jasna pa je tudi nujnost odločnega boja proti tistim težnjam, ki se kažejo na področju duhovne ustvarjalnosti kot izrazito politična vodila.

Odsotnosti razvite teorije, programske usmeritve, odgovorov na nerešena življenjska vprašanja seveda ne more nadomestiti samo večja odločnost v boju s političnimi nasprotniki, čeprav je tudi ta sestavni del političnega življenja. Pest ne razmišlja. Tako lahko prihaja do napačnega istenja. Tedaj lahko tudi upravičeno kritiko, zlasti levo, nezadovoljstvo z obstoječimi razmerami, imenujemo za našega sovražnika. Ob resničnih nasprotnikih lahko ustvarjamo nasprotnike tudi sami.

Pomemben vidik za politični boj je tudi radikalizacija marksistične kritike. Če ni razvite kritike, narašča pritisk v smeri administrativne represije, ki tudi tedaj, ko je popolnoma upravičena, ko brani temelje samoupravne družbe — ne more zamenjati moči idejnega vpliva.

Zato ker se bije boj z idejnimi in političnimi nasprotniki, *se ne bi smel zoževati prostor za razmah samoupravne demokracije, ne bi smelo prihajati do »zamrznitev«.*

Razlike v teoretičnih stališčih ne bi smeli odpravljati po kratkem postopku, preprosto kar z obsodbami. To, kar tu potrebu-

jemo, niso etikete, marveč odgovor na probleme, ki nas mučijo. Brez sproščene teoretične razprave, ob prevladujočem vplivu forumov pri razreševanju idejnih problemov, ni možno aktivno in vplivno gibanje. Kajti živa stvarnost, osvajanje novih prostorov, vsiljuje nova vprašanja, na katera ni vnaprej pripravljenih odgovorov. Demokracija, kritično raziskovanje, dialektični odnos med teorijo, politiko in skustvom množic ni potrata, popuščanje drugim, marveč naša življenjska potreba.

Marksizem se ne širi stihijsko, ne vsrkavamo ga kot zrak, za njegov prodor je potreben sistematični boj. Morda danes ni mogoč radikalen program. Pomembno je, da vemo, kaj hočemo, da smo pogumni v določanju ciljev. *Kajti, danes napovedujemo sestanek tudi s prihodnjimi generacijami.*

Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi?

V dneh od 10. do 13. februarja 1972 je bilo v Portorožu VI. znanstveno posvetovanje Jugoslovanskega združenja za sociologijo na temo »Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije«. Udeležilo se ga je več kot 300 jugoslovanskih sociologov in več gostov iz tujine. V okviru delovnih sestankov je bil tudi razgovor za »okroglo mizo«, ki naj bi bil nekakšno soočenje v referatih podanih tez in poskus sintetičnega prikaza temeljnih protislovij in konfliktov v naši družbi. Objavljamo delno prirejen in avtoriziran stenografski zapis tega srečanja.

V razgovoru so sodelovali: **Rudi Supek**, prodekan in izredni profesor filozofske fakultete v Zagrebu, **Radimir Lukić**, profesor pravne fakultete v Beogradu, **Jože Goričar**, redni profesor pravne fakultete v Ljubljani, **Mihajlo Popović**, predstojnik sociološkega oddelka filozofske fakultete v Beogradu, **Ivan Kuvačić**, profesor filozofske fakultete v Zagrebu, **Srdan Vrcan**, profesor pravne fakultete v Splitu, **Zdravko Mlinar**, izredni profesor FSPN v Ljubljani, **Pavao Novosel**, profesor fakultete političnih ved v Zagrebu, **Slobodan Bosnić**, sodelavec zveznega zavoda za statistiko v Beogradu, **Vlado Arzenšek**, strokovni sodelavec centra za raziskovanje lokalnih skupnosti pri FSPN v Ljubljani, **Miroslav Radovanović**, profesor filozofske fakultete v Beogradu, **Manojlo Bročić**, sodelavec inštituta za družbene vede v Beogradu.

RUDI SUPEK, (vodja razgovora za okroglo mizo): Na vprašanje bi radi dobili kar se da zgoščen odgovor; razgovor naj bi imel obliko nekakšne ankete, v kateri bo sodeloval kvalificiran forum oziroma razsodišče, katerega člani so vsi udeleženci razgovora. Predlagam, da bi vsakdo od navzočih poskušal opredeliti bistvena protislovja in izvire odkritih in prikritih spopadov v naši

družbi. To naj bi vsakdo storil kar se da na kratko, tako da bi na koncu lahko ugotovili, do kolikšne mere smo enotni v opredelitvi teh temeljnih protislovij.

Pri tem opravilu, ki bi ga lahko imenovali konceptualna razčlenitev naših protislovij, se ne opiramo le na svoje sodbe, marveč tudi na vašo pomoč. To pomeni, da nas morate z vprašanji in predlogi opozoriti na vsa tista protislovja, ki se vam zde pomembna in ki ste jih v razpravah udeležencev tega simpozija pogrešali; kajti pogosto so lahko različna lotevanja analize in različni okviri, v katerih potekajo naša razmišljanja, vzroki za medsebojna razhajanja. Morda nam boste tudi vi pomagali, da navidezne razlike omejimo na tisto, kar je bistveno. Velik uspeh bi bil, če bi v naši razpravi ugotovili, katera so temeljna protislovja v naši družbi; to bi bilo, kot nam predlagajo tudi novinarji, izredno koristno tudi za vso našo družbo.

RADOMIR LUKIČ: Razpravo moramo začeti s protislovji ali spopadi interesov v materialni sferi, torej predvsem v delitvi materialnih dobrin v naši družbi, kar v marsičem ustreza produkcijskim odnosom oziroma položaju v proizvodnem procesu. Za našo družbo je v tem trenutku značilno predvsem to, da se je sistem delitve materialnih dobrin precej osamosvojil in — kot je nekdo rekel v razpravi — da imamo tudi tako delitev materialnih dobrin, ki ne temelji na nikakršni udeležbi v proizvodnji. To pomeni, da ta dva sistema — sistem proizvodnje in sistem delitve — nista dovolj usklajena.

Zato menim, da je temeljno protislovje, ki bi ga morali postaviti za izhodišče, prav spopad interesov v delitvi materialnih dobrin. Vsi drugi spopadi, ki imajo drugačne vzroke oziroma ki nastajajo zunaj načina proizvodnje ali delitve dobrin — v zadnjem času je prišel v ospredje nacionalni spopad — da vsi ti spopadi sčasoma naraščajo ali slabe, hkrati ko se razrešuje ali zastruje spopad materialnih interesov. Če potemtakem ne proučujemo spopadov na področju materialnih interesov in njihovega vpliva na vse druge spopade v družbi, ne bomo prišli daleč. Seveda s tem ne zanikam, da so tudi drugačni spopadi; hočem povedati le to, da bi veliko lažje reševali vse druge spopade, če bi rešili ta temeljni konflikt.

Zdi se mi, da ravnamo napačno, ko mednacionalnim konfliktom prisojamo popolno samostojnost. Če bi jih analizirali, bi ugotovili, da naraščajo mednacionalni spopadi, hkrati ko se slabša gospodarski položaj pri nas in naraščajo nasprotja v delitvi materialnih dobrin.

Isto bi lahko trdili za ideološke spopade; tudi ti se močno izražajo, povzročajo cepitev v politični sferi in celo v političnem vodstvu; in čeprav ob slehernem koncu spopada upamo, da je bil to zadnji, se ti spopadi ves čas ponavljajo. Vse to je povezano

s to sfero materialnih interesov; zato vztrajam pri svoji trditvi in upam, da bodo še drugi udeleženci to tezo dopolnili.

RUDI SUPEK: Ali bi lahko navedli katerega od spopadov, ki je po rangi in pomenu relativno samostojen in tudi pomemben za našo družbo, ki pa se ga ne da preprosto zožiti na vprašanje delitve? Ali lahko v tem smislu govorimo o problemu ideologije ali o problemu mednacionalnih odnosov samo kot o posledicah tega nasprotja v delitvi, ali pa imata tudi samostojnejšo vlogo.

RADOMIR LUKIČ: Prav bi bilo, če bi se vsakdo omejil na tri bistvene konflikte. Sam sem se omejil na tri — na materialnega, mednacionalnega in ideološkega. Sodim sicer, da ima mednacionalni konflikt svojo lastno podlago in izvir, toda njegova moč in pojavna oblika sta očitno povezani z materialno sfero. Kar pa zadeva ideološki spopad, se mi zdi, da je bolj ali manj v celoti odvisen od spopadov v materialni sferi. Njegova samostojnost je veliko manjša kot samostojnost mednacionalnega spopada. Seveda s tem ne zanikujem tudi relativne samostojnosti ideološkega spopada.

So pa še številni drugi konflikti, ki jih lahko z delnimi omejitvami v bistvu obravnavamo kot razodevanje konflikta materialnih interesov. Tak je na primer konflikt v razmerju vas-mesto, ali spopad med zaposlenimi in nezaposlenimi v Jugoslaviji — ki ju sicer ne moremo neposredno uvrstiti med spopade v delitvi materialnih dobrin, po svojem bistvu pa sodita tja. Tudi to je pomemben konflikt in je povezan s tistim, kar je danes govoril tovariš Rus. Če bi bili nekoč tako srečni, da bi se vrnili naši delavci iz tujine v Jugoslavijo, bi nastal oster konflikt in ne vem, kako bi ga rešili; to bi bil v bistvu spopad med tistimi, ki so udeleženi v delitvi materialnih dobrin, in tistimi, ki v njej ne sodelujejo. S formalnega stališča torej to ni spopad v delitvi ampak spopad okoli delitve. Lahko bi naštel še vrsto takih spopadov, vendar bo dovolj že to, kar sem povedal. Opozorim naj, da s konfliktom ob delitvi materialnih dobrin mislim na tisto, kar navadno imenujejo razredni ali medrazredni spopad oziroma konflikt slojev ali konflikt med sloji.

JOŽE GORIČAR: Izredno težko je razpravljati o bistvenih vzrokih socialnih konfliktov, kaj šele o bistvenem vzroku. Težko zaradi tega, ker so socialni konflikti zelo številni, kar smo danes že večkrat ugotavljali. Kar pa zadeva vzroke teh konfliktov, so ti večdimenzionalni. Zato se mi zdi zelo težko oziroma skoraj nemogoče odgovoriti na vprašanje o bistvenih vzrokih.

Ko razmišljamo o tem vprašanju, bi morali najprej razlikovati dvoje vrst konfliktov — in sicer konflikte na ravni globalne družbe in konflikte v njenih posamičnih segmentih. V svojem

referatu nisem govoril o konfliktih, pač pa o žariščih konfliktov in konfliktnih situacijah na ravnini naše globalne družbe, veliko gradiva o konfliktih v njenih posameznih segmentih pa je v simpozijskih referatih.

Kar zadeva konflikte in konfliktne situacije na ravnini globalne družbe, menim, da bi lahko obveljala vsaj kot znanstvena hipoteza moja trditev, namreč, da tiče vzroki konfliktnih situacij v protislovju med tremi, že večkrat navedenimi značilnimi elementi institucionalne strukture naše družbe. Seveda se moramo takoj vprašati, ali so to resnično bistveni vzroki, ali je ta protislovni odnos med samoupravo, državo in tržiščem zares bistveni vzrok za konfliktne situacije, ali morda ta odnos ni nekaj sekundarnega, že posledica nekega dogajanja, ki se razvija veliko globlje v »nedrih«³ naše globalne družbe. V to se ne bi spuščal, ker zahteva odgovor na tako zastavljeno vprašanje globlja razmišljanja in temeljitejša raziskovanja.

Samo še nekaj glede tistega, kar smo zelo poudarjali tako v referatih kot tudi v razpravi in kar je tudi zdaj omenil tovariš Lukić: ideološka protislovja, vrednostna protislovja in ekonomska protislovja. Mnenja sem, da bi izhajajoč iz omenjenih treh elementov naše institucionalne strukture lahko relativno brez težav »raztopili«⁴ te protislovne odnose, ki so med samoupravljanjem, državo in trgom, v ekonomska, vrednostna, pa tudi ideološka protislovja, tako da bi bili v tem sindromu vsi trije elementi, ki dejansko povzročajo konfliktne situacije.

Zdaj pa samo še nekaj besed o vrednostnem sistemu. Za vsakim od teh treh elementov naše institucionalne strukture stoji vrednostni sistem, katerega nosilci so spet bolj ali manj točno opredeljivi družbeni sloji – namreč delavski razred, državna birokracija in tehnokracija. Vrednostno zagovarjanje prvega ali drugega oziroma tretjega elementa omenjene institucionalne strukture ima seveda ideološke posledice, tako da lahko glede modela, katerega sem skušal predočiti kar se da preprosto, seveda govorimo tudi o ideoloških vzrokih konfliktov.

RUDI SUPEK: Dovolite vprašanje, da bo misel natančnejša. Vi ste namreč govorili o izviri protislovij, zato samih konfliktov morda nalašč niste hoteli precizirati, ampak ste opozorili samo na njihova žarišča. Ali so, denimo, država, delavsko samoupravljanje in trg že sami na sebi v antagonističnem ali konfliktnem odnosu, ali pa je v tem odnosu samo kateri med njimi. Naprej, tista ideološka, vrednostna in ekonomska protislovja, ali prihaja tu do spopadov med ideologijo, ki je lahko egalitariistična, med ekonomsko sfero, ki je lahko kompetitivna in materialno stimulatívna, torej ne egalitariistična, in končno med vrednostno sfero? Prosil bi vas, da nam samo v nekaj besedah označite,

kateri so ti konkretni konflikti, ki jih omenjena protislovja povzročajo.

JOŽE GORIČAR: Na vaše vprašanje bom odgovoril, da se v svojem referatu nisem ukvarjal s konflikti, marveč s konfliktnimi situacijami, ki lahko povzročajo konflikte in jih tudi dejansko netijo, kar nam dokazuje naša družbena stvarnost. Seveda so moje razlage bolj diagnoza nekega stanja kot pa opis in teoretično osvetljevanje konkretne manifestacije konfliktov. V svojem referatu na primer omenjam, da mednacionalnih konfliktov, ki so se v zadnjem letu izredno zaostriili, ne štejem za originarni, temveč derivativni pojav; torej za pojav, ki je predvsem posledica ekonomskega stanja, v katerega smo zašli po nemajhni zaslugi tiste težnje, ki ji pravim neoliberalistična politika gospodarske učinkovitosti.

MIHAJLO POPOVIČ: Že na začetku bi rad poudaril pomembno misel o odnosu med historicizmom in sistemom, ki jo je v svojem referatu razgrnil tovariš Supek. Vsekakor nam razglabljanje o socialnem sistemu in historični perspektivi omogoča, da veliko globlje in popolneje razumemo izvir in vzroke za socialne konflikte, kot pa če se omejimo na ozko funkcionalistično stališče.

Če pojmujeemo socialni sistem kot zgodovinsko začasno kristalizacijo družbenih odnosov, ki se razodevajo kot relativno stabilna struktura ekonomskih in drugih odnosov, potem se seveda zastavlja vprašanje, na katero je skušal profesor Supek odgovoriti bolj implicitno kot eksplicitno; namreč, kdaj in v kakšnih razmerah lahko pride do konflikta med sistemom kot neko obliko kristalizacije družbenih odnosov in med zgodovino kot razvojnim procesom. Zdi se mi, da bi lahko našli dvoje okoliščin, v katerih lahko prihaja do izrazitejšega konflikta te vrste. Ali konkretnije: postavlja se vprašanje, kdaj in v kakšnih razmerah lahko pride do konflikta med zgodovinskimi cilji in težnjami delavskega razreda ter danim družbenim socialističnim sistemom. Sodim, da pozna zgodovina vsaj dvoje takih primerov. Prvi je primer državnega socializma z vsemi svojimi značilnostmi stalinizma in s tako izoblikovano strukturo, da se upira temeljnim težnjam in ciljem delavskega gibanja in interesom delavskega razreda; ta struktura v bistvu že vnaprej onemogoči možnosti za uresničevanje ciljev in interesov delavstva.

Drugi primer sem skušal razložiti v svojem referatu; gre za primer, ko se struktura socialistične družbe izoblikuje v tako heterogen sistem, da postaja ta heterogenost že disfunkcionalna. To pomeni, da »podstrukture«, o katerih je govoril tovariš Goričar, se pravi državno-administrativni sistem, tržni odnosi in

samoupravljanje tako delujejo, da nima nobena od teh struktur prevladujoče vloge, da ne more postati nobena v sociološkem pomenu prevladujoča. Če stvar obravnavamo iz tega vidika, je moč logično sklepati, da lahko pridejo zgodovinski cilji delavskega gibanja in komunističnega gibanja vsaj v začasen konflikt s sistemom, če zaide ta sistem v globljo, resnejšo in dolgotrajnejšo krizo razvoja samoupravnih socialističnih družbenih odnosov. Seveda se ob tem takoj postavi vprašanje, kakšna je ta kriza, se jo da preseči in če se jo da, s kakšnimi sredstvi bo to mogoče.

Ob tej priložnosti bi rad izrazil tudi nekaj opomb na nekatere teze tovariša Supka. Zdi se mi, da je pri ocenjevanju možnosti za pojavljanje konflikta med zgodovinskimi procesi in družbenimi sistemi, ki se stabilizirajo in zapirajo, nekako spregledal dejstvo, da se tudi zgodovinska gibanja ne morejo obdržati, če se ne organizirajo in ne postanejo nekakšen socialni sistem; na drugi strani pa tudi najbolj zaprti socialni sistemi niso v tolikšni meri zaprti, da nanje ne bi vplivalo nikakršno zgodovinsko gibanje in da ne bi bilo mogoče, da bi usihali ali pa vsaj delno napredovali. Torej, ob vsej upravičeni kritiki tovariša Supka, da funkcionalistično lotevanje sistema in odnosa med sistemom in historizmom ne ustreza — zakaj funkcionalistično usmerjeni sociologi se za historizem praviloma ne menijo ali pa je vsaj zunaj njihovega obzorja opazovanja — se bojim, da ne bi zašli v drugo skrajnost in da ne bi obravnavali socialni sistem kot nekaj, kar je v popolnem nasprotju z zgodovinskim gibanjem, zgodovinske procese pa kot nekaj, kar se ne more organizirati ter nastati kot sistem posebne vrste. Zdi se mi, da so lahko socialno-zgodovinska gibanja, zlasti pollegalna ali ilegalna, polneje sistemsko organizirana kot pa nekateri globalni družbeni sistem v celoti.

RUDI SUPEK: Zahvaljujem se za to opombo in jo tudi sprejemam samo rad bi zvedel, katero je prvo temeljno protislovje v naši družbi in katero je drugo, ker je govor samo o dveh situacijah.

MIHAJLO POPOVIČ: Očitno nisem bil dovolj jasen, ker sem dejal da pozna zgodovina doslej v razvoju socializma dva temeljna primera, ko prihaja do spopada med socialnim sistemom in zgodovinskim gibanjem. Vzrok za prvi konflikt je nastanek in krepitev togega sistema državnega socializma in stalinizma, ki onemogoča uresničevanje tudi minimalnih ciljev delavskega razreda in komunističnega gibanja; kot drugi primer sem navedel razvoj sistema, v katerem se razvije tolikšna heterogenost, da je ta s stališča nadaljnjega razvoja sistema že disfunkcionalna.

RUDI SUPEK: S tem se strinjam, rad bi pa zvedel, kako lahko ti dve stanji apliciramo na protislovja v naši družbi.

MIHAJLO POPOVIČ: Za našo družbo je značilen drugi primer.

RUDI SUPEK: Značilnost oziroma izvir konflikta je v tem, da je naš sistem prišel v tako fazo heterogenosti, da postaja ta že disfunkcionalna ter potemtakem rojeva nekakšen zmnožek konfliktov prve in druge vrste. To pomeni, da tega pojava ne moremo niti hierarhizirati, ker je to bolj ali manj stanje anomije. Heterogenost lahko pomeni tudi koeksistenco indiferentnosti.

MIHAJLO POPOVIČ: V svojem referatu sem navedel spopade prve in spopade druge vrste. Spopadi prve vrste so tisti, ki nastajajo znotraj teh podstruktur. Na primer med delavci, člani delavskega sveta in drugimi delavci, ali spopad med posameznimi deli političnega vodstva. Spopadi druge vrste, ki se zde glede tega pomembnejši, pa so spopadi, ki nastajajo med predstavniki oziroma nosilci treh omenjenih podstruktur, torej med državno administracijo, med samoupravno strukturo, ki pa je še bolj ali manj na zgodovinskem začetku ter med nosilci ekonomskih interesov zasebnikov in tistih podjetij, ki se začenjajo v bistvu vesti kot grupni kapitalisti.

IVO KUVAČIČ: Vprašanje profesorju Popoviču: gre torej za medgrupne spopade prve vrste in spopade druge vrste. Moram priznati, da mi ni čisto jasna razlika med tema zvrstema. Poskušal sem se o tem poučiti v enem izmed referatov; če gre za spopade prve vrste, bi bili to antagonistični spopadi, drugi pa bi bili neantagonistični spopadi. Gre torej za kvalitetno razliko.

MIHAJLO POPOVIČ: Takoj moram povedati, da s spopadi prve vrste razumem tiste spopade, ki nastajajo znotraj skupin, spopadi druge vrste pa so tisti, ki nastajajo med posamičnimi skupinami. Torej spopadi med različnimi deli delavskega razreda, na primer med kvalificiranimi in nekvalificiranimi delavci, ali med delavci, ki delajo v različnih gospodarskih vejah; te uvrščam med spopade prve vrste — ker so to spopadi znotraj delavskega razreda in znotraj samoupravne strukture, če je razred tako organiziran. Spopadi med delavci in gospodarsko ali politično birokracijo pa so spopadi druge vrste — to so konflikti, ki so lahko bistvenega pomena za konstituiranje in nadaljnji razvoj socialističnega družbenega sistema, kakršen je naš.

SRĐAN VRCAN: Definicija konflikta prve in druge vrste zahteva zelo konkreten odgovor; namreč če so spopadi prve vrste tisti

spopadi, ki nastajajo znotraj skupine, se sprašujem, ali je potem konflikt med menoj in soprogo, torej spopad v družini, ki je družbena skupina, konflikt prve ali druge vrste, in ali je potem konflikt med menoj in mojo ljubimko spopad druge vrste?

RUDI SUPEK: To vprašanje je morda zelo umestno, vendar pa se s tem oddaljujemo od glavne teme. Pustimo privatnost in ostanimo na ravnini temeljnih družbenih konfliktov, torej bolj ali manj na področju globalne družbe; zato bi prosil tovariša Popoviča, da še enkrat odgovori, tako da bomo to razčistili in da bomo z razpravo lahko nadaljevali. Rad bi pa opozoril na dejstvo, ki je zelo značilno, namreč, da tako profesor Goričar kot profesor Popović trdita, da so temeljni konflikti v politični sferi, torej v državni organizaciji, v ideoloških dejavnikih itd., zanju je ekonomska sfera drugotnega pomena. Narobe pa profesor Lukić zagovarja tezo, da so poglobitve ekonomske razmere in ekonomski odnosi in da so politični konflikti le izvedeni. Očitno se torej čisto različno lotevajo problema.

RADOMIR LUKIĆ: Konflikti med državo, samoupravljanjem in trgom so v bistvu konflikti materialnih interesov. Čeprav sva si torej navidez navzkriž, sva si v bistvu vendarle edina.

RUDI SUPEK: Dobro vem, da je profesor Lukić velik zagovornik soglasja med sociologi, zato njegovo pojasnilo lahko upoštevamo.

ZDRAVO MLINAR: Kot splošno ugotovitev o temeljnih konfliktih bi morali sprejeti predvsem tezo, ki je prevladovala že v razpravi, to pa je teza o izredni strukturalni heterogenosti družbe, pri čemer prihaja do različnih meril družbene diferenciacije. Tisto, kar posebej zastruje konflikte v Jugoslaviji, je prav kopičenje različnih meril za razločevanje posameznih sistemov, kar je še posebej očitno v razlikah med področji na višji in nižji ravnini ekonomskega razvoja. Poleg te splošne ugotovitve moremo potemtakem sprejeti strukturo heterogenosti kot najširšo podlago, ki določa zaostrovanje konfliktov v Jugoslaviji.

Drugo, kar moramo upoštevati, je to, da je ravnina oziroma ozemlje, na katerem smo dosegli ekonomsko integracijo, hkrati tudi prostor, v katerem smo vsaj do neke mere dosegli tudi politično integracijo sistema. In tretjič, da je eden glavnih povzročiteljev in konkretnih pogojev za sprožanje konfliktov to, kar je na podlagi podatkov iz ankete, ki je zajela vso Jugoslavijo, ugotovil center za raziskovanje javnega mnenja v Ljubljani — namreč, da se v Jugoslaviji srečujeta dve različni težnji: imamo področja, ki se nagibajo k egalitarni usmeritvi in ki hkrati zahtevajo veliko večjo centralno državno intervencijo; kaže se

pa tudi popolnoma nasprotna težnja k veliko večji diferenciaciji in k večji avtonomiji. Sodim, da je to eden pomembnih konfliktov, ki je vsaj latentno navzoč na številnih področjih. K temu naj dodam še problem kumulacije dveh temeljev, na katerih se izražajo konflikti oziroma na katerih te konflikte obravnavajo.

Sodim, da je zelo pomembno pomanjkanje kulture dialoga ali kulture razreševanja konflikta, kar bistveno dramatizira podlago pojavljajočih se konfliktov. Zdi se mi, da ima lahko objektivna podlaga konflikta zelo različen pomen glede na subjektivni odnos in glede na to, kako pojmujeemo recimo »katastrofalno« naravo neke stopnje konflikta. Konfliktna stanja zaostrojuje po mojem mnenju predvsem dvoje: na eni strani tradicija predindustrijske družbe, ki ni strpna, ki ne prenaša in tudi nima izoblikovane kulture razreševanja konfliktov, na drugi strani pa značilnost političnega sistema, da se je upiral slehernemu »nesistemskemu« izražanju konflikta. Oboje skupaj izoblikuje miselnost, da so konflikti nekaj »katastrofalnega«, kar še bolj zaostri reakcijo, kadar konflikt dejansko izbruhne.

Na koncu le še to: zdi se mi, da nastajajo pomembni konflikti med tistimi strukturnimi kategorijami, ki so na različni stopnji diferenciacije. Poznamo konflikte, ki nastajajo v republiških skupščinah in ki zadevajo na primer področje znanstveno-raziskovalnega dela, kadar razpravljajo recimo, o tem, da naša ekonomija ne prenese večjih izdatkov za vrhno stavbo, večjih stroškov za znanstveno delo itd. Sodim, da gre pri tem za neko disonanco, ki nastaja, kot bi dejal Veljko Rus, med različnimi segmenti, ki se po svoji naravi vključujejo v različna »relevantna okolja«. Recimo, znanstveno delo, ki bi se moralo po pomembnosti izsledkov vključevati v svetovni okvir, ostaja pri nas v nacionalnih mejah in seveda zaradi tega ne more opravičiti zanj porabljenih sredstev. Celotno breme izdatkov pade le na ekonomijo ožjega sistema, čeprav bi rezultate tega dela lahko uporabljali po vsem svetu.

RUDI SUPEK: Ali bi se dalo to nekoliko bolj precizirati? Začel bom z zadnjim primerom. Konflikt glede diferenciacije je pravzaprav v zvezi z odnosom do družbene dejavnosti posameznih družbenih skupin — če je seveda ta primer z znanostjo točen. Ali pa je v zvezi s pojmovanjem družbene koristnosti in je potemtakem to vprašanje odnosa univerzalizma do provincializma, torej odnosa do vrednostnega sistema oziroma vrednotenja prioritet v družbenih dejavnostih?

ZDRAVKO MLINAR: Morda bi dal glede tega še en primer. Vzemimo kmeta. Ta živi na vasi zelo izolirano; kadar pa razpravljamo o tem, kakšen je prispevek posameznih kategorij

v jugoslovanskem sistemu kot celoti glede na to, kaj od tega sistema prejemajo, ne delamo nobenih razlik. Zato je neskladje med stopnjo vključenosti posameznih kategorij v celoto in tistim, kar sistem zahteva od teh kategorij, vzrok za konflikte.

RUDI SUPEK: To je očitno; toda ali gre pri tem na eni strani za zahteve po racionalni integraciji posameznih skupin glede na optimalno funkcioniranje družbe, na drugi strani pa na spontane oblike neintegriranosti te vrste ali pa za skupine, ki jim to iz katerihkoli vzrokov nalašč onemogočajo. Zanimivo bi bilo zvedeti, ali so skupine, ki jih nalašč zadržujejo, ali pa gre preprosto za spontano nefunkcionalnost v racionalnih merilih. Kaj menite, ali je vmes spontano neskladje ali pa gre za skupine, ki zavestno zavirajo intergracijo? Kot primer bi lahko navedel konflikt med tehnokracijo in recimo politično birokracijo. V tej zvezi ta primer večkrat navajajo.

ZDRAVKO MLINAR: Mislim, da gre predvsem za to spontano neskladje, vendar pa se ta spontanost lahko sprevrže v zavestno akcijo, kar se je na primer pokazalo v zvezi z nacionalizmom itd.

RUDI SUPEK: Težišče je torej na spontanosti razvoja odsotnosti družbene racionalne akcije. To torej lahko tudi štejemo kot enega izmed izvirov konflikta.

IVO KUVAČIČ: Kar zadeva glavne vzroke konfliktov, se strinjam s profesorjema Lukičem in Goričarjem, da je glavni vzrok za spopade v naši družbi na področju delitve in da ga je treba proučevati prav v razsežnosti nasprotij interesov, ki so v naši družbi. Analiza bi po moji sodbi morala temeljiti prav na tej podlagi, zakaj nedvomno je res, da je izhodišče gibanja v vsej družbi čisto naraven in nezajezljiv interes posameznikov in skupin, da se okrepijo, se afirmirajo in razširijo in da prihaja zaradi tega povsod in tudi v naši družbi do takih spopadov.

Če še nekoliko razčlenim ta spopad, menim, da so v naši družbi razredni spopadi; in glede tega zame ni toliko pomembna statistika, pomembna sta težnja in gibanje. Težnje in gibanje pa so takšni, da jih lahko po moji sodbi imenujemo razredne konflikte.

Dalje ocenjujem, da je prišlo do relativno velikega razpona v delitvi med delavstvom, torej med neposrednimi proizvajalci, in fenomenom, o katerem sem že govoril, namreč med tistim kar imenujemo naraščanje srednjega sloja oziroma srednjega razreda. Na podlagi tega pri nas nastaja tudi ideologija – in ta ideologija je nacionalizem, ne sicer v moderni obliki, ampak ima pretežno staro in tradicionalno podobo. Ta ideologija pa

izraža prav interese tistih skupin, tisto težnjo, ki je v bistvu nasprotna socialistični ureditvi, ki se spopada z marksizmom kot ideologijo delavstva, neposrednih proizvajalcev, povezanih s samoupravljanjem itd.

Naj še dodam: kadar govorimo o nacionalizmu, moramo razlikovati dvoje stvari. Prvo je nacionalizem kot ideologija, ki je povezana s kapitalizmom, ideologija privatnih interesov in ideologija močnih skupin; rojeva se prav v tistih slojih, ki imajo največje ugodnosti v delitvi materialnih dobrin in privilegijev. Toda ta nacionalizem kot ideologija skoraj vedno najde oporo tudi v širših slojih, ki se lahko znajdejo v položaju zavrtosti oziroma frustriranosti. Znano je na primer, da desničarska gibanja zelo spretno manipulirajo s temi sloji prav z nacionalistično ideologijo, ki je za to zelo ustrezna.

Samo še to bi dodal: v razpravi ste lahko tudi sami ugotovili, da je prišlo do nekega soočenja, saj jih veliko zatrjuje, da je temeljno nasprotje vertikalno — da je to razredno nasprotje — medtem ko se mnenja drugih nagibajo k temu, da se da nasprotje bolj ali manj zreducirati na teritorialni vidik. Zdi se mi, da je tako razmejevanje napačno, zakaj če nasprotja analiziramo po tem teritorialnem vidiku, moramo prav tako odkriti gibalne sile, ki ta nasprotja povzročajo — in spet trčimo na strukturo interesov. Če torej govorimo o razrednem nasprotju, to nujno vključuje tudi nacionalne in individualne vidike in je vanj nujno vključen tudi ta teritorialni vidik; vendar je zame pri vsaki solidni analizi vendar bistveno to, kaj je poglobitno, kaj vzbuja, kaj je pogonska sila in kaj povzroča konflikte.

RUDI SUPEK: Eno samo vprašanje. Vidim, da gre kolega Kuvačić po isti poti, kot je šel profesor Lukić, namreč da je delitev glavna podlaga za družbene diferenciacije, ki pripelje celo do razrednih spopadov; da je v teh spopadih očitna vloga srednjega razreda, ki nastopa ideološko kot samostojen dejavnik in povzročja, če je nacionalizem ena od ideologij, mednacionalne spopade in napetosti, o čemer je prav tako govoril profesor Lukić. Pri tem pa ni — glede na vlogo srednjega razreda pri nas — točneje opredelil samega vzroka teh spopadov.

Ni namreč čisto jasen tretji vidik, o katerem je govoril profesor Lukić: če gre za manipulacije z nacionalizmom, kdo manipulira in zakaj? Če je nacionalizem samo nekakšna manipulacija in so bistveni vzroki le razredni — ne pa teritorialno nacionalni interesi — potem ne razumem, za kakšen spopad gre, kdo manipulira in zakaj?

IVO KUVAČIĆ: Po moji sodbi nacionalizem ni nekaj, kar si je nekdo izmislil ali pa od nekod uvozil, ampak je zrasel iz konkretnega stanja pri nas, v naši družbi. Torej nastaja in raste

predvsem iz naše družbe. Da pa je z njim moč manipulirati in da so z njim manipulirali, temu smo bili priča.

Druga stvar, ki sem jo poudaril in ki se mi zdi precej pomembna, pa je prav težnja, da bi se del upravne elite združil s srednjim razredom; in če se iz tega stapljanja parodi zveza, potem je to po moji presoji izredno močna grupacija, ki lahko manipulira s tistimi sloji, katerim nacionalizem kot ideologija ne more biti njihova lastna ideologija.

RADOMIR LUKIČ: Še nekaj bi vprašal. Ko smo govorili o odvisnosti ideoloških spopadov, smo dejali, da so v bistvu izraz ali posledica spopadov materialnih interesov. Pravo naključje je, da imamo v mednacionalni skupnosti, kakršna je današnja Jugoslavija, opraviti z nacionalizmom kot z eno od manifestacij te ideologije, ki izvira iz spopada materialnih interesov. V enonacionalni državi tega seveda ne bi bilo. Potemtakem nacionalizem praviloma ni edini odsev tistih ideoloških konfliktov, ki so posledica spopadov materialnih interesov. To je odvisno od konkretnega zgodovinskega položaja. Zdi se mi, da je v tem smislu govoril tudi tovariš Kuvačić.

IVO KUAČIČ: S tem se seveda strinjam, čeprav je zgodovinsko dokazano, da je tudi v tistih državah, ki so nacionalno homogene, nacionalizem kot ideologija buržoazije zelo uspešen, ker ga tedaj postavljajo glede na druge narode (medklic: tedaj je to imperializem!).

MIHAJLO POPOVIČ: Profesor Kuvačić je trdil, da je institucionalna analiza socialnih razlik v družbenem sistemu ne samo površna in pomanjkljiva, marveč v bistvu tudi napačna metoda in da je treba izhajati iz razrednih spopadov ali drugačnih skupinskih interesov. S tem se ne bi popolnoma strinjal. Vprašanje je namreč, odkod izvirajo ti razredni, rasni in drugi interesi ter njihovi medsebojni konflikti; ali izhajajo iz nekakšnih imanentnih antropoloških značilnosti ljudi kot pripadnikov razreda ali pa iz različnega položaja teh razredov v družbenem sistemu. To vprašanje ni zanimivo le s teoretičnega vidika, marveč tudi z vidika konkretnih socioloških raziskav. Mi na primer trdimo — in to ni le hipoteza — da se interesi delavcev — neposrednih proizvajalcev in gospodarskih voditeljev ali pa delavcev in političnih voditeljev itd. razlikujejo oziroma si nasprotujejo. Pri tem nismo dovolj natančni in ne ugotavljamo, kako se ti interesi razlikujejo in koliko se razlikujejo. Vprašanje je, ali izvirajo nasprotja med interesi iz njihovega različnega položaja v strukturi institucionaliziranega družbenega sistema, zakaj ti položaji vključujejo predvsem tudi razdelitev ekonomske in politične moči. Če je tako, potem je institucionalna analiza v

nekem smislu globlja in je lahko tudi merilo za analizo razlik v razrednih in grupnih interesih, ki izvirajo iz različnih položajev v družbenem sistemu.

IVO KUAČIĆ: To vprašanje, ki ga je zastavil kolega Popović, je pomembno metodološko vprašanje. Moja današnja pripomba je merila na to, da nismo dovolj natančni, če v analizi spopadov v naši družbi izhajamo večidel iz sistema in govorimo o nasprotjih med posameznimi strukturami in deli tega sistema. To misel je danes v razpravi zagovarjal tudi tovariš Četković, ki je šel še nekoliko dlje in dejal, da se z razčlenjevanjem v okviru sistema stvari zamegljujejo. Dejal je, tako sem ga vsaj razumel, in s tem se tudi strinjal, da je tako ravnanje podlaga za etiketiranje, da se ljudem nadevajo prilastki sistema, in potem pravimo za nekoga, da je etatist, za drugega, da je nacionalist itd. Prepričan sem, da mora biti analiza usmerjena k skupinam, slojem, k človeškim interesom in k temeljni pogonski sili, čeprav se bomo tudi tu srečali s strukturami. Če hočemo te zadeve pojasnjevati, v sociologiji ne moremo zanemariti analize individualnih interesov. Seveda je ta interes pogonska sila samo v primeru, če transcendirata v grupni oziroma razredni interes. Potemtakem moramo brezpogojno govoriti tudi o strukturah, ker drugo določa prvo. Toda če hočemo, da bo naša razčlenitev jasna, potem moramo opozoriti na temeljne skupine in temeljne razrede ter spopade med njimi; to je boljše, kot pa da govorimo o elementih strukture.

PAVAO NOVOSEL: Prvi izvir družbenih spopadov bi lahko zelo preprosto opredelili kot diferenciacijo v družbi. Kakor hitro so razlike med ljudmi in različni interesi, pride lahko tudi do spopadov. Kolikor sem lahko ugotovil, in v tem se strinjam z razpravljalci pred menoj, so tri temeljne diferenciacije, ki povzročajo konflikte; to so področja oziroma nacije, torej teritorialno načelo, potem načelo proizvodnje — gospodarske organizacije in gospodarski sistem — in končno sloji oziroma razredi.

To so tri temeljne diferenciacije, ki utegnejo povzročiti konflikt. Sam gledam na stvari malo drugače kot govorniki pred menoj; družbeni spopad razumem namreč nekoliko bolj dinamično in recimo na bolj socialno-psihološki ravnini. Ni namreč nujno, da se vse razlike sprevržejo v konflikt. Razlikovati moramo med ljudmi in konflikti. Konflikt je tisto, kar ljudje opredelijo kot konflikt. So lahko velike razlike, ki se ne spremenijo v konflikt, ker jih ljudje ne opredelijo kot spopad. Potemtakem je družbeni spopad po moji sodbi prav tako predmet proučevanja sociologije znanja, ker gre za to, kako ljudje pojmujejo neko družbeno stanje. Nikakršne objektivne in popolne

determiniranosti nastanka spopada ni. Spopad je po mojem mnenju samo delno objektivno determiniran, ker razlika mora biti — torej nekaj objektivnega — prav tako pa je determiniran subjektivno, zakaj če ni subjektivne komponente, potem tudi spopada ni.

Glede tega bi se skliceval tudi na besede govornika pred menoj, profesorja Kuvačiča; rekel je, da imajo skupine nekakšen naravni interes, da bi se afirmirale. Kaj je to naravni interes? To je spet ena izmed psiholoških kategorij, zakaj nikakršnega naravnega interesa ni, pač pa je to čista kulturalistična kategorija.

Zdaj bi si seveda lahko zastavili osrednje vprašanje: kdaj se neka razlika spreminja v družbeni spopad in če so za to kake določnejše in trdnejše determinante? Zdi se mi, da bi se morali na tem področju opreti na fenomen razlik med aspiracijo in realizacijo, težnjo posameznih skupin in uresničevanjem koristi in drugih ugodnosti, ki bi jih utegnili imeti v družbi. Te aspiracije same na sebi velikokrat determinirajo zelo »fluentni« dejavniki, kot so na primer ideologije. Prav v zadnjem času opažamo, da se pod vplivom nekaterih družbenih sprememb in ponujene družbene ideologije povečujejo aspiracije delavskega razreda pri nas. Prepričan sem, da bo ena izmed posledic tega spopad okoli uresničitve. Če namreč realizacija ne bo šla vstric z naraslimi željami, se pravi izdatki, beneficijami ali preprosto povečanimi dohodki, bo prišlo do večjega neskladja, ki bi se lahko spremenil v pravi družbeni konflikt.

To seveda ni opozorilo niti pesimistična ocena, ker sem po naravi optimist in verjamem, da se bo pri nas vse dobro končalo. To je samo poskus analize tega, kar se pri nas dogaja. To je moja vizija in seveda bi lahko o tem še veliko razpravljali.

RUDI SUPEK: Kot izvir spopada v naši družbi ste posebej poudarili naraščanje želja.

PAVAO NOVOSEL: Nismo se čisto razumeli. Izviri so diferenciacije ali pa naše razlike. Ali se bodo razlike sprevrgle v konflikt, to je pa odvisno od definicije razlike. Definicija razlike pa je bolj sociopsihološka kategorija, ne pa objektivistična ekonomska kategorija.

Interesi so »objektivno« vedno v konfliktu, vprašanje pa je, ali jih bodo definirali kot konflikt.

RUDI SUPEK: Kateri so tisti vzroki, ki smo jih doslej že poskusili opredeliti?

PAVAO NOVOSEL: Profesor Kuvačič je govoril o nacionalističnem konfliktu, toda mislim, da je naslednji po vrstnem redu razredni konflikt. Ali bo udeleženec v konfliktu tako

imenovani srednji razred, za katerega sem prepričan, da ga ni (toda naj vam bol), ali bo to delavski razred ali neki tretji razred, to je spet vprašanje definicije. Vidite, vedno se vračamo k temu, kako definirati konflikt. To je zame veliko pomembnejše kot pa objektivna podlaga. Izviri so vedno navzoči, če pa se bodo spremenili v konflikt, je odvisno od ideologije, od aspiracij itd. Tu je cela vrsta psiholoških kategorij.

SRDJAN VRCAN: Ko poslušam to razpravo in razmišljanja o družbenih spopadih na sploh, zlasti pa v družbenih spopadih pri nas, se mi zdi, da je zelo težko o tem razpravljati. Dobil sem namreč vtis, da je določanje vzrokov družbenih spopadov nasploh in še posebej v naši današnji družbi izredno težko in zapleteno vprašanje. Dejansko se nam zazdi, da smo pred bojiščem, na katerem se gibajo in spopadajo sistemi in deli teh sistemov – vrednostni, normativni in institucionalni – da stojimo pred odrom, na katerem se zarisujejo globoka nasprotja med različnimi vrednotami, prepadi med vrednotami in institucionalno-strukturalnimi sistemi, da opazujemo prostor, v katerem se prepleta funkcionalna strukturalna heterogenost z disfunkcionalno strukturalno heterogenostjo itd. Toda če se spomnim tistega, kar sem prebral v Aristotelovi »Politiki«, se mi zazdi ves ta problem veliko bolj preprost, lažji in razumljivejši. Ko je namreč Aristotel razmišljal o najbolj pomembnih družbenih spopadih, ki pretresajo celotne družbe, je bil v središču njegove pozornosti problem družbene neenakosti oziroma enakosti. Aristotel se je zelo nagibal k temu, da je v žariščih najbolj pomembnih in najbolj dramatičnih družbenih spopadov odkrival stanja družbene neenakosti in težnje posameznih človeških skupin in grup, da spremenijo stanje družbene neenakosti oziroma vzpostavijo družbeno enakost – ter težnje skupin, da še bolj poglobijo družbeno neenakost ter si zagotovijo še večje in raznovrstnejše družbene prednosti in privilegije.

Sprašujem se, ali je v tem prastarem Aristotelovem spoznanju tudi kaj takega, kar bi lahko vzeli kot napotek za proučevanje problema družbenih spopadov tudi v naši sodobni družbi. Prepričan sem, da bi nam lahko Aristotelovo spoznanje lahko precej pomagalo. Ali drugače: trdno verujem, da je, če govorim zelo posplošeno, glavno žarišče družbenih spopadov v naši današnji družbi tisto žarišče, v katerem nastajajo, se ohranjajo in obnavljajo najbolj drastična in najbolj dramatična stanja trajne in sistemske družbene neenakosti. Zdi se mi, da je glede tega Aristotelovo spoznanje precej blizu marksističnemu pojmovanju razrednega boja in najglobljim koreninam najpomembnejših in trajnih družbenih spopadov. V izhodišču razrednega boja in razrednih konfrontacij so konec koncev vedno

stanja in odnosi drastične družbene neenakosti in interesne prevlade ter napadi ali pa obramba takih odnosov in stanj.

Seveda so v vsaki družbi, in naša sodobna družba ni izjema, neenakosti in neenakosti. Potemtakem bi lahko govorili o družbenih neenakostih prve vrste in družbenih neenakostih druge vrste in temu ustrezno o konfliktih prve vrste in o konfliktih druge vrste. Pri tem predvsem ni pomembno, za koga gre, ampak, za kaj gre. Družbene neenakosti prve vrste so v bistvu vse tiste neenakosti, ki neposredno in bistveno določajo zelo različne življenjske možnosti različnim segmentom naše družbe, usodno določajo konkretne kvalitete življenja različnih ljudi in družbenih skupin v množičnem obsegu ter pretežno določajo njihovo poprečno splošno življenjsko pot in usodo. Zato menim, da lahko v iskanju najglobljih izvirov najpomembnejših družbenih spopadov pri nas pridemo veliko dlje in globlje, če prizorišče sodobnih družbenih spopadov ne opazujemo kot prizorišče, na katerem se spopadajo in soočajo vrednote, normativni sistemi, institucije, strukture itd., ki delujejo brez zastojev ali pa se v njih kaj zatika, marveč kot prizorišče, na katerem se soočajo ljudje oziroma človeške skupine, grupe, sloji in razredi, ki so zaradi svojih splošnih družbenih razmer, splošnega družbenega položaja v zelo različnih družbenih situacijah – ki poleg drugega pomenijo tudi zelo diferencirano kumuliranje življenjskih prednosti in družbenih privilegijev ter družbenih ovir, zaostalosti, pomanjkanja, omejenosti itd. na drugi strani.

Vse to se zdi morda preveč abstraktno. Konkretna področja, na katerih nastajajo žarišča najglobljih in glavnih družbenih neenakosti, so tista področja, ki so bila vedno v središču pozornosti marksistično usmerjenih socioloških analiz, tj. področje dela in politične dominacije. Ali, nekoliko splošneje, področja oblasti, moči, vpliva, nadzora med temeljnimi družbenimi resursi in najpomembnejšimi viri družbenega bogastva. Torej vse tisto, na čemer se v naši sodobni družbi konstituirajo ali se lahko konstituirajo sistemske in trajne oblike interesne prevlade enega segmenta družbe nad drugim segmentom oziroma interesnega podrejanja.

So seveda tudi nekatere specifične okoliščine, ki neposredno ali posredno vplivajo na nastajanje žarišč konfliktnih stanj v našem sodobnem družbenem prostoru. To je predvsem dejstvo, da moramo našo družbo po stopnji splošne industrijske razvitosti še vedno uvrščati med družbe, za katere je prej značilno stanje relativnega družbenega pomanjkanja kot pa materialnega izobilja. Drugič, da so zelo široki sloji naše družbe zaradi vse pogostejših in trajnejših stikov z razvitejšim industrijskim svetom doživljali pravo eksplozijo svojih družbenih potreb in njihove družbene želje so naglo naraščale. Tretje,

da je tudi samo socialistično gibanje v tem našem prostoru s svojim delovanjem zelo dvignilo splošno ravnino družbenih aspiracij množičnih delov naše družbe — predvsem delavstva in nekaterih drugih slojev. Četrto, da je v naši družbi še vedno zelo zakoreninjena demokratično-egalitarna atmosfera. Peto, da je zmožnost našega družbenega sistema, da bi zajel in ustrezno zadovoljeval dinamiko družbenih potreb in družbenih aspiracij masovnih delov naše družbe, dokaj nebogljen. Najmanj, kar lahko rečemo, je to, da je ta sistem s svojim institucionalno-strukturalnim mehanizmom v neprestani zamudi. Končno je ta sistem obremenjen še z neko lastnostjo, ki jo imajo tudi številni drugi sistemi, namreč, zelo različno se vede do potreb in aspiracij posameznih segmentov družbe. Ker so že kolegi pred menoj govorili o stagnaciji naše družbe kot o bistveni značilnosti tega, kar se v zadnjem času pri nas dogaja, bi dodal le še eno čisto nasprotno ugotovitev: da so v današnji družbi tudi družbene kategorije, ki jih stagnacija prav nič ne zadene in ki niso nikoli živeli bolje, kot žive danes. Torej je tudi stagnacija nekaj, kar na zelo diferenciran način zadeva različne segmente družbe in kar ni enakomerno in popolnoma naključno porazdeljeno v našem sodobnem družbenem prostoru.

Če naj bi nadaljeval s konkretizacijo tega, potem bi se morali vrniti k vprašanju, ali imajo najbolj drastične oblike družbene neenakosti pri nas značilnosti razredne neenakosti in ali lahko glavne družbene spopade obravnavamo kot razredne konflikte. Seveda bi lahko to vprašanje, zdaj ko smo poslušali profesorja Lukića, zreducirali na popolnoma terminološko vprašanje. Odgovor je odvisen od tega, kako določamo pojem razreda in tipičnih razrednih odnosov. Če pustim ob strani spore okoli izrazov, bi dejal, da so glavna žarišča družbenih neenakosti in potemtakem tudi družbenih spopadov pri nas tista žarišča, v katerih se soočajo nosilci živega tekočega dela in tisti, ki imajo dejanski nadzor nad objektivnimi pogoji za realizacijo tujega živega in tekočega dela — ne glede na to, ali je ta nadzor utemeljen na podlagi kvazilastništva, na elementih politične oblasti, družbene moči ali na čem drugem. Priznati moramo namreč, da se tudi v naših sedanjih razmerah, ko smo odpravili zasebno lastnino osnovnih proizvodjalnih sredstev in na zasebni lastnini utemeljen nadzor osnovnih družbenih resursov in najvažnejših virov družbenega materialnega bogastva, dejanski nadzor nad objektivnimi pogoji za realizacijo tujega živega dela zlahka spreminja v resnični nadzor nad tujim živim delom, nad proizvodi tujega živega dela in konec koncev tudi nad splošnim družbenim položajem nosilcev živega tekočega dela, brez katerega ni družbene proizvodnje. To je nekaj tistega, kar bi rad dodal razpravi, ko sem se že spomnil, da sem že zdavnaj nekaj o tem prebral pri Aristotelu.

RUDI SUPEK: Zdi se mi, da je tovariš Vrcan poudaril tri glavne konfliktna situacije in da je tudi pri njem glavni problem materialna družbena neenakost, torej neenakost, ki zadeva problem delitve dobrin. S tem je povezan problem interesne prevlade, ki si jo lahko razlagamo kot posledice ali kot paralelizem, torej prevlade, ki se lahko kaže kot politična oblast, različni socialni privilegiji ali še drugače, kar pa se vse skupaj združuje v eno obliko izrazite prevlade.

Tretja oblika, je dejal kolega Vrcan, se izraža v neenakem povečevanju aspiracij delavcev, kar prihaja v spopad s stagnacijo samega sistema in neenakosti že v sami delitvi; to bi pomenilo, da prihaja delavski razred s svojimi aspiracijami na višjo raven socialno-ekonomske revolucije; da je naša družba vendarle v nekem objektivnem progresu, da opredeljuje ta progres diferenciacija, ki dovoljuje večje aspiracije in seveda tudi spopade na tej ravnini. Ne gre torej za fenomen preproste pavperizacije, ampak za problem neenakosti v družbenem razvoju. Ta neenakost v družbenem razvoju je izvir spopadov.

SRĐAN VRCAN: Zdi se mi, da ta ekspanzija družbenih aspiracij ni zajela le delavskega razreda, pač pa se je razširila tudi na druge segmente družbe, predvsem na velik del kmečkega prebivalstva. Če ne bi upoštevali dinamike te ekspanzije, si ne bi znali do konca pojasniti velikega migracijskega vala, ki je odnesel v tujino dobršen del kmečkih mož in žena.

SLOBODAN BOSNIĆ: V vsej tej razpravi se mi neprestano vsiljujejo asociacije na vsebino filma »Rashomon«. Vsakdo med nami obravnava problem iz svojega zornega kota, zato moramo tudi upoštevati, da vsakdo s svojimi sporočili in razlagami odkriva le delček resnice. Kje so izviri perečih družbenih spopadov v naši družbi? Kje so viri neenakosti?

Dejstvo je, da smo po končani vojni podedovali tudi zgodovinsko nastalo neenakost predvsem na področju proizvodnje. Strinjam se s tem, kar so povedali govorniki pred menoj, da izvira družbena neenakost iz ekonomske neenakosti. Rad bi bil še bolj natančen, zato poudarjam, da izvirajo družbeni konflikti in neenakosti iz neenakosti v proizvodnji. Iz te neenakosti rastejo vse druge neenakosti. Ne bi rad, da bi me kdo zaradi vztrajanja pri ekonomski neenakosti prav na področju proizvodnje (kot primarnem viru) razglasil za ekonomskega mehanicista. Vendar pa je res, da je možno šele na podlagi tega, kar smo proizvedli in kako smo proizvedli, sploh razpravljati o kakršnikoli delitvi. Šele ko je proces proizvodnje končan, prihaja do neenakosti v delitvi, do neenakosti v družbeni vrhni stavbi (v izobraževanju, oblasti itd. — tega ne bom našteval, ker so že drugi o tem precej govorili).

Drugo zgodovinsko dejstvo je, da je pri nas proizvodna neenakost razdeljena tudi teritorialno. Mislim da tega ni treba posebej dokazovati in da se teritorialno izoblikovane neenakosti pokrivajo tudi s kulturnimi, nacionalnimi, etničnimi in drugimi mejami. Zaradi tega neenakost ni posamična, marveč je grupna, na ravnini nacije. To bi želel osvetliti s primerom in vas obenem spomniti: kdo so ljudje, ki so čistilci v vseh večjih mestih naše domovine? To so ljudje iz najmanj razvitih predelov naše države, ljudje iz krajev, ki so dvajset in še več let »oddaljeni« na primer od Slovenije, ljudje iz Kosova (če razdalje merimo s kazalci družbenoekonomskega razvoja). Zaradi zgodovinskih okoliščin smo se znašli v okoliščinah, ki so že od začetka obremenjene z neenakopravnostjo in potemtakem tudi s konflikti.

V povojnem obdobju se je začela tekma s tehnologijo in gospodarskim razvojem, v kateri smo bili zelo romantični. Vedno smo računali z relativnimi merili gospodarskega razvoja, ki so pa zelo varljiva. Če je moj kapital en dinar in sem ga povečal še za en dinar, sem kapital povečal za sto odstotkov. Če pa imam tisoč dinarjev in sem jim dodal sto dinarjev, se je relativno kapital povečal samo za deset odstotkov. Toda teh deset odstotkov ima absolutno premoč nad tistimi sto odstotki oziroma njuno razmerje je deset proti ena. Ta tekma po končanih dvajsetih letih kaže, da se razlike v gospodarski razvitosti niso bistveno zmanjšale, ampak da so se zmanjšale le razlike med posameznimi predeli. Zavedam se, da nekateri ideološki, organizacijski in politični vplivi potiskajo vprašanje: »kaj zdaj in kako naprej« v stran. Toda podatki zelo razvidno dokazujejo, da nerazviti zaostajajo — čeprav se razvijajo — in da razviti napredujejo veliko hitreje, tako da jih nerazviti ne morejo dohiti. Sicer pa je to problem, ki je značilen za ves svet — gre za znani paradoks, ki izhaja iz neenakomernega pospeševanja razvoja.

Tretji vidik izvira družbenih neenakosti in konfliktov je v tem, da je naša družba v romantičnem obdobju gospodarske rasti spodbujala tudi velike socialne aspiracije. Tako si na primer kmečki prebivalci želijo, da bi se kar najhitreje otresli vaškega blata in prišli v mesta, ker je mestno prebivalstvo glede na stanovanjske razmere privilegirano. Vsi, kar nas živi v mestih, uživamo beneficije pred vsemi drugimi prebivalci za tisti del družbenega dohodka, ki nam priteka z električnim tokom, vodovodom, prometom, stanovanji in še drugimi oblikami družbenih dobrin. Toda kaj se je zgodilo s temi predimenzioniranimi družbenimi aspiracijami? Družba se je strukturirala in naenkrat začela postavljati možne meje socialne promocije. Število družbenih mest, ki jih je možno

zasesti, je omejeno. Družba, ki noče popolnoma porušiti funkcionalne paritete svojih delov, ne more v nedogled dovoljevati promocij, odpirati novih delovnih mest, novih vodilnih položajev itd., če za to ni potreb in materialne podlage. V številkah bom navedel rezultat dvajsetletnega procesa, ki je zelo značilen in informativen; osvetljuje namreč, koliko je kateri družbeni sloj oziroma družbena skupina v navedenem obdobju reproducirala študentov. Primer študentov nisem izbral po naključju, marveč zato, ker sem prepričan, da je vsakemu z visokošolsko izobrazbo v naši družbi omogočen izredno ugoden položaj v družbeni delitvi ter v vseh drugih oblikah družbenih privilegijev. Če vzamemo študente, katerih starši so nekvalificirani delavci, in jih označimo s kazalcem, 1, potem so kmetje reproducirali študente z indeksom 2 (dvakrat več kot nekvalificirani delavci), manuelni industrijski delavci imajo indeks 3, privatni obrtniki indeks 10, vodilni uslužbenci indeks 22, intelektualci oziroma strokovnjaki in umetniki pa indeks 25. Iz tega je popolnoma razvidno, kako se reproducirajo posamezni sloji družbe, da obstajajo v takih razmerah celo zaprte strukture nekaterih družbenih slojev, da je v nekaterih primerih celo onemogočena enakomernejša porazdelitev »boljših mest« v družbi itd.

Vprašanje je, kako naprej? Nadaljnjega gospodarskega razvoja in še hitrejšega tempa gospodarskega razvoja, ki sta po našem mnenju edina zdrava možnost za uresničevanje socialnih aspiracij, ni moč doseči s sklepom ali dekretom. Gospodarski razvoj omejujejo proizvodne sile — te pa so za nas kot revno družbo limitirane. Kljub vsemu moramo upoštevati, da smo v primerjavi z Evropo in ostalim svetom revna družba. Lahko se sicer tolažimo s tem, da so okoli nas še bolj nerazviti. Če ne bi bilo v Evropi Portugalske in Albanije, bi bili v celi vrsti pokazateljev na zadnjem mestu (glede pismenosti, umrljivosti otrok, produktivnosti itd). Ti dve državi sta nam prav dobrodošli, da se v statističnih stolpcih evropskih držav ne znajdemo na zadnjem mestu.

Ob vsem tem je dejstvo, da pri že tako omejenih resursih, ki so nam na voljo, še vedno nimamo dovolj natančnega programa razvoja in dovolj učinkovite uporabe teh omejenih resursov. Spomnil bi vas na tisto, kar sem danes povedal v svojem referatu o učinkovitosti gospodarjenja; ta učinkovitost namreč pada. Torej nimamo le omejenih resursov, marveč teh ne izrabimo dovolj učinkovito. Če na tej stopnji družbenega razvoja ne bomo ukrepali dovolj radikalno, če ne bomo usmerili predvsem gospodarskega razvoja tako, da bo odpravljaj podedovane neenakomernosti in onemogočal nove gospodarske

neskladnosti, bo število družbenih konfliktov še naraslo in družbena neenakost se bo povečevala.

PAVAO NOVOSEL: Samo kratka pripomba na poslanstvo sociologije, ki bi nas utegnila vse zanimati. Zdi se, da smo tukaj vsaj trije, ki smo si edini glede tega, da so aspiracije izredno pomemben dejavnik v razvoju družbe in v družbenih odnosih in konfliktih nasploh. Kaj lahko stori družba, če aspiracije naraščajo? Lahko jih zadovoljimo z ekonomskimi ukrepi in z razvojem nasploh. To je edina možnost. Toda očitno je, da naša družba le s težavo tako ukrepa ali pa ukrepa le delno. To pomeni, da postaja za našo porevolucionarno družbo usmerjanje aspiracij zelo resen problem. To lahko imenujemo tudi manipulacija, toda za družbo je bistveno, da te aspiracije obvladuje; če aspiracije podivjajo, je namreč moč ukrepati le z nasilnim zatiranjem želja. Usmerjanje aspiracij je torej velik družbeni problem in morali bomo najti metode, da ga bomo rešili.

VLADO ARZENŠEK: Mislim, da je neenakomerna razdelitev dohodka poglavitni vzrok za konflikte v Jugoslaviji. Če gre torej za individualne in skupinske ekonomske konflikte, se sprašujem, kakšne so možnosti za revolucionarni konflikt v Jugoslaviji. Mislim, da mi tovariš Supek ne bo zameril, če bom na pozitivno vprašanje o vzrokih konfliktov v Jugoslaviji odgovoril z nekaj negativnimi formulacijami.

Najprej bi rekel, da pri diskusiji o konfliktih vse premalo uporabljamo Marxovo analizo razrednega konflikta. Marx je jasno rekel, da imamo individualni in skupinski konflikt, ki se spremeni v razredni konflikt, in to tako, da intelektualna elita nekega naroda elaborira ideologijo delavskega gibanja. Moje vprašanje se v kontekstu tega našega simpozija in te naše diskusije o vzrokih konfliktov v Jugoslaviji glasi: katera je potencialna elita delavskega razreda? Menim, da to ni samo vprašanje te diskusije, ampak vprašanje ravnine analitske diskusije na tem simpoziju sploh. Ko diskutiramo o sistemih, se pravi o samoupravljanju, tržišču, državi itd., pravzaprav ne vidimo skupin, ki stojijo za temi sistemi. Za razvoj naše sociologije je potrebno, da analiziramo socialne skupine, ki stoje za našimi abstrakcijami in sistemskimi observacijami.

Če se sprašujem o možnosti, da se delavski konflikt kot individualni in skupinski spremeni v razredni konflikt, potem je to vprašanje o delavski eliti. V svojem referatu sem zapisal, da je pravzaprav težko govoriti o vrednostnem konfliktu našega delavskega razreda, ker ta nima svoje elite. Na ravnini empirične strukture je jasno, da potencialna elita — to je pri nas nova levica — nima namena, da postane delavska elita. Na tej ravnini

je naš odgovor na vprašanje o možnostih za revolucionarni konflikt v Jugoslaviji zelo pesimističen. Morda bo kdo vprašal, zakaj trdim, da pri nas nimamo razrednega konflikta. Menim, da je empirična indikacija za to trditev v dejstvu, da nimamo niti solidarnostne kaj šele splošne stavke. Imamo zgolj stavke na ravnini skupinske motivacije.

Da se povrnem k izhodiščnemu vprašanju. Na ravnini empirične analize ugotavljamo, da nova levica nima namena postati delavska elita. To je docela jasno. Na ravnini ideološke analize pa bi rad poudaril tale aspekt. Naša nova levica — verjetno so neke razlike v mišljenju te levice — vztraja na modelu tako imenovanega integralnega samoupravljanja, docela jasno pa je — to je zdaj neke vrste ideološka observacija — da ni mogoč razredni spopad znotraj samoupravnega sistema. Sistem, ki bi nastal, ko bi se spremenile individualne motivacije v kolektivne — v konflikt delavcev z birokracijo itd. — prav gotovo ne bi imel značilnosti samoupravnega sistema. Za analizo ideološkega modela nove levice je zelo pomembna ugotovitev, da ta vztraja na samoupravnem sistemu, se pravi na kronični in permanentni elaboraciji eshatološkega cilja. To ima v kontekstu ideje o latentnih funkcijah zelo pomembno disfunkcijo, namreč da ohranja tako imenovano difuzno strukturo Jugoslavije, to pomeni nejasno socialno stratifikacijo.

RUDI SUPEK: Kolega Arzenšek je šel pravzaprav po poti eliminiranja in nam zatrjuje, da spopadi niso možni. Če torej razredni spopad ni mogoč brez delavske elite, ki bi lahko dala takemu spopadu pomen in cilj, me zanima, ali lahko pojav delavskih stavk, ki jih je bilo več kot dva tisoč, sploh lahko razlagamo kot kakršnokoli obliko razrednega spopada.

VLADO ARZENŠEK: Po mojem mnenju ne, ker je to skupinski konflikt, ki je omejen z motivacijo delovnega kolektiva ali gospodarske veje. Po Marxu to ni razredni konflikt, ker je za razredni konflikt potrebno, da se ekonomske motivacije spreminjajo v politične.

MIROSLAV RADOVANOVIĆ: Skušal bom nekoliko dopolniti kolego Arzenška, zakaj konkretno nekatere akcije delavstva nimaja revolucionarne narave, ampak ostajajo na ravnini trade-unionističnih zahtev. To je posledica specifičnih družbenoekonomskih in življenjskih razmer, v katerih živi — zanj nisem našel ustrežnejšega izraza — delavsko-kmečki proletariat; ta del delavstva pa je neorganiziran, razdrobljen, razcepljen, omejen in ujet v debelo spredene niti birokratsko-tehnokratskega in drobnoburžoaznega družbenega tkiva. Ugotavljamo lahko, da ob precej jasno osamosvojenem birokratsko-menežerskem sloju

in drobnoburžoaznih slojih žive in delajo v podjetjih, ustanovah, vaseh, šolah in na univerzah v istih organizacijskih enotah in istih institucionalnih mrežah drug ob drugem proletarci, ki žive izključno od svojega dela, pa tudi številni »dvolastniki«, »trolastniki« in »večlastniki«. Oblike družbene akcije in družbene zavesti, ki so proletariatu imanentne, so ujete, v družbeno birokratsko-tehnokratsko in drobnoburžoazno blokado. Naj se vrnem k odgovoru na postavljeno vprašanje. Po mojem mnenju je prvo in najgloblje žarišče družbenih spopadov ali temeljno protislovje v spopadu med različnimi načini produkcije in reprodukcije neposrednega življenja in na njih zgrajenih različnih proizvodnih odnosih. Če razčlenjujemo našo skupno družbenoekonomsko strukturo, lahko najdemo v njej elemente številnih družbenoekonomskih sistemov, torej poleg družbeno-lastniških in samoupravnih najdemo tudi elemente državno-lastniškega, korporativno-delničarskega, zasebnokapitalističnega, drobnolastniškega in naturalno-proizvodnega sistema.

Drugo protislovje je spopad med dvema nasprotnima razrednima grupacijama. Na eni strani imamo birokratsko-menežerski in drobnoburžoazne sloje, na drugi strani pa delavsko-kmečke sloje. Zdi se mi, da sta reformi leta 1961 in leta 1965 zelo okrepili prve in oslabili druge sloje. Do te prevesi je prišlo v trenutku, ko so začeli izrinjati delavstvo iz zborov proizvajalcev, ko so ukinjali zbere proizvajalcev in ustvarjali nekakšen korporativni skupščinski sistem, kar je zelo škodovalo našemu nadaljnjemu razvoju. Lahko se tudi spomnimo, kako se je začelo »preurejanje« z ukinjanjem K-15, zmanjševanjem otroškega dodatka, z ukinjanjem delavskih domov počitka, z omejevanjem pravic na povračilo za nezaposlenost, z »iskanjem notranjih rezerv« oziroma z odpuščanjem z dela.

Tretje protislovje je nasprotje med protislovnimi težnjami družbenoekonomskega razvoja. Prvo težnjo sem označil kot drobnolastniško ali drobnoburžoazno težnjo, ki pa se ne omejuje le na drobnolastniški sektor, marveč močno prežema tudi družbeni sektor proizvodnje; izraža se v nezajezljivi želji, da prav vse, kar je naravnega ali družbenega izvira, spremeni v privatno posest. Če bi napravili popis vsega družbenega bogastva in vanj vključili tudi tisto, kar je bilo iz družbenega sektorja prelito v privatno posest, bi se pokazalo, da je naše splošno bogastvo precej večje. Sicer pa vemo, kje se je to bogastvo prelivalo.

Poleg drobnolastniške so še tri druge med seboj sprte težnje razvoja: tehnokratska ali korporativno-delničarska, birokratska ali državno-lastniška in samoupravna ali družbeno-lastniška.

Obstaja tudi spopad med protislovnimi zahtevami v strukturi delovne organizacije. Zdi se mi, da je to zelo pomemben

konflikt oziroma pomembno protislovje. Na eni strani stoji težnja po ustvarjanju dobička ali profita — ne pa po ustvarjanju materialnih dobrin in uporabnih vrednosti za zadovoljevanje družbenih in osebnih potreb; na drugi strani je težnja, da podjetje kot socialistični delovni kolektiv poleg racionalne proizvodnje uvaja tudi take ukrepe, ki bodo spremenili družbeno-razredno vsebino dela, spremenili družbeno-razredno notranjo strukturo podjetja, dvigali tehnično-kulturno raven delavstva in človeško delo spreminjali iz prekletstva in nuje v življensko potrebo. Ta problem ali protislovje odseva tudi na globalni ravni kot spopad med protislovnimi cilji družbenoekonomskega razvoja: ali je namen družbeno-ekonomskega razvoja vse večje zadovoljevanje potreb vseh ljudi ali pa je njegov cilj le ustvarjanje dohodka in profita.

Eno pomembnih protislovij obstaja tudi med nerazvito družbenoekonomsko bazo in hipertrofirano družbenopolitično vrhno stavbo. Na relativno nizki ravni proizvodnih sil in nizki ravni splošne družbene produktivnosti se dviga velikanska stavba, ki s svojim deležem v akumulaciji ta že tako skromna sredstva zmanjšuje, na drugi strani pa bistveno ne spodbuja in pospešuje gospodarskega razvoja. Vsi vemo, da se je socializem porodil v naši nerazviti deželi, da je prevzela politična struktura družbeno-zgodovinsko nalogo, da bo razvila proizvodne sile, da bo skrajšala obdobje, ki so ga potrebovale kapitalistične države — torej da s socialistično industrializacijo in pospešenim družbenim razvojem zgradi proizvodne sile. Mi zdaj razpravljamo o tem, kako se to uresničuje.

Eno izmed protislovij je vsekakor tudi permanentno neskladje med družbenoekonomskimi možnostmi nerazvitega socializma in hitrostjo naraščanja materialnih in kulturnih (naravnih in umetnih) potreb posameznih delov družbe. Kadar govorimo o potrebah, se moramo vedno zavedati tudi nekakšne hierarhije potreb.

Končno lahko govorimo tudi o spopadu med silami revolucije in silami kontrarevolucije — čeprav ne v tistem smislu, kakor so to formulirali nedavno tega. Ali pa o spopadu med zakonom akumulacije na eni strani in revščino na drugi strani ter zahtevo socialistične revolucije po vsej večji enakosti, o čemer smo že govorili.

RUDI SUPEK: Opozoril bi, da smo doslej predstavili predvsem tri alternative kot prioriteta izhodišča in vprašanje je, ali bi jih morali še dopolniti in valorizirati.

V prvem izhodišču je težišče na protislovju v ekonomskih odnosih, dejavnih itd. To je nekakšno **klasično, ekonomistično** ali marksistično lotevanje problema.

V drugem izhodišču je poudarek na politični sferi oziroma na odnosu med državo in samoupravno oblastjo ter organizacijo teh odnosov. To izhodišče zadeva področje **družbene akcije**, torej tisto, kar se odigrava na institucionalni ravnini, kar oblikuje družbo, določa organizacijo itd.

Tretje izhodišče, ki poskuša ta dva vidika med seboj pomiriti ali pa nevtralizirati, je tako imenovano **funktionalistično izhodišče**, ki upošteva diferenciacijo družbenega sistema kot objektivno dejstvo in skuša pokazati kakšni spopadi v sistemu lahko nastanejo; nekatere ideje o tem so dokaj različne, druge so precej ujemajo; vsekakor pa je ta diferenciator samodejen, spontan proces. Ta zadnji je lahko delno induciran kot politična akcija, delno pa lahko obstaja kot družbena stvarnost.

To so torej v glavnem tri perspektive, tri izhodišča, ki so se izoblikovala v razpravi. Zdaj prosim avditorij, da se glede tega izjasni.

MANOJLO BROČIČ: Če bi poskusili po tej razpravi izdelati en sam teoretični okvir za empirično preverjanje teh tez in hipotez, bi se znašli v velikih težavah, ker je sama definicija vsebine in tudi razprava pokazala, da je spopad nekaj enotnega, tako da bi s težavo našli zvezo med različnimi vzroki in različnimi oblikami spopadov. V metodološkem pogledu bi bilo zelo koristno, če bi diferencirali različne zvrsti spopadov, iskali njihovo medsebojno zvezo in vzroke zanje. To bi empiričnemu preverjanju samo koristilo.

Drugo, kar me zanima in bi rad vprašal profesorja Supka, pa je to, kakšno mesto ima generacijsko strukturiranje oziroma generacijski konflikti kot specifična oblika družbenega spopada; tu ne mislim na kavzalni in genetični vidik, pač pa na to, kolikšno težo ima v pahljači najrazličnejših oblik družbenih spopadov

RUDI SUPEK: Mislim, da sodi generacijski spopad med temeljne konflikte. To je konflikt v socialističnem gibanju oziroma socialistični revoluciji, ki se še ni izživela, kar pomeni, da še ni postala sistem, ki bi deloval po kakršnihkoli sistemskih merilih, ampak obstaja še vedno kot socialistično gibanje. V političnem jeziku pravimo temu nadaljevanje socialistične revolucije. To zgodovinsko gibanje, ki ima zelo raznovrstne vidike in odseva v glavah vseh ljudi ne glede na njihov položaj in njihovo skupinsko pripadnost, prihaja v spopad s političnim pragmatizmom. Torej v spopad z nujnostjo, da skupina, ki nadzoruje družbeno oblast s političnimi sredstvi, ureja nekatera konkretna vprašanja, pa jih vedno razlaga v funkciji ciljev, ki so šele **aspiracija**. Tu vedno prihaja do najrazličnejših spopadov med tistimi, ki prihajajo, in

tistimi, ki so na oblasti. To je bila prva, lahko rečemo Leninova dilema, ko se je moral odreči svojega programa glede odmiranja države, ko je moral zaradi nekaterih objektivnih razmer državo še krepiti. Opravičilo za vse politične akte lahko človek najde pri tistih, ki jih sprejemajo, vendar pa to ne izključuje dilem, spopadov, zmot, resignacije itd. Gre torej za celotni proces, v katerem so glede na historično amplitudo nekatera revolucionarna gibanja v stagnaciji. Nikoli še nismo izdelali fenomenologije neke revolucije iz sociološkega vidika. To je še odprt problem in prvi ki se je, kolikor vem, s tem ukvarjal, je bil Gino Germani, ki je obravnaval tako imenovane nacionalne revolucije v Latinski Ameriki. Mi torej za to področje nimamo izdelane fenomenologije, če bi jo pa imeli, bi ugotovili, da socialistične revolucije do neke amplitude naraščajo in nato padajo. Ne samo da padajo, ampak celo usihajo, ker jih nekaj mrtvi; ob tem je seveda obnavljanje teh gibanj eno temeljnih vprašanj.

Zame generacijski problem ni niti fiziološko niti biološko vprašanje, marveč **problem obnove znotraj nekega gibanja**, v katerem je mlada generacija po sistemu socializacije že situirana in ki prihaja takoj v spopad s tistim, čemur pravimo neskladje med besedami in dejanji. Zame je to na eni strani spopad med anticipirano vizijo prihodnosti ter njenim vrednostim sistemom ter političnim pragmatizmom, ki na ta sistem vrednot pozablja. Tako na primer politična elita postavlja za cilj socializma materialno blaginjo, kar je končno tudi cilj vsakega kapitalizma. To pomeni, da zaradi pragmatizma **zabrisujemo nekatere cilje** in pozabljamo tudi na sile, ki naj bi te cilje uresničile. Tu vidim generacijski problem in izvir spopadov — torej v kontekstu revolucionarnega gibanja, ki so ga definirali tisti, s katerimi prihaja mlada generacija v spopad, kot zgodovinsko in časovno perspektivo; vendar pa sama skupina s svojim ravnanjem to perspektivo izdaja.

Dileme temeljnega odnosa zveze komunistov do mladine

(Prispevek k javni razpravi o tezah za 3. konferenco ZKJ)

Teze o »Nalogah zveze komunistov pri razvijanju aktivnega sodelovanja mlade generacije v izgradnji samoupravne socialistične družbe« obravnavajo v prvem poglavju pod točko 3. nekatere temeljne poglede na družbeni in razredni položaj mladine, na nekatere značilnosti mlade generacije, ki pa, vsaj po mojem mnenju, vse niso izpisane dovolj natančno. Predvsem se mi zdi, da se te opredeljuje nekaterih problemov brez potrebe izognejo. Preveč pavšalno se lotevajo problema družbenega in razrednega položaja mladine.

Teze ugotavljajo tole: »Mladina ni in ne more biti enovita in homogena formacija v socialnem, idejnem in političnem smislu. Zaradi različnega položaja v družbeni delitvi dela in v družbeno-ekonomskih odnosih in zaradi različnih življenjskih razmer, dela in razvoja je mlada generacija prav toliko zdiferencirana, kot je zdiferencirana tudi družba. Vsa objektivna protislovja v interesih različnih delov družbe, na različnih področjih dela in ustvarjanja se lomijo tudi med mladino. Vsi idejni tokovi, ki obstajajo v družbi, se pojavljajo tudi med mladino. Zato so nestvarne predstave o mladini kot o posebni socialni kategoriji, o homogenosti njenih interesov in posebni mladinski zavesti oziroma o njeni posebni viziji družbenega življenja.«

Glede pojma, mladina je socialna kategorija — ne pa homogena ali nehomogena formacija. Strinjam se s temeljno mislijo navedenega odstavka, ki poudarja razredno razslojenost oziroma pripadnost mladine. Ne strinjam pa se z ugotovitvijo, da je mlada generacija *prav toliko* diferencirana, kot je diferencirana tudi družba. Ni težko dokazati, da je mladi del delavskega razreda, da je mladi del kmetov, mladi del tudi najbolj izobraženih delov delavskega razreda ter sloj mladine, ki se še šola, bolj zainteresiran za dolgoročne zgodovinske interese delavskega razreda v celoti, kot pa se to kaže pri drugih plasteh in slojih delavskega razreda. Vse analize nas utrjujejo v prepričanju, da so ti deli delavskega razreda po položaju v samoupravljanju, glede socialne diferenciacije, glede delitve po rezultatih dela bolj prizadeti kot druge delovne plasti. Zelo globoko še tiče v

mezdnem položaju ali pa so le objekt učnovzgojnega procesa. Zato ni naključje, da je vprašanje socialnega razlikovanja v mladinski politični organizaciji v prvem planu že več kot deset let ter da se o tem v zvezi komunistov pogovarjamo šele v najnovejšem času.

Takoj v naslednjem odstavku pa teze ugotavljajo prav nasprotno, kar trdijo v prejšnjem odstavku. Navajam: »Vsaka mlada generacija, tudi sodobna, ima določene skupne interese, težnje in skrbi, ki povezujejo vse njeno delo.« S to trditvijo se strinjam. Ugotavljam pa, da v tezah vsebina te trditve ni opredeljena. Če gre pri nekaterih skupnih interesih za družbene, ekonomske in socialne interese, ki so primarni interesi skoraj vseh mladih ljudi (npr. dobro urejeno šolstvo in varstvo, problemi nezaposlenih itd.), potem lahko govorimo o nekaterih prevladujočih skupnih interesih mladine kot delavskega razreda v nastajanju, kot tistega dela delavskega razreda, ki se šele šola oziroma se šele uvaja v proizvodnjo delo; zato je to nedvomno treba pojasniti, sicer pridemo v logično disharmonijo v tekstu tez. Ta stavek govori tudi o nekaterih skupnih značilnostih (npr. o ambivalentnem radikalizmu, mobilnosti itd.) mladine.

V tem istem odstavku pa se srečamo tudi z mislijo, ki v tezah ni izdelana. Gre za problem pojmovanja generacije in medgeneracijskih odnosov: »S tem da mladina komaj stopa v družbeno življenje, je najmanj obremenjena z načinom mišljenja in mentaliteto, ki sta se razvijala v obdobjih, katera je družba že preživela. Zveza komunistov mora nepretrgoma začenjati taka družbena gibanja, v katerih se mladina ne bo pomirjala z danim stanjem, s konserviranjem obstoječih razmer in načinom življenja, s stagnacijo družbenih odnosov. Ko se mlada generacija bojuje za svojo družbeno afirmacijo, se bojuje tudi za prihodnost družbe s pogojem, da je usmerjena v samoupravni socialistični smeri. V tem so pomembne revolucionarne in ustvarjalne možnosti mladine.« Z vsebino navedenih misli se prav gotovo lahko samo strinjam. Zdi pa se mi, da bi veljalo na 3. konferenci opredeliti tudi bolj natančno odnos zveze komunistov do pogledov na generacijo in medgeneracijske odnose.

Dve dimenziji političnega in idejnega načina razpletanja protislovnosti med proizvodnimi silami in odnosi sta že danes in bosta tudi v prihodnje bistveni. Prva politična dimenzija in oblika je nedvomno razredni boj, ki dobiva nekatere svoje izrazite oblike tudi v socializmu kot prehodnem zgodovinskem obdobju. Prav najnovejša politična koalicija vseh antisamoupravnih sil okrog nacionalistične parole je izrazita pojavna oblika razrednega spopada. Te sile nastopajo v času, ko se ZK zavzema, da bi odpravila temeljne izvire socialne neenakosti, ko se borimo za uresničevanje »delavskih« amandmajev itd.

Ob tem pa so, in zdi se mi, da bodo tudi v prihodnje, postajala vedno bolj pomembna politična in idejna protislovja znotraj delavskega razreda samega in med delavskim razredom in nekaterimi

drugimi sloji. To so tiste razlike, ki jih določajo predvsem različna delovna sposobnost posameznikov, različna stopnja razvitosti posameznih področij, različna stopnja razvitosti proizvodnih sil; glede mladine pa — gre za razlike med tistimi, ki se šele pripravljajo za proizvodnjo, in med tistimi, ki so že v njej oziroma so že na položajih. Bolj ko bomo uspešno odstranili čisto razredna protislovja, bolj se bodo razvijali elementi in protislovja, ki bodo znotraj razgibali razvoj, in zaradi česar je problem integracije združenega dela vedno bolj pomemben za socialistično revolucijo in pot v brezrazredno družbo. Menim, da je problem mladine treba obravnavati iz teh dveh zornih kotov oziroma vidikov.

Mladina — to je prihodnost

O mladini so začeli govoriti šele v zadnjem stoletju in s pojavom industrijske družbe, ko mladi ljudje vedno kasneje stopajo v neposredni delovni proces. Med obdobji otroštva in odraslosti se je vrnilo dokaj dolgotrajno obdobje pripravljanja za proizvodne delovne funkcije. Tudi pri mladih ljudeh, ki se zaposlijo, traja nekaj časa, da se vpeljejo in uveljavijo v proizvodnem delovnem procesu. Ob tem, ko mladi ljudje kasno stopajo v neposredno proizvodnjo, pa fizično in mentalno dozorevajo veliko hitreje. To ustvarja tudi posebne psihične in socialne probleme, ki so značilni za mlade ljudi. V teh pojavih in v tem stanju vidim edino sprejemljivo opredelitev mladine kot neke posebne socialne kategorije.

Vnaprej naj povem, da gledam na mladino, predvsem na dijake poklicnih in drugih srednjih šol pa tudi na študente, predvsem kot na delavski razred v nastajanju. Nobenega pomena nima lotevati se mladine z vidika preteklosti ali preteklih pogledov na strukturo proizvodnih sil, ni se je mogoče lotevati z vidika zrcalne podobe sedanje družbe, njenih potreb in značilnosti, ampak moramo v temelju k celotnemu kompleksu problemov mladine pristopiti z vidika našega razvoja, z vidika smotrov razvoja socialistične družbe in z vidika projekcij, ki jih določa razvoj sodobnih proizvodnih sil ter razvoj bolj socialističnih proizvodnih odnosov. Zato mora biti med mladino več enakosti v možnostih, več brezrazrednosti, več samoupravne demokratičnosti, kot jo imamo v tem trenutku v družbi. Za sedanje mlade generacije je vprašanje priprav za življenje v času znanstveno tehnološke revolucije prvega pomena. Solidno splošno in strokovno znanje sta pogoj za življenje v sodobni družbi. Otroci, ki danes ne končajo uspešno osnovne šole, bodo v prihodnosti potisnjeni na rob družbe, iz njih bo kaj lahko izhajal sloj ljudi, ki bo zunaj družbe in na njenem robu, ker bo vse manj možnosti in potreb za preprosto fizično delo. Vsaka generacija mora hoteti več kot je dosegla dosedanja, in mora biti nosilka idealov prihodnosti, ne preteklosti in ne sedanjosti.

Objektivna delavsko-razredna pozicija največje večine mladine opredeljuje odnos zveze komunistov do mladih ljudi. Večinski del mladih je dejansko v sistemu družbene moči bistveno potisnjen ob stran, je zapostavljen glede materialnega položaja; tako kot najbolj potlačene sloje delavskega razreda jih je prizadela neupravičena in pretirana socialna diferenciacija, še posebej, ko pomanjkuje družbene solidarnosti. Zato so ti mladi eden glavnih stvarnih in možnih (niso dovolj osveščeni in politično organizirani) nosilec boja za samoupravljanje, za uveljavitev samoupravnih odnosov in za enakopravnost v družbi. Ob teh dejstvih moramo še poudariti, da so mladi ljudje, glede na to, da so bolj izobraženi, množični nosilci sodobnih proizvodnih sil in to tistih proizvodnih sil, ki so temeljnega pomena za naš nadaljni razvoj, to je znanja. Seveda pa jim primanjkuje delovnih izkušenj. Zato se strinjam s temeljnim splošnim poudarkom v tezah, da so vprašanje uresničitve delavskih amandmajev, boja proti nacionalizmu, soočenja z birokratsko-tehnokratskimi težnjami in s pojavi privatizacije samoupravljanja in družbene lastnine tudi temeljna »mladinska« vprašanja. Temeljno lotevanje in metoda razrednega boja je diktatura proletariata v obliki vedno bolj razvitega samoupravljanja, kot skrajno sredstvo pa velja tudi uporabiti državno prisilo v obrambi interesov delavske mladine oziroma »delavskega razreda, ki šele nastaja«.

Delavski razred v nastajanju

Ne glede na to, da je delavsko-razredni interes temeljni mladinski interes in narobe, pa ima mladina predvsem kot delavski razred v nastajanju v procesu šolanja tudi nekatere neposredne skupne interese. V neposrednem interesu mladih je npr.: razvit šolski sistem, družbena solidarnost pri financiranju tistih dejavnosti, ki so za enakopraven položaj mladih ljudi prvega pomena. Kako to, da smo npr. v Ljubljani dali velikanska sredstva za garaže, ter da šele zdaj pospešeno zidamo varstvene ustanove? Neposredni interesi znotraj delavskega razreda so različni!

Ne strinjam se s tistimi avtorji, ki na podlagi teh posebnih interesov ali pa na podlagi razredne pozicije večine mladih razumejo ali pojmujejo mladino kot razred sodobnih proletarcev ali pa s temi interesi povezujejo konflikte med generacijami.

Naj se zaustavimo še pri nekaterih skupnih posebnostih mladih, ki so politično zelo pomembne. Prav gotovo so mladi ljudje polni ambicij, ki se izražajo v najrazličnejših razsežnostih; so družbeno veliko bolj mobilni, hitro se strnejo okrog n. vega, sodobnega v družbi, gledajo naprej, razmišljajo o tem, kako premeniti svet in kako doseči svojo osebno uveljavitev v družbi in delovnem procesu. To dela iz mlade generacije, ki pa je izolirana od neposrednih

proizvodnih in samoupravljaljskih procesov v družbi in ki nima socialne skušnje, tudi tisto družbeno strukturo, ki je sicer nosilec radikalizma, toda ta radikalizem je izrazito dvojne narave: lahko se usmeri — in kar je gotovo temeljna želja in napor ZK — v boj za napredek, za razvoj samoupravljanja v socialistični smeri za uveljavitev znanja in znanosti, lahko pa se nam zgodi, in tudi najnovejša skušnja nam potrjuje ta negativni pomen — lahko postane prvi odred nacionalizma, opora birokratizma in drugih reakcionarnih političnih usmeritev.

Ker je zelo pogosto mlad delavec podrejen ali ga celo izkorišča starejši delavec, ker se mladi kadri težko uveljavijo ob starejših (ki so na vodilnih mestih in so manj sposobni), ker je še vedno veliko hierarhičnih družbenih odnosov povezanih s seniorskim načelom — dobivajo tovrstni odnosi in konflikti povsem neustrezno obeležje medgeneracijskih konfliktov, čeprav je vsebina teh konfliktov v bistvu razredna oziroma gre za nasprotja med zastarelimi proizvodnimi silami.

Ob tem še posebej opozarjam na različne možnosti manipulacij reakcionarnih družbenih sil, ki skušajo ta nasprotja izkoristiti za nekatera frontalna soočenja in v bistvu za postavljanje napačnih front, npr. soočenje delavcev s študenti, inteligence s fizičnimi delavci, starejših z mladimi, itd. Ena temeljnih nalog ZK je, da razkriva tudi te sovražne in reakcionarne oblike manipulacij.

Za smiselno razpletanje notranjih protislovij v samem delavskem razredu in v slojih, ki se pozneje z njim strnejo, je predvsem bistveno, da se to dogaja neposredno med samimi združenimi proizvajalci. Zato se moramo dogovoriti za bolj ustrezno politično in samoupravno mesto mladih ljudi v vseh samoupravnih in družbenopolitičnih institucijah in organih.

Redno opravljanje študijskih obveznosti moramo v družbi obravnavati kot družbeno koristno delo; iz rednega opravljanja teh obveznosti naj izvira celoten socialnoekonomski in samoupravljaljski položaj mladih ljudi v procesu šolanja.

V skladu s socialnim in psihološkim odraščanjem mladih ljudi morajo ti prevzemati vedno več samoupravljaljske odgovornosti in tudi pravic že med samim šolanjem. Skupaj z drugimi dejavniki študijskega procesa, predvsem s samimi pedagoškimi delavci, morajo biti eden temeljnih nosilcev samoupravljaljskega procesa. Za to je treba zagotoviti tudi vse ustavne in zakonske možnosti ter ustvariti take objektivne razmere, v katerih bodo mladi ljudje resnično lahko subjekt študijskega procesa, ne pa — kar še danes prevladuje — pasivni opazovalci.

Vsak mlad človek, ki uspešno študira, naj ima tako ali drugače zagotovljen eksistenčni minimum, ki mu naj omogoči uspešno šolanje (torej glede na minimalne potrebe). Celoten sistem motivacije, nagrajevanja in družbene kadrovske politike naj bo tak, da bo bolj

prizadeven, bolj sposoben in družbeno socialistično angažiran mlad človek resnično napredujeval, da mu bodo dostopna tista delovna mesta, na katerih bo lahko kar najbolj razvil svojo ustvarjalnost.

Medgeneracijski odnosi in konflikti

Še o problemu generacij in medgeneracijskih odnosov. Na to vprašanje gledam kot na problem relativne avtonomije družbene zavesti in socialne skušnje. Glede na razredni konflikt ali pa na bistvena družbenoekonomska protislovja znotraj delavskega razreda je to dejansko terciaren pojav in protislovje. Toda to generacijsko grupiranje ima lahko tako svoje pozitivne kot tudi negativne posledice. Menim, da so generacije predvsem v tem, da ljudje večidel v svoji mladosti najbolj intenzivno doživljajo takratna protislovja družbe, ter da skušnje, navade in rezultati postanejo del njihove zavesti, s katerimi se morajo ob zelo hitrem razvoju družbe v današnjem času nenehno soočiti; in zato prihaja do posameznih nesporazumov in zapletov. V družbi, ki se tako hitro razvija, kot se današnja, je generacij tudi zmeraj več. Zato je tudi problem medgeneracijskih vplivov vedno bolj odprt in navzoč in se moramo o teh vprašanih dogovoriti tudi načelno. Morda imajo ob tem največji pomen tiste mladostne tovarišije, ki so tudi odnos prijateljstva in ki se hkrati javljajo znotraj političnih in razrednih strukturiranj. Največjo vlogo imajo očitno generacije, ki prihajajo npr. v zvezo komunistov, ali ki prihajajo v druge politične in socialne strukture, društva itd. Brez pravega medčloveškega, prijateljskega in iskrenega odnosa, ki nastane v nekem obdobju boja ali skupnega dela, ki nastane v procesu šolanja, ne more biti prave skupne akcije. Toda hkrati se nam kaj lahko zgodi, da zaradi nekdanjega pravega revolucionarnega tovarštva pogledamo skozi prste svojemu nekdanjemu soborcu, toda tistemu, ki je danes že na drugi strani razredne barikade. Zato ima pravilen pogled na medgeneracijske odnose zelo velik praktičen pomen.

Predvsem sodim, da morajo živeti različne generacije čim bolj skupaj, da morajo biti navzoči odprti medgeneracijski odnosi, odnosi zaupanja in spoštovanja med generacijami. Treba je spoštovati tako različnosti, različnost navad. Zato pa moramo biti pozorni v tistih primerih, ko se generacijski občutek ali pripadnost sooča z razredno pripadnostjo. Politično diferenciranje in združevanje po generacijah je nesprejemljivo za komuniste, ki smo pripadniki iste razredne organizacije.

Pridobiti vso mladino

Na koncu bi se zadržal samo še pri problemu, ki je obdelan v tezah v 7. poglavju, kjer se govori o tem. Navajam: »Zveza komunistov poudarja potrebe in možnosti organiziranja in delovanja po-

sameznih plasti in delov mladine in hkrati povezovanja vseh slojev mladine, zblíževanja in zedinjevanja delavske, vaške, šolske in študentske mladine na osnovnih in skupnih naprednih interesih mlade generacije.« Strinjam se z navedkom o teh težavah. V različnih razpravah so navzoče različne projekcije organiziranja, o katerih pa se velja pogovoriti. Predvsem mislim na nastajajoče ideje o slojevskih političnih organizacijah ter o zvezi slojevskih organizacij te vrste v skupni zvezi mladine.

Zdi se mi, da nam ni potrebno bistveno prilagajati organizacijske politične strukture mladinskih organizacij, ker lahko v obstoječih institucionalnih oblikah z večjim poudarkom razvijamo posebnosti, lahko poudarimo tako posebne interese, ki jih posamezni sloji mladine imajo, kot lahko v obstoječi strukturi zagotovimo integracijo vseh družbenih interesov mladih. Prepričan sem, da mora biti temeljna naloga ZK pridobiti vso delovno mladino za socializem in samoupravljanje. Zaradi tega se mi zdi, da je integrirana politična organizacija mladih ljudi bolj načelen in boljši taktičen pristop v politiki zveze komunistov, saj se bori za vpliv na vso mlado generacijo, oziroma saj se mladi komunisti borijo za ta vpliv med vsemi sloji mladih ljudi. Tako imenovana »idejna jedra« lahko razumemo samo kot jedra najmlajših avantgardnih sil, tj. tistih mladih, ki na podlagi marksizma in izhodišč programa ZKJ delujejo med mladino oziroma v družbi kot člani ZK ali tudi kot nečlani. Menim tudi, da je problem družbene integracije bolj navzoč in bolj politično poudarjen v tem trenutku kot problem posebnosti. Za tako politično enotnost se zavzemam tudi zato, ker morajo biti politične organizacije mladih projekcija prihodnosti, ne pa samo slika sedanjosti.

Ponavljjanje v sodobni slovenski osnovni šoli

(Problemske dileme s predlogi za njihovo razrešitev)

Splošna opredelitev tematike

Kadar učenec ne zadosti določeni šolski učni zahtevnosti, je ponavljanje razreda na šolski zakonodaji temelječ pedagoškoorganizacijski ukrep z namenom, da bi učenec s ponavljanjem razreda dosegel tudi pri storilnostno deficitnih učnih predmetih vsaj raven tiste učne storilnosti, za katero je predvidena najnižja pozitivna ocena, ki je pogoj za napredovanje na naslednjo učno stopnjo. Ponavljanje razreda je posledica, njegov vzrok pa je nezadostna učna storilnost.

Ponavljjanje je bilo uvedeno v osnovnih šolah na Slovenskem že s prvim avstrijskim osnovnošolskim zakonom (Allgemeine Schulordnung, 1774), saj je ta zakon že pred dvesto leti predvideval za neuspešne učence v osnovni šoli podaljšanje šolske obveznosti.

Če bi danes samo formalno pravno odpravili ponavljanje v osnovni šoli, bi se s tem le zakonodajno dogovorili, da na nezadostno učno storilnost, tako individualno kot populacijsko, ne bi več reagirali. Vsi učenci bi v tem primeru imeli s pravnega vidika, ne glede na doseženo raven učne storilnosti, ob dovršeni osnovni šoli enake pravice. (Effectus civilis.) Z didaktičnega vidika bi to pomenilo, da bi se zadovoljili z nezadostno učno storilnostjo bodisi pri enem ali več učnih predmetih. Kadar pa bi šlo še za učno snov, ki je absolutni pogoj za osvojitev učne snovi na naslednji učni stopnji in jo mora učenec zaradi tega brezpogojno obvladati, ker se sicer v storilnostno deficitnem učnem predmetu ne bi mogel naprej šolati, bi to praktično pomenilo, da ga indirektno oprostimo nadaljnjega šolanja pri takem učnem predmetu od tistega razreda naprej, ko bi bila njegova učna storilnost nezadostna. Ker pa ima tudi splošna izobrazba svojo »abecedo«, izraženo v predmetniku in učnem načrtu osnovne šole, to, v prispodobni, nadalje pomeni isto, kot če bi se zadovoljili s tem, da bi učenec poznal nekaj črk, drugih pa ne.

Samo s formalno pravno odpravo ponavljanja pa bi nastopile še druge daljnosežne negativne posledice, saj bi s priznavanjem enakih pravic ne glede na doseženo učno storilnost z ergološkega vidika,

se pravi z vidika splošnih zakonitosti dela, demotivirali celotno šolsko delo, kar bi v končni posledici zanesljivo vodilo k splošnemu zniževanju učne storilnosti.

Nedvomno ponavljanje razreda v sodobni slovenski osnovni šoli v primeru učnostorilnostne deficitnosti ni racionalen ukrep. Učenec naj bi — gledano z didaktičnega vidika — izboljšal svojo negativno učno storilnost na raven pozitivne samo tam in v tistem obsegu, kjer je ni dosegel, zato pa ni potrebno ponavljanje, se pravi obiskovanje istega razreda še eno leto. Ob tem naj opozorimo tudi na take paradokse primere, da učenec, ko ponavlja, popravi negativne ocene, zaradi katerih je moral razred ponavljati, dobi pa negativne ocene pri istem učitelju iz učnih predmetov, pri katerih je imel prvotno v istem razredu pozitivne ocene — ... Nepreudaren je nadalje enostaven sklep, da je pri sedanjem sistemu ocenjevanja in napredovanja najboljša tista šola, ki ima najmanj ponavljalcev. Pojavljajo se že prve — najboljše — šole, ki sploh nimajo več ponavljalcev — ... Vse to nas neposredno in posredno prepričljivo opozarja na neizpodbitno dejstvo, da so dejanski vzroki za šolsko »neuspešnost« in »uspešnost« drugje, in ne tam, kjer jih največkrat tako zavzeto iščemo, ko usmerjamo svojo pozornost na posledice namesto na vzroke.

Ob spoznanju, da moramo najprej razrešiti izhodiščni problem, se ne bomo ustavljali pri ponavljanju in neponavljanju, ampak se bomo v nadaljevanju osredotočili na — v šolskih ocenah prikazano (?) — kritično populacijsko nezadostno učno storilnost v sodobni slovenski osnovni šoli, na njene vzroke in možnosti, da bi te vzroke kar najučinkoviteje odpravili.

Vzroki za kritično nezadostno populacijsko učno storilnost v sodobni slovenski osnovni šoli

Ponavljanje je v izhodišču, v bistvu, odvisno od razmerja med učno zmogljivostjo učenca in učno zahtevnostjo šole. To razmerje pogojuje namen določene šole, ki je izražen s predmetnikom in učnim načrtom, zato je lahko šola v tem smislu neizbirna ali izbirna.

Pri neizbirni šoli, kot je osnovna šola, je primarna populacijska učna zmogljivost učencev, tej zmogljivosti prilagojena učna zahtevnost šole pa je sekundarna. Pri izbirni šoli je primarna učna zahtevnost glede na namen šole in sekundarna učna zmogljivost učencev ustrežna za določeno vrsto šole.

Iz pravkar navedenega sledi, da je odločilnega pomena, da je začetek in konec problema, ki ga razrešujemo, v tem, kako določimo učno zahtevnost za najnižjo pozitivno oceno, saj je od te učne zahtevnosti odvisna izbirnost šole, se pravi ponavljanje in osip.

Ko ugotavljamo — na podlagi šolskih ocen! — kritične razsežnosti ponavljanja in izbirnosti v sodobni slovenski osnovni šoli,

pa si vprašanja — *kdo in kako je določil za slovensko osnovnošolsko populacijo učencev učno zahtevnost za najnižjo pozitivno oceno* — nihče ne zastavlja, verjetno zaradi splošnega prepričanja, da ta učna zahtevnost, od katere je v bistvu vse odvisno, sploh ni sporna. To pa, seveda, ni res! Narobe! Takšno prepričanje je povsem zgrešeno, z ničimer utemeljeno in dokazano ter skrajnje paradokсно; saj vemo, da pri enakih ocenah ni enake učne storilnosti, kajti učno zahtevnost — tudi za ponavljanje ali neponavljanje — določa vsak učitelj po svoje. Okvirni učni načrt za osnovno šolo namreč ni operacionaliziran, se pravi, da tudi učitelja nihče ne obvezuje, kaj mora in česa ne more zahtevati za oceno zadostno, ampak je to prepuščeno njegovim osebnim merilom. Ocene pa imajo v svojih pravnih in pedagoških posledicah tako veljavo, kot da so objektivno utemeljene, in v tem dejstvu je bistvo vsega nesporazuma.

Posledica takega ocenjevanja je postopno zniževanje učne storilnosti od I. do VIII. razreda osnovne šole, in to ne samo med oceno zadostno in nezadostno v prid negativni oceni, ampak se populacijska učna storilnost znižuje globalno, se pravi tudi pri pozitivno ocenjenih učencih. Le-ti imajo toliko slabše ocene, v kolikor višjem razredu so. Po zakonu, ki ga je v pedagogiki utemeljil Posthumus in ki velja pri sedanjem načinu ocenjevanja tudi za slovenske osnovne šole, sta ocenjevanje in odstotek ponavljalcev neodvisna od predhodne izbire, kajti selekcija se začne vsako šolsko leto v vsakem razredu znova.

Ob koncu 20. stoletja je neogiben pogoj vsakega racionalnega učnega načrta objektivna preverljivost njegovih rezultatov. Objektivna preverljivost pa ni mogoča, če učni načrti niso operacionalizirani, se pravi precizirani v merljivih učnih namenih, zlasti še na ravni minimalne učne zahtevnosti, ki je izbirnostno relevantna. Smiselno opredeljen operacionaliziran učni namen nam mora namreč jasno povedati, kaj želimo s poukom doseči in kako lahko ugotovimo in dokažemo, da je učni namen dosežen. Taksonomska operacionalizacija učnih načrtov je postala neogiben pogoj ne samo za verifikacijo funkcionalne smiselnosti vsakega učnega načrta, ampak tudi za izpopolnjevanje učnih metod; kajti kolikor bolj nedvoumno so opredeljeni učni nameni in kolikor bolj natančno in objektivno lahko preverimo učno storilnost, toliko zanesljiveje lahko iz učnega uspeha ali neuspeha dobimo tudi dokumentirane izkušnje za izpopolnjevanje uspešnosti učnega procesa. Če torej učni načrt ni operacionaliziran, se ga v praksi ne da objektivno preveriti. V takem primeru dejansko sploh ne vemo, kaj dosegamo in česa ne dosegamo, kljub natančnim številčnim ocenam za učni uspeh, ki pa pomenijo vsakomur nekaj drugega.

Če to spoznanje izpeljemo do konca, smo s tem utemeljili za marsikoga presenetljivo dejstvo, da objektivno sploh ni dokazano, da je populacijska učna storilnost v sodobni slovenski osnovni šoli kritično negativna, čeprav, žal, obstajajo takšne posledice, kot da bi

bilo to objektivno dokazano. Ena najbolj tragičnih posledic je brez dvoma ta, da izvaja naša osnovna šola s svojo izbirnostjo nadvse krivično socialno razlikovanje, saj najbolj onemogoča in frustrira prav tiste otroke, ki bi jim morala najbolj pomagati, to je otroke kmetov in fizičnih ne kvalificiranih delavcev. To dokazujejo raziskave v zadnjem desetletju.

Obnašamo se tako — v prispodobi — kot bi nekdo po svojih osebnih merilih nagrajeval storilnost rudarjev, ne da bi poznal in upošteval kvaliteto in količino rudnih ležišč ter objektivne možnosti za izkoriščanje . . .

Kje je izhod?

Zanesljivo ne v odpravi simptomatično posledičnih pojavov, ampak v odpravi vzrokov za te pojave. Temeljni, to je populacijski vzrok poznamo: neobjektivna učna zahtevnost za izbirnostno relevantno najnižjo pozitivno oceno, tj., kdaj je učenčeva učna storilnost na taki ravni, da jo lahko učitelj oceni z zadostno oceno. Ugotoviti bi morali poprečno minimalno učno zmogljivost za celotno slovensko osnovnošolsko populacijo učencev, na relaciji od depri- viranega do najoptimalnejšega okolja, tako, kakršna pač je kot rezultanta po prostoru in času pogojenih subjektivnih in objektivnih delovnih dejavnikov. Na tej podlagi pa bi opredelili splošno veljavne in tudi za učitelje in učence minimalne učne norme.

Obstajajo seveda tudi drugačni predlogi in mnenja, vendar lahko katerokoli drugačno rešitev — zaradi negativnih in za naš družbenopolitični sistem nesprejemljivih posledic — uvrstimo v eno od naslednjih dveh skupin:

A — če bi se odločili za katerokoli varianto šolsko organizacijske diferenciacije po učni zmogljivosti učencev, ugotovljeni po subjektivnih ali objektivnih merilih (streaming), bi s tem razširili in do skrajnosti zaostriili že obstoječo socialno razlikovanje;

B — če bi se v zvezi s ponavljanjem omejili samo na formalno pravne ukrepe, bi se s tem odločili samo za toleriranje večje ali manjše učnostorilnostne deficitnosti, kar bi povzročilo splošno zniževanje učne storilnosti in kapitulacijo pred načeli, da so potrebni stalni in neprekinjeni naporji za izboljševanje učnostorilnostne ravni v osnovni šoli in s tem v vsem šolskem sistemu.

Zlasti še za osnovno šolo v naši družbenopolitični ureditvi je sprejemljiva samo rešitev z minimalnimi učnimi normami, kar bomo utemeljili v nadaljevanju.

Minimalne učne norme pogoj za racionalno, neizbirno osnovno šolo

Sedanji zakon o osnovni šoli (23. člen) jasno in nedvoumno zahteva, naj bi v predmetniku in v učnem načrtu za osnovno šolo upoštevali »umske in telesne zmogljivosti učencev«. Čeprav je ta zahteva nerazčlenjena in splošna, je nesporno v skladu z zahtevo, da se opredelijo učne zmogljivosti slovenske osnovnošolske populacije

učencev, se pravi, da se posredno opredelijo minimalne učne norme.

Minimalna učna norma pomeni tisto temeljno izobrazbeno-vzgojno vsebino in obseg pri posameznem učnem predmetu v določenem razredu, ki jo mora osvojiti za najnižjo pozitivno oceno v načelu celotna zmogljivostno uravnotežena populacija učencev, za kar mora odgovarjati šola. Celotna učna snov pri vseh učnih predmetih od I. do VIII. razreda, zajeta v minimalne učne norme, je minimum splošne izobrazbe, ki jo mora dati osnovna šola vključno z minimalno vzgojo v ožjem pomenu besede. (Osnovnošolska populacija učencev je zmogljivostno uravnotežena, če v njej ni otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. Taki otroci se morajo šolati v posebnih osnovnih šolah.)

Z minimalnimi učnimi normami ugotavljamo rezultate vseh treh komponent pouka: izobrazbene, funkcionalne (sposobnosti) in vzgojne.

Minimalne učne norme ne pomenijo globalne nivelizacije učne storilnosti v osnovni šoli. Izenačili bi le učno storilnost na izbirnostni meji, se pravi na prehodu od negativne do najnižje pozitivne ocene. Navzgor, se pravi od ocene zadostno naprej, bi individualizacija neogibno ostala povsem neomejena, kar je v skladu z našim splošnim vzgojnim namenom o maksimalnem možnem razvoju individualnosti vsakega učenca. Z njimi omogočamo vsakemu osnovnošolskemu otroku, da je za svojo učno storilnost, od katere je odvisno napredovanje v naslednji razred, ocenjen po enakih, splošno veljavnih in obveznih, na znanstven način ugotovljenih minimalnih učnih normah, in ne po naključnih osebnih merilih posameznega učitelja. S tem bi izenačili spodnjo raven učne storilnosti otrok v optimalnem in v depriviranem okolju. Na minimalni, izbirni ravni bi bilo odpravljeno socialno razlikovanje, ki je zlasti še v osnovni šoli skrajnje krivično in z ničimer opravičljivo.

Da bi si minimalne učne norme pridobile splošno veljavnost in da bi lahko postale splošno obvezne, jih moramo metodološko ustrezno standardizirati, kar pa ni niti kratkotrajno niti preprosto delo. To delo sodi v pristojnost raziskovalne institucije, se pravi, konkretno, pedagoškega inštituta, ki je z delom na tem področju pričel že leta 1970. V pedagogiki je treba namreč vsako objektivno merilo za določen prostor in čas najprej z znanstveno raziskovalnim delom šele odkriti in opredeliti, nadaljnja aplikativna realizacija minimalnih učnih norm v praksi pa sodi v pristojnost operativne pedagoške službe, se pravi zavoda za šolstvo SRS.

Sedaj ne more nihče objektivno utemeljiti ponavljanja, niti učitelj niti ravnatelj šole, niti pedagoški svetovalec, kajti meje med negativno in najnižjo pozitivno oceno še nismo objektivno in splošno veljavno opredelili. Če pa bi opredelili minimalne učne norme, bi bil učitelj ob uravnoteženi populaciji učencev zadolžen in odgovoren za realizacijo učne storilnosti vseh učencev na ravni minimalnih učnih

norm, s čimer bi praktično odpravili — na znanstveno ustrezen način — ponavljanje in osip v osnovni šoli. Na tej ravni bi morala pedagoška služba brezkompromisno povezovati vprašanje neuspešnega učenca z neuspešnim učiteljem, kajti ponavljanje razreda bi bil samo še izjemen, ne pa standarden ukrep, kot je to sedaj. Dokler pa ne poznamo minimalne populacijske učne zmogljivosti slovenskega osnovnošolskega učenca, ne moremo objektivno presojati niti učenčeve niti učiteljeve delovne uspešnosti. V naši osnovni šoli lahko zaradi tega dandanes vsak učitelj »vpraša« učenca z enakim znanjem za oceno nezadostno ali za oceno odlično, saj učitelj svojih odločitev pri ocenjevanju pred nikomer resnično ne dokumentira niti ne zagovarja, ker je v tem pogledu suveren. Takoj ko je ocena zapisana, pa dobi praktično absolutno veljavo z vsemi posledicami. Če bi z uvedbo minimalnih učnih norm praktično odpravili ponavljanje v osnovni šoli, kakšna je potem razlika med uvedbo minimalnih učnih norm in formalno pravno odpravo ponavljanja? Razlika je bistvena in daljnosežna.

Pri formalno pravni odpravi ponavljanja bi še naprej določali učno zahtevnost učitelji. Anarhičnost bi v tem pogledu dosegla svoj vrh, postala bi vsestranska in zakonita. »Izdelali« bi sicer vsi učenci, vendar bi še manj kot sedaj vedeli, kaj učenci sploh znajo in česa ne, saj bi postala sodba o tem v absolutni jurisdikciji vsakega posameznega učitelja. — Z minimalnimi učnimi normami pa bi določili splošno veljavo in obvezno učno zahtevnost za najnižjo pozitivno oceno. Ker bi opredelili minimalne učne norme z znanstveno raziskovalnim delom po empirično induktivni poti, bi bili upravičeni z zakonom zadolžiti učitelja in šolo, da bi celotna osnovnošolska populacija učencev — uravnotežena v učni zmogljivosti — zadostila minimalnim učnim normam. Tudi v tem primeru bi v praksi vsi učenci izdelali, vendar bi za celotno osnovnošolsko populacijo učencev natančno vedeli, kaj učenci znajo na minimalni ravni, da znajo tisto, kar je potencialno mogoče, saj bi minimalne učne norme temeljile na predhodno ugotovljeni populacijski učni zmogljivosti slovenskega osnovnošolskega otroka. Z minimalnimi učnimi normami bi, nadalje, zagotovili kontinuirano uspešno šolanje na naslednji učni stopnji in ob zaključku osnovne šole minimalno splošno osnovno izobrazbo vsem učencem. Dobili bi objektivno dokumentiran vpogled v celotno šolsko delo, v učno storilnost učenca in učitelja ter šole kot celote, in to tudi za storilnost v razponu pozitivnih ocen, saj bi bile minimalne učne norme nepogrešljiva primerjalna osnova.

Tako, kot ni mogoče izdelati učnega načrta z neomejeno časovno veljavnostjo, tudi ni mogoče določiti minimalnih učnih norm, ki bi bile trajne. Ker zajema učenčeva učna zmogljivost tudi objektivne dejavnike, kot so: predšolska vzgoja, materialni pogoji šolanja, usposobljenost učnega osebja itn., itn., je razumljivo, da se z neprestanim izboljševanjem učenčevih objektivnih delovnih okoliščin vzporedno zvišuje tudi objektivna komponenta učenčeve učne zmogljivosti.

Tako se zmožljivostna meja med oceno nezadostno in zadostno neprestano pomika navzgor, k povečani zahtevnosti, k vedno zahtevnejšim minimalnim učnim normam. Kar je danes minimalna učna norma, ne bo minimalna učna norma jutri in čez deset let. Minimalne učne norme torej niso statične, ampak so izredno dinamične danosti.

Ni prav in tudi ni povsem razumljivo, da v sedANJI organizacijski strukturi zavoda za šolstvo SRS nimamo posebnega oddelka za učne načrte, saj so kvalitetni učni načrti najpomembnejši za vse šolsko leto in njegove rezultate. Oddelek za učne načrte pri zavodu za šolstvo SRS bi moral biti pristojen tudi za dinamično prilagajanje minimalnih učnih norm. To bi dosegli tako, da bi ta oddelek vodil natančno evidenco o realizaciji minimalnih učnih norm za vsako šolsko leto. To bi bila tudi osnovna dokumentacija za letne pedagoške storilnostne analize šol in šolstva nasploh.

Minimalne učne norme so aktualne tudi drugod v svetu. Po nam dostopni dokumentaciji je za izvenevropsko območje in nasploh v tem pogledu zlasti pomemben R. Mager (pedagoški magerizem), čeprav v prvi vrsti z vidika operacionaliziranih učnih načrtov. V Evropi je izrazit zagovornik minimalnih učnih norm amsterdamski profesor psihologije Groot. Landsheere, direktor psihološkega in pedagoškega inštituta univerze v Lüttichu, razlikuje celo posebno vrsto učnih testov za minimalne učne norme, ki so jih v ZR Nemčiji poskusno že sestavili (Göppingen). Z vidika minimalnih učnih norm je zanimivo tudi novejšo stališče, ki ga zastopa profesor pedagogike na čikaški univerzi B. Bloom: zahteva vsaj 90-odstotno uspešnost za vsako učno populacijo. V pogledu operacionaliziranih učnih načrtov, ki so prvi pogoj tudi za minimalne učne norme, pa v Evropi prednjači verjetno Nemška demokratična republika.

Minimalne učne norme so aktualne tudi zaradi prihodnosti pedagogike. Brez dvoma je splošna smer razvoja šolstva in pedagogike v svetu vedno večja individualizacija, saj naj bi po napovedih pedagoških futurologov v razvitih državah odpadle že v naslednjih desetletjih vse sedanje, tradicionalne šolske organizacijske oblike od razredov do semestrov; popolna individualizacija je ideal šole prihodnosti.

Kakršnakoli pa bo že šola bodočnosti, vedno bodo obstajale za vsako učno področje »abecede«, ki bodo absoluten pogoj za vsebinsko in ekstenzivno individualizacijo. In prav naloga posredovati »abecede« za posamezna učna področja, to je minimalno učno snov po vsebini in obsegu, ki je absoluten pogoj individualizacije, bo predvsem in prvenstvena — če ne morda celo edina — še preostala naloga šole bodočnosti. Tako kot ni mogoče preiti iz neznanja v specializacijo, tudi ni mogoča individualizacija brez minimalnega znanja in sposobnosti za določeno področje.

* * *

Po zadnjih poročilih zavoda za šolstvo SRS (avgust 1972) postaja ponavljanje v osnovni šoli manj kritično. »Krivulja ponavljalcev se od šolskega leta 1966/67 počasi, toda neprestano znižuje, in sicer od 13 % ponavljalcev na 5,4 % v šolskem letu 1970/71, kar kaže, da je dosegla osnovna šola v učnih uspehih dokajšen napredek.« V zadnjem šolskem letu se je položaj izboljšal za 1,9 %, kar pomeni 4383 ponavljalcev manj. Osip se seveda še ni znižal, ker se bo zmanjšano število ponavljalcev pokazalo v zmanjšanem osipu šele v naslednjih letih. V tem poročilu pa je nadalje tudi rečeno: »V naši javnosti je pogosto slišati trditve, da je znižanje števila ponavljalcev bolj formalne kot vsebinske narave ter da je bolj plod popustljivosti pri merilih ocenjevanja uspešnosti učencev kot pa spremenjenih metod dela.«

Ne vemo, ali je prej bilo nazadovanje, sedaj pa je opaziti napredek — ali narobe, kajti nimamo objektivnih meril, s katerimi bi mogli dokazati prvo ali drugo trditev. Ker pa ju ne moremo dokazati, je to bolj stvar verjetnosti, ne znanstveno dokazane resnice. In prav to dejstvo dokazuje naslednje: tudi če ne bi sedaj s subjektivnimi ocenami izkazovali nezadostne populacijske učne storilnosti v sodobni slovenski osnovni šoli, če bi bilo »na zunaj« vse v najlepšem redu, ne bi bila uvedba minimalnih učnih norm s pedagoško ergološkega, se pravi sodobnega racionalnega vidika, nič manj aktualna, kot je. Minimalne učne norme pomenijo namreč objektivni temelj in neogiben pogoj za uspešen razvoj osnovne šole in šolskega sistema sploh, tako s pedagoško didaktičnega vidika kot z vidika učinkovitejše šolske politike.

Slovenska pedagogika in ponavljanje v osnovni šoli

Ob dejstvu, da sta ponavljanje in osip v osnovni šoli prišla do kritične točke, in to v nacionalnem merilu, se ne moremo izogniti vprašanju: kaj so storili slovenski pedagogi, da do takega kritičnega stanja v naši osnovni šoli ne bi bilo prišlo? Ali so se slovenski pedagogi glede tega opredelili pravočasno, v skladu z razvojno stopnjo pedagoške znanosti doma in v svetu?

Dr. V. Schmidt je že pred triindvajsetimi leti postavil o tem naslednjo induktivno metodološko zahtevo, ki pa je ostala brez odmeva: »Zato se morajo z vprašanjem, kaj ocenjevati, ukvarjati specialne metodike. Samo v okviru specialnih metodik je tudi mogoče ugotoviti *norme za posamezne ocene* (podčrtal J. Š.), kdaj ocenimo odgovor z ‚odlično‘, kdaj s ‚prav dobro‘ itd., in sicer za vsako zaključeno poglavje učne snovi posebej. To je seveda obširno, vendar neobhodno potrebno delo, če hočemo kdaj doseči, da bo ocenjevanje enotno, čim manj odvisno od učiteljevih subjektivnih vidikov in razpoloženja.« — S tem so bile v slovenski pedagogiki prvič posredno zahtevane in utemeljene tudi minimalne učne norme, se pravi mnogo prej kot drugod.

Osem let za tem, v šolskem letu 1957/58, je organizirala dr. Iva Šegula, utemeljiteljica induktivnega pedagoško raziskovalnega dela pri nas, prvo mrežo eksperimentalnih osnovnih šol v Sloveniji. Lotila se je doslej najobsežnejše longitudinalne induktivne raziskave o pojmovni analizi učne snovi za osnovno šolo. Dokazala je, da učni načrt za osnovno šolo nima tistih poglavitnih značilnosti, ki bi jih neogibno moral imeti, posebno še v pogledu normativnosti. Ena od temeljnih ugotovitev te raziskave je bila: »SedANJI učni načrt povprečnemu učitelju zaradi svoje okvirnosti ni povsem razumljiv; odgovornost za konkretno planiranje učne snovi je prepuščena učitelju, ki pa temu ni kos.« Iz te ugotovitve logično sledi, da vsak učitelj po svoje postavlja tudi merila za šolsko učno zahtevnost. Dr. Šegula je zahtevala tudi normiranost po »izobrazbenih normah«; pri tem je navajala stališče sovjetskega pedagoga Skatkina, ki je v pedagoški literaturi znano pod geslom »dvajset dejstev ali pet dejstev«, ter ugotovila, da je naš učni načrt naprtil in prepustil odločitev o »številu dejstev« preprosto vsakemu učitelju posebej, za kar pa niso krivi in odgovorni učitelji. S tem, ko je zaradi reforme financiranja, ki je prešlo od republike na občine, propadla po večletnem uspešnem delu prva mreža eksperimentalnih osnovnih šol, so bili prekinjeni tudi naporji za operacionalizacijo učnih načrtov in tako je izbirnost neogibno dosegla današnje kritične razsežnosti.

Ko je izobraževalna skupnost SRS prevzela financiranje pedagoškega raziskovalnega dela, so nastale zopet objektivne možnosti, da bi nadaljevali z delom, ki sta ga pričela dr. Schmidt (1949) in dr. Šegula (1957—1964). Zato je v letu 1971 pedagoški inštitut sprejel na pobudo dr. Sagadina v svoj delovni program sondažno raziskavo: Učna zmogljivost slovenskega osnovnošolskega učenca z vidika minimalnih učnih norm iz slovenskega jezika in matematike. To je prvi induktivni poskus, da se določi učna zahtevnost za šolsko oceno sploh, kot je to zahtevo postavil dr. Schmidt in jo je pedometrijsko utemeljil na posvetu slovenskih pedagogov na Bledu leta 1971 dr. Sagadin.

Več kot dve desetletji sta bili potrebni od deduktivno postavljene zahteve do induktivno izvedene realizacije, ki pa pomeni šele prvi korak v tej smeri. Pedagoški inštitut nadaljuje z delom na področju minimalnih učnih norm: v letu 1972 je organiziral induktivno raziskovalno bazo na mariborski pedagoški akademiji in pritegnil k sodelovanju poleg pedagoških svetovalcev zavoda za šolstvo SRS zlasti še profesorje za specialne metodike in nekatere učitelje iz neposredne šolske prakse.

LITERATURA

HELFFERT A.: Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia, Praga, 1860

PLEMENITAŠ J., VIDMAR M.: Ocenjevanje in napredovanje učencev v osnovni šoli, Vzgoja in izobraževanje 1972, št. 5

SIREC J.: Storilnostne primerjave pri pozitivno ocenjenih učencih, Vzgoja in izobraževanje, 1971, št. 1

TOLIČIČ I.: Socialno ekonomski dejavniki in otrokov duševni razvoj Naši razgledi, 4/8—1972

FRAS S., NOVAK A., SEDMAK M., JERMOL M.: Dimenzije ponavljanja (ZR Nemčija, Francija, Italija, Švedska) DELO, 22/7—1972, 5/8—1972

SCHMIDT V.: Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem, Teorija in praksa, 1970 št. 1

MAGER R.: Preparing Objectives for Programmed Instruction, San Francisco, 1961

LANDSHEERE G.: Einführung in die pädagogische Forschung, Weinheim, 1969

GROOT A. D.: Vijven en zessen, Groningen, 1969 (Nemški prevod, Weinheim, 1971)

BLOOM B. et al.: Formative and Summative Evaluation of Student Learning, New York, 1968 (Cit. po Pedagogiji, 1971 št. 3)

HORN R.: Lernziele und Schülerleistung, Basel, 1972

LINDNER H.: 20 Jahre Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut, Pädagogik, 1969, št. 12

HUSEN T.: Model šole sutrašnjice, Pedagogija, 1971, št. 3

FRANKOVIČ D.: Škola budućnosti, Pedagogija 1971, št. 3

MARION S.: Ponavljavci v osnovni šoli, Vzgoja in izobraževanje, št. 5/1972

SCHMIDT V.: Pedagogika, Ljubljana, 1949

SEGULA I.: Učni načrt osnovne šole v teoriji in praksi, Ljubljana, 1964

SIREC J.: Učna zmogljivost slovenskega osnovnošolskega učenca z vidika minimalnih učnih norm iz slovenskega jezika in matematike, Ljubljana, 1971

SAGADIN J.: Problem spreminjanja rezultatov, doseženih na testih znanja, v šolske ocene. Sodobna pedagogika, 1971, št. 7/8

Oživljanje preživelih teorij o šolski kazni

Tovariš Janez Ferbar omenja v svoji razpravi »Kazen in šola«¹ tudi moje delo »Analiza šolske kazni«². O njem navaja dve pripombi, ki terjata kratko dopolnilo.

Tovariš Ferbar mi zameri, ker se nisem posebej ukvarjal z definicijami in z različnimi teorijami o šolski kazni, marveč sem se lotil njene klasifikacije in empiričnih analiz o učinkovitosti in uporabnosti posameznih šolskih kazni. Njegov ugovor bi bil utemeljen, če bi jaz v svoji knjigi zoževal zelo obsežno in kompleksno področje pedagoške kazni le na del, prikazan v knjigi, če se vse druge problematike ne bi zavedal in če bi jo kakorkoli podcenjeval. Bralci knjige se lahko prepričajo, da ni tako. Opazili bodo, da so mnoga teoretična in deduktivna spoznanja upoštevana bodisi kot aplikativna izhodišča ali pa tako, da jih z empiričnimi spoznanji dopolnujem, ponekod pa tudi korigiram. To prepletanje med induktivnim in deduktivnim, ki varuje tovrstne raziskave pred znanstveno enostranostjo, je prisotno pri obravnavanju vsake šolske kazni posebej. S tem kajpak ne trdim, da sem v teh analitičnih obravnavah zajel vsa aktualna vprašanja. Nasprotno, na več mestih, zlasti pa na uvodni in sklepni strani knjige, jasno povem, da sem se zavestno omejil na konkretni in pretežno empirični vidik šolske kazni, ker je to področje v pedagoški literaturi skoraj nenačeto, za šolsko prakso pa izredno aktualno, in navajam vrsto teoretičnih in bolj deduktivnih vprašanj, ki so ostala zunaj mojega dela ali pa so bila premalo sistematično in celostno obdelana. Celo to poudarjam, da bodo analize šolskih kazni še bolj plastično zaživele, ko bodo nekatera njihova teoretična izhodišča bolj celovito obdelana. Iz nadaljevanja bo razvidno, da ta vprašanja še

¹ »Teorija in praksa«, revija za družbena vprašanja, Ljubljana, 1972, številka 6–7, str. 963.

² »Analiza šolskih kazni«, DZS, Ljubljana, 1965.

vedno čakajo resnejših in temeljitejših znanstvenih naporov, kot pa jih je zmozel tovariš Ferbar v svojem »poskusu deduktivnega razmišljanja o kazni«.

II

Druga pripomba na račun moje knjige je načelne znanstvene narave. Tovariš Ferbar mi očita, da ne ločim učinkovitosti in upravičenosti neke kazni (1, str. 969), čeprav si na drugem mestu prav s tem očitkom nasprotuje, ko pravi, da v svoji knjigi posebej opozarjam, da učinkovitost kazni še ni nujno opravičilo za njeno rabo (1, str. 963).

Oba pojma sta v knjigi ob vsaki analizirani kazni posebej razčlenjena in razložena. Iz teh razlag izhaja, da nista enopomenska, enodimenzionalna, da imata več zornih kotov in vrednostnih stopenj, kakor tudi to, da sta oba pojma, učinkovitost in upravičenost kazni, zelo tesno medsebojno pogojena. Upravičenost kazni je odvisna od značaja njene učinkovitosti. Za našo šolo velja, da je kazen tem bolj upravičena, čim večja je njena moralno vzgojna učinkovitost. Ta povezanost ima veliko praktično vrednost.

V čem se potemtakem razhajava s tovarišem Ferbarjem? Predvsem v tem, da različno pojmujeva funkcijo šolskih kazni in njenih smotrov. Nič novega ne poveva, če rečeva, da merimo učinkovitost kazni po tem, koliko so z njo doseženi kaznovani smotri. Toda teh smotrov ne pojmujeva enako. Zato so različna tudi najina merila za ocenjevanje učinkovitosti in upravičenosti šolske kazni kakor tudi najina metodološka izhodišča. Zame je kazen pedagoško učinkovita in zato opravičljiva, če na kaznovanega moralno vzgojno vpliva, za Ferbarja pa tedaj, če mu vrne milo za drago in če z zastraševanjem prepreči ponovno kršenje moralnih in socialnih norm, priznanih v družbi. Tovariš Ferbar opredeljuje učinkovitost in upravičenost kazni po deduktivni poti, izhajajoč iz etičnih in pravnih načel naše družbe in iz pravil šole, s katerimi dokazuje upravičenost neke kazni (1. str. 968). Zame je kršenje ter norm lahko le povod za kaznovanje, učinkovitost kazni, to se pravi, kako jo doživljajo in sprejemajo učenci, zakaj, kdaj in kako jih prizadene ter pod kakšnimi pogoji, pa ugotavljam po empirični in induktivni poti. Šele na podlagi analiz vseh od učencev dobljenih motivov je bilo možno dokaj zanesljivo predvideti, katera kazen in pod kakšnimi pogoji ima več, katera manj in katera najmanj moralno vzgojnih možnosti. Iz analize vsake kazni je razvidno, ali gre pri njej le za preprosti strah pred povračilnimi represalijami, za poniževanje učenčeve osebnosti ali pa zmore globlje vzgojno poboljševalne učinke oziroma kolikšen je delež vseh teh učinkov pri posameznih kaznih. Zato ne bo držalo, da pri meni ni jasno, kakšen smoter želim s kaznijo doseči. Prav zaradi te jasnosti, ne pa zaradi »prilastkov«, kakor misli tovariš Ferbar, razčlenjujem motive posameznih kazni in govorim o represivni, moralni, poboljš-

valni, vzgojni in še o kateri učinkovitosti, torej o diferencirani učinkovitosti kaznovanja. Res je, teh pojmov nisem posebej pojasnjeval, ker vem, da so v zvezah, v kakršnih jih uporabljam, poprečno pedagoško razgledanemu bralcu razumljivi.

Od moralno vzgojne učinkovitosti kazni je odvisna njena upravičenost in uporabnost. Tovarišu Ferbarju je žal, ker je iz mojega »celotnega dela težko najti napotek, kdaj je kazen vendarle upravičena« (1, str. 963). Res je, kak splošni napotek, ki bi bil utemeljen zunaj otroka in v vsakem primeru, bi v moji knjigi zaman iskali. Zato pa je toliko lažje najti v vsaki analizirani kazni in za vsako posebej domnevo, kolikšna je njena vzgojna in poboljševalna vrednost. In tolikšna, pa prav nič večja, je tudi njena pedagoška upravičenost. Nikakršna »etična in pravna načela naše družbe« ali »pravila šole« ne morejo opravičiti kazni, ki na učenca ne vpliva vzgojno ali pa je zanj in za njegovo moralno poboljšanje celo škodljiva. Tudi če šolska kazen »uresniči« vse drude namene, ni upravičena, če ne izpolni svoje osrednje vzgojne funkcije.

Toda taka kazen tudi teh drugih namenov vzgojno ne uresniči. Učenca lahko tako ali drugače prisili, da se podredi, da upošteva neke zahteve, zelo redko pa ga more zavestno, doživeto in trajneje poboljšati. Zakaj ne? Zato, ker take kazni, ki jo spodbudijo le zunanji nameni, ne glede na to, kako na učenca vzgojno vpliva, kako nanjo reagira, kaznovani ne sprejme, zavestno in čustveno ne doživi, se ne poglobi niti vanjo niti v prestopok. Na učenca ne vpliva moralno vzgojno mobilizacijsko in »očiščevalno«, s čimer bi se kazen presegala, marveč se zaradi njenih dresurnih, prisilnih in povračilnih učinkov vedno znova reproducira in »utemeljuje«. Zato tovariša Ferbarja upravičeno skrbi, kako opravičiti kazen, katere glavni namen je prizadeti kaznovanemu bolečino in neugodje ter doseči prestopku primeren povračilni ekvivalent. Toda njegovo stališče, ki opravičuje kazen zunaj in mimo otrokove vzgojne blaginje, odpira vrata nevarnemu manipuliranju z učenci in se približuje v naši vzgoji že preživelemu načelu, po katerem lahko nekaki višji in zunanji motivi oziroma nameni opravičijo katerokoli vzgojno sredstvo, ne glede na to, kako vpliva na učenca.

III

Ferbarjevo zanemarjanje vzgojnega in poboljševalnega vidika kazni se kaže že v njegovem zavračanju pedagoške definicije kazni, ki jo zaradi njenega vzgojno poboljševalnega poudarka uvršča »med nekoristne, dogovorne definicije, ker je taka, da povečuje zmedo« (1, str. 967). Svoje nasprotovanje vzgojni funkciji kazni je konkretiziral v razpravljanju o pogojih kazni. Med te pogoje ne uvršča pedagoških zahtev kazni, zato pa tem bolj poudarja pogoj, po katerem »kaznovalec kaznuje prestopnika z namenom, da bi mu povzročil bolečino ali neprijetnost« (1, str. 965). S tem nepedagoškim pogojem

se spušča tovariš Ferbar, kakor izrecno poudarja, »v neposredno nasprotovanje tistim, ki žele, da bi bila kazen vzgojna, dobrohotna, neboleča in ne vem še kakšna« (1, str. 966).

Tovariš Ferbar zanemarja zlasti dve posebnosti vzgojne kazni, ki pravkar citiranemu pogoju ostro nasprotujeta. Najprej in predvsem je treba razločevati med kazenskim namenom in kazenskim sredstvom. Temeljni namen kaznovanja mora biti poboljšanje kaznovanega, da bo zavestno in svobodno (ne prisiljeno in zaradi strahu) upošteval socialne in moralne norme. Kazen more biti le občasno sredstvo tega namena, nikakor pa ne sme biti njen namen prizadejati otroku bolečino ali neprijetnost. Zato bi se moral po naše glasiti zgornji pogoj tako, da kaznujemo prestopnika z namenom, da bi nanj vzgojno poboljševalno vplivali. Učenec mora čutiti ta namen, v kazni pa le logično posledico lastnega prestopka in utemeljeno sredstvo, s katerim vzgojitelj uresničuje svoj vzgojni namen. Vzgojitelja, ki kaznuje z namenom, da bi prazadejal zlo in bolečino, učenci prezirajo, ker vidijo v njem povračilne, maščevalne in celo sadistične težnje. Taka kazen ima lahko le kratkotrajne zunanje dresurne učinke, nikakor pa ne more na kaznovanega vzgojno vplivati.

Drugo navzkrižje med Ferberjevim zgornjim kazenskim pogojem in vzgojno kaznijo je v dejstvu, da vzgojna učinkovitost kazni ni sorazmerno odvisna od njene zunanje ostrine in represivnosti. Zato nista utemeljeni zahteva tovariša Ferbarja, da kazen mora biti boleča, ostra, da mora prestopniku dosledno vračati zob za zob, in njegovo mišljenje, da milo ravnanje s prestopnikom krši pravila kazenske logike, da razumejo prestopniki blage kazni kot davek ali odkupnino za svoja dejanja itd. (1, str. 966). Če bi bila vzgojnost kazni odvisna od tega, potem bi morali biti otroci, ki so dosti in ostro kaznovani, najbolj vzgojeni. V resnici je pa ponavadi ravno nasprotno. Zakaj? Predvsem zategadelj, ker boleče in nemilo ravnanje s prestopnikom rado žali in ponižuje osebno dostojanstvo mladega človeka in ker tako kaznovanje učenci radi pripisujejo vzgojiteljevim povračilnim in maščevalnim namenom. V njem vidi kaznovani mnogo večje zlo kot v svojem prestopku, zato taka kazen ne sproži v učencu moralno poboljševalnih moči, temveč povračilne in maščevalne strasti. To, kar bi morali z vzgojo kultivirati in plemenititi, s takim kaznovanjem negujemo in razpihujemo. Vzgojna učinkovitost kazni torej ni odvisna od ostrine in teže kazni, od povračilnega ekvivalenta, marveč predvsem od tega, kdo, kako, koga in zakaj kaznuje ter koliko upošteva individualne posebnosti kaznovanega. Predvsem od tega je odvisno učenčevo doživetje prestopka in kazni, od tega doživetja moralno vzgojna učinkovitost kazni, od te pa njena upravičenost oziroma pedagoška utemeljenost.

Resnici na ljubo je treba povedati, da tovariš Ferbar tu in tam omenja poboljševalnost in vzgojnost kazni, in sicer kot neki obrobni namen kaznovanja. Na kraju svojega razmišljanja postavi poboljš-

šanje celo na čelo namenov šolske kazni. Toda ta inverzija je v nasprotju z njegovim prejšnjim, rekel bi teoretičnim razpravljanjem o šolski kazni in zgolj formalna, saj njen poboljševalni vidik takoj spet zanemari. Potem ko mu je neutemeljeno prilepil zaničevalno etiketo behavioristične psihologije, ki nima z resnično vzgojnostjo kazni nič skupnega, in ugotovil, da »ni naključje, da vzgojno kazen in permisivnost vzgoje uvažamo iz iste dežele, ki nas zalaga tudi z behavioristično psihologijo« (1, str. 976), je zaradi težav s prediktibilnostjo šolske kazni lahko spet z zadovoljstvom ugotovil, da »izgublja tako preventivni kot poboljševalni efekt« (1, str. 977). Kolikor pa tega efekta še ostane, je imel tovariš Ferbar z njim spet nesrečno roko. Neutemeljeno ga je namenil »manj zrelim« otrokom, za katere so »pravila izraz zunanje sile in moči«, njih izpolnjevanje pa »sredstvo za dosego nagrad in zadovoljitev potreb« (1, str. 977).

Tovariš Ferbar zagovarja ravno nasprotno tezo, kot je sicer v veljavi. V psihologiji in pedagogiki velja, da je prav v tem razvojnem obdobju otroka dopustno kaznovanje, ki nima posebnih moralno vzgojnih namenov, ker zanje razumsko in moralno še ni dojemljiv, so dopustne tudi kazni, ki na podlagi otrokovih neprijetnih izkušenj in pogojnih refleksov pretežno zunanje, deloma tudi povračilno in zastrašilno učinkujejo. Toda čim razvitejši in zrelejši postaja otrok, tem bolj morajo stopati ti nameni kaznovanja v ozadje, v ospredje pa vzgojni in moralno poboljševalni smotri kazni.

IV

Ferbarjevo zanemarjanje vzgojnosti kazni je popolnoma v skladu z njegovim vztrajanjem pri ostri in boleči kazni ter s tem, da zagovarja povračilno in zastrašilno funkcijo kaznovanja. Avtor se sicer trudi razlikovati med povračilom kot smotrom kaznovanja, ki, kakor poudarja, v vzgoji nima velike vloge, in povračilom kot načelom, ki je za odmerjanje kazni nepogrešljivo. Vendar mu to ne uspe, kajti nazadnje mu je povračilnost kazni enakovredno zajeta tako v smotru kot v načelu o distribuciji kazni (1, str. 973). Kazen, ki je »nujno povračilna in boleča« (1, str. 967), ima zanj izrazito povračilne namene, saj pravi, da »je le ‚zadoščenje‘, pravici, to je za povračilo zaradi tega, ker je prestopnik s svojim dejanjem kršil pravila« (1, str. 970).

Tudi če bi tovarišu Ferbarju to razlikovanje uspelo, ne bi imelo praktične vrednosti. Učenec ne ocenjuje učiteljevih kazenskih smotrov po kakih abstraktnih merilih, marveč po izbiri in načinu kaznovanja. Če je to dvoje podrejeno načelu povračila in zastraševanja, bo tako razumel učenec tudi učiteljeve kazenske namene. Med temi in celotnim stilom kaznovanja ni mogoče postavljati ostrih ločnic, čeprav je že samo povračilo kot načelo za odmerjanje kazni, po katerem se z uravnoteženostjo nad prestopkom in kaznijo prestopniku vrača milo za drago, izrazito nepedagoški motiv. Ko se vzgojitelj

odloča za kazen ali proti njej in ko kazen izbira in odmerja, se ne sme ravnati po načelu povračila, kakor tudi ne predvsem po prestopku, kakor priporoča tovariš Ferbar (1, str. 970), marveč po vzgojnem vplivu kazni na konkretnega gojenca. Prestopek izraža le naravo otrokove slabosti, kako se je bo vzgojitelj lotil, s kakšnimi vzgojnimi sredstvi, ali se bo odločil za kazen, za katero, za kolikšno in pod kakšnimi pogoji, pa ni več odvisno od prestopka in načela povračila zanj, marveč predvsem od učiteljeve domneve, kaj utegne na učenca najbolj vzgojno vplivati. Spričo tega mora biti pogled vzgojitelja, ki kaznuje, usmerjen naprej in podrejen vzgojnosti kazni, ne pa nazaj na prestopok in zaslepljen z zahtevo po povračilu.

Iz teh razlogov tudi ni sprejemljiva zahteva tovariša Ferbarja, da je treba, zaradi pravičnosti kaznovanja, prestopke vnaprej kazensko normirati, torej kazni vnaprej določati (prediktibilnost kazni) (1, str. 971). Gotovo, učenci morajo v procesu moralne in socialne vzgoje spoznati, kaj je moralno in kaj ni, kaj je dovoljeno in kaj prepovedano, kakor tudi to, da spremljajo kršenje moralnih in socialnih zahtev določene konsekvence. Toda odgovora na vprašanje, kakšne, katere, kolikšne itd., pri šolski kazni ni mogoče vnaprej predvidevati in določiti, ker so odvisne te odločitve, če naj bodo res pravične in vzgojne, od cele vrste spremenljivk, ki se bistveno spreminjajo od učenca do učenca in od prestopka do prestopka. Že zaradi raznovrstnosti odnosov med subjektivnim namenom prestopnika in objektivnim pomenom prestopka ni mogoče zmetati vseh v en koš. Prestopek, ki je navzven velik, lahko izvira iz popolnoma neznatnega notranjega namena in nasprotno, za blagim objektivnim prestopkom se lahko skrivajo zelo škodljivi subjektivni motivi. Tudi na zunaj enaki prestopki so lahko po vrednostnem predznaku zelo različni. Pri enem učencu bo kak disciplinski prestopok v resnici le disciplinski, pri drugem pa je lahko prav tak prestopok mnogo globlje moralno pogojen.

Ker v vnaprej določenih kazenskih »cenah« vseh teh razlik ni mogoče predvideti in zanje vedeti, se postavlja vprašanje, kako kaznovati. Če kaznujemo vse te primere enako po vnaprej določenih kazenskih normah, se pregrešimo proti individualizaciji in pedagoški ustreznosti kaznovanja, če pa upoštevamo to dvoje, kršimo načelo povračila in prediktibilnosti kaznovanja. Zaradi teh nasprotij so pedagoško čuteči vzgojitelji vselej nasprotovali poskusom, ki so se razbohotili po nekaterih naših šolah in dijaških domovih, da bi izdelali in izobesili »cenike« za vse vrste prestopkov. Dobre so vedeli, da odgovornosti in krivde prestopnika ter kazni zanj v veliki večini primerov ni mogoče tehtati in ocenjevati le po prestopku in vnaprej, marveč predvsem po njegovih nagibih, sproti in po individualnem upoštevanju prestopnikove osebnosti. Načeli o retribuciji in prediktibilnosti kaznovanja sta v vzgoji le navidezna pogoja za pravičnost in učinkovitost kazni ter za njeno preventivno funkcijo, v resnici pa pripeljeta k vedno škodljivemu mehanicizmu in avtomatizmu.

Omenjena vprašanja niso le teoretično, marveč tudi praktično pomembna. Poudarjanje moralno vzgojne funkcije kaznovanja in vztrajanje pri tem središčnem kazenskem namenu kazni kot vzgojno sredstvo omejuje in preprečuje, kar je popolnoma v skladu s sodobnim pojmovanjem vzgoje. Danes je jasno, da je kazen prav zato, ker ji ni lahko zagotoviti tega osrednjega vzgojnega pogoja, zelo zahtevno in nevarno vzgojno sredstvo ter tolikokrat v nasprotju z demokratično in humano vzgojo.

Kazenski pogledi tovariša Ferbarja imajo čisto nasprotno posledice. Šolski kazni na stežaj odpirajo vzgojna vrata. Nič ni lažjega kot izpolnjevati Ferbarjeve pogoje šolske kazni in jo upravičevati s kršenjem družbenih in šolskih meril, potem pa brez strahu in predsodkov segati po njej. Potem ko jo razbremeni skoraj vseh omejitev, nič več ne pomagajo svarila, naj »predstavlja majhen delež v spletu interakcij med učencem in učiteljem...«.

Postavlja se vprašanje, od kod izvirajo Ferbarjeve pojmovne premise, ki dajejo pečat njegovemu konceptu o šolski kazni, kateri je tisti njegov filozofski aksiom, ki logično povezuje in utemeljuje njegovo omalovaževanje moralno vzgojne funkcije kaznovanja, neupoštevanje otrokovih individualnih in razvojnih posebnosti v procesu kaznovanja, opravičevanje kazni zgolj z zunanjimi razlogi, ne glede na njene vzgojne vplive, zagovarjanje mehanične kavzalnosti povračila in vnaprejšnjega določanja kazni, zavzemanje za boleče, nedobrohotno in nemilo ravnanje s prestopnikom, preprečevanje prestopkov z zastraševanjem itd. Mislim, da je tovariš Ferbar to teoretično izhodišče sam najlepše formuliral, ko pravi: »Kazen kot nadomestilo za kršitev pravil implicira spoštovanje svobode in racionalnosti kaznovanega. Vrsta in obseg kazni sta z nekim ustaljenim načinom vrednotenja ali z nekim sprejetim naborom pravil prirejena prestopku. Pri izvrševanju kazni se šteje, da je imel prestopnik svobodo odločitve pri svojem ravnanju. S tem, da je prelomil zakon, se je zavestno odločil za to, da ga bo doletela kazen« (1, str. 970).

Iz teh temeljev je možno izpeljati vse značilnosti Ferbarjeve šolske kazni. Prvi stavek absolutizira zunanjo upravičenost in povračilnost kazni. Drugi jo podreja le prestopku in moralnim, pravnim ter šolskim normam, ne glede na njeno vzgojno vrednost. Predzadnji stavek vali krivdo za prestopke izključno na učenčevo »svobodno voljo«, pri čemer otrokovega okolja sploh ne upošteva, zadnji pa trdi, da so učenčevi prestopki vselej zavestni in namerni. Ker je v teh trditvah vse polno pedagoških in psiholoških zmot ali vsaj enostranosti, ki so v marksistični pedagogiki že zdavnaj presežene, moremo označiti razpravo tovariša Ferbarja za oživljanje preživelih teorij o šolski kazni.

Teoretični model socialne stratifikacije

POSKUS KVAANTITATIVNE VERIFIKACIJE

(Nekatere metodološke rešitve v raziskovanju socialne stratifikacije)

Socialna stratifikacija je danes tudi pri nas vse bolj v središču pozornosti sociološke misli. Razlogi za to niso samo v dosedanjih problemih teorije socialne stratifikacije, pač pa tudi v družbeni praksi samoupravnega socializma. Mnenja so seveda različna in si pogosto nasprotujejo. Doslej je bilo v zvezi s tem postavljenih mnogo zanimivih hipotez. Morda ni naključje, da raziskav, ki bi vse te zanimive hipoteze potrdile, ni. Če se nekoliko radikalno, vendar današnjemu času primerno postavi zahtevek, da znanstvena teorija ne more biti nič drugega kot koherenten skupek dokazanih hipotez, potem je več kot očitno, kolikšni napor še čakajo raziskovalce na tem področju.

Kakor pove že naslov, prikaz nekaterih rezultatov metodoloških rešitev pilotske raziskave s področja socialne stratifikacije nima ambicij eksplicitno sodelovati na ravni dosedanjih razmišljanj na to temo in se vzporejati z njimi. In sicer predvsem zato ne, ker je bil glavni namen raziskave, opravljene na slučajnem vzorcu 376 anketirancev moškega spola, starih od 18 do 27 let, iz celotne SFRJ, preizkusiti instrumentarij za dobivanje podatkov o socialni stratifikaciji, ki ga je izdelala skupina avtorjev inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani pod vodstvom S. Saksida in je narejen na podlagi njihovega teoretičnega modela socialne stratifikacije. Funkcioniranje tega instrumentarija, s tem pa tudi samega teoretičnega modela, so preizkusili na podlagi matematičnih postopkov ter programov, ki so jih za potrebe te raziskave priredili sodelavci inštituta za kineziologijo in računskega centra tega inštituta pod vodstvom K. Momirovića. Raziskava je bila opravljena spomladi 1972. leta, rezultati pa obdelani na

* Tekst, ki ga objavljamo, je izvleček iz obsežnejše študije istih avtorjev. Objavlja ga zato, ker ilustrira sodobna prizadevanja v raziskovanju socialne stratifikacije. Ravno zato se ni bilo mogoče izogniti matematični utemeljitvi metode. Bralec, ki mu je matematični del teksta težje dostopen, bo lahko razumel osnovne zaključke, če ta del pri čitanju izpusti.

računalniku IBM 1130 računskega centra inštituta za kineziologijo visoke šole za telesno kulturo v Zagrebu.

Teoretski model, ki je bil v celoti prvič preizkušen v tej pilotski raziskavi, je del hierarhično zgrajene strukture modelov. Celotna struktura je bila zgrajena na temelju splošne teorije sistemov. Po načelih te teorije »gnezdi« vsak model na nižji stopnji abstrakcije v modelu na višji stopnji (z »gnezdenjem« prevajamo termin »nesting«). Načelo, po katerem so zgrajeni ti modeli v bistvu, čeprav neprecizno, opišemo, če rečemo, da je vsak model nižje stopnje mogoče razložiti z modelom na višji stopnji abstrakcije in da je mogoče model na višji stopnji verificirati z vedenjem modela na nižji. Se pravi, da daje model na nižji stopnji večjo količino informacije, toda na nižji ravni generalizacije. Nasprotno model na višji stopnji. To pa tudi pomeni, da smatramo hipotezo, ki izhaja iz kategorij modela višje ravni za potrjeno, če sta izpolnjena naslednja dva pogoja:

- biti mora koherentna z drugimi hipotezami na isti ravni,
- biti mora preverljiva z informacijami, urejenimi na temelju kategorij na nižji ravni.

V kratkem opisu modelov, ki ga tu navajamo, se omejujemo na hierarhične ravni abstrakcije.

Fenomensko raven predstavljata dva modela: model neposrednih zvez med dimenzijami socialne stratifikacije in grupami ter model konfliktnih odnosov med grupami. Prvi je predmet preverjanja v empirični raziskavi in rezultati preverjanja so navedeni v nadaljnjem besedilu. Ta model opisuje in analizira zveze med stratifikacijskimi spremenljivkami, kot so definirane v večini stratifikacijskih teorij.

Konfliktni model, kot pove ime, pa opisuje in analizira *konfliktni* del zvez med socialnimi grupami. Ta model je predmet nadaljnjih raziskav. Pri razvijanju obeh vrst modelov smo izhajali iz predpostavke, da se v družbi sami grupe pojavljajo v celoti vseh svojih odnosov: del teh odnosov je nekonflikten, drugi konflikten. Oba modela predstavljata analogije obeh strani odnosov. Celovitost družbenih odnosov med grupami je mogoče raziskati samo na temelju empiričnih raziskav, ki verificirajo obe strani družbenih odnosov. Njihovo sintezo pa je mogoče izvesti šele v strukturnem modelu, ki je naslednja stopnja abstrakcije v razvijanju hierarhičnega modelnega sestava.

Strukturni model zajema oba fenomenska modela tako, da temeljni elementi fenomenskih modelov, to je, dimenzije socialne stratifikacije in grupe v svojih konfliktnih in nekonfliktnih zvezah, predstavljajo dele družbenih struktur in spremembe v njih.

V strukturnem modelu predstavljajo obstoječo družbo tri skupine sistemov: delovni, ekonomski in politični. Vsak od njih se še naprej notranje strukturira, in to v dejavnost, (ta je, glede na sistem: delo, politična ali ekonomska dejavnost), institucionalno

strukturo in grupe. Vsak teh delov je reguliran: dejavnost s tehničnimi pravili, institucionalna struktura z normami in grupe z vrednotami. Del institucionalne strukture, ki se izraža v dimenzijah socialne stratifikacije, je, v veliki večini obstoječih družb, hierarhično strukturirana mreža vlog. Vsak posameznik ima svojo vlogo v vsaki teh skupin sistemov. Stratifikacijske dimenzije, ki predstavljajo mrežo vlog v delovnih, političnih, ekonomskih sistemih, so temeljne institucionalne dimenzije. To so torej dimenzije poklica, delovnega mesta, vlog v politični dejavnosti, lastnine proizvodnih sredstev ipd.

Posebni delovni sistem je socializacijski sistem, ki pripravlja posameznike za prevzemanje vlog v temeljnih sistemih. Ta sistem predstavlja dimenzija izobrazbe.

Sankcijske dimenzije socialne stratifikacije niso poseben sistem v tako definirani družbeni strukturi. Te dimenzije predstavljajo rezultate delovanja mehanizmov za materialno in vrednotno regulacijo zasedanja vlog v institucijah omenjenih treh sistemov. V tej zvezi določajo distribucijski mehanizmi alokacijo materialnih sankcij, in se uravnavajo po tem, kakšno vlogo ima posameznik v institucionalnem redu. Rezultate delovanja distribucijskih mehanizmov prikazuje distribucija posameznikov na dimenzijah osebnega dohodka, osebnega premoženja ipd. Družbene norme in vrednote določajo distribucijo posameznikov na dimenzijah življenjskega stila in socialnega statusa, ki so velikokrat medsebojno zamenljive. In končno določa vrednotni, sistem, ki ocenjuje teže vsake vloge v institucijah, distribucijo posameznikov na evaluativni dimenziji socialne stratifikacije, to je, na dimenziji subjektivnega socialnega statusa. Norme, ki določajo te distribucije, poimenujemo, ustrezno njihovi funkciji, norme alokacije, uporabe in evaluacije.

Dinamični model spet vključuje strukturalni model in skuša razjasniti dinamizme sprememb v sistemu, sistemih in enotah, ki sestavljajo sisteme. S tega vidika je konstruiran na višji stopnji abstrakcije kot fenomenki in strukturalni model. Temeljno izhodišče tega modela je, da so sistemi kot celota in sistemi v njih v treh mogočih stanjih: v ekspanziji, stagnaciji ali nazadovanju (retardaciji), in da so ta stanja odvisna od dovajanja specifičnih form inputov v sistem. Inputi so lahko energetski, informacijski, materialni, človeški in strukturalni. Lahko jih za sisteme producirajo drugi sistemi (npr. zvečanje produkcije, povečanje populacije ipd.), lahko pa prihajajo v sistem od zunaj (posojila, uvoz, priseljevanje itn.). Če dovajanje inputov presega njihovo porabo v določeni smeri vzdrževanje sistema, bo sistem v tej smeri ekspandiral in se diferenciral. Nasprotno velja za uravnoteženo dovajanje inputov in za situacijo, ko poraba inputov presega količino njihovega dovajanja. Sistem bo v ustreznih smereh stagniral, oziroma se de-diferenciral, propadal.

Dinamika sistema kot celote ali njegovih posameznih dimenzij deluje prek sistemov na dimenzije socialne stratifikacije. V času

ekspanzije se večja število vlog v institucionalnem redu socialne stratifikacije, kar povzroči spremembe distribucij na dimenzijah poklica, delovnega mesta, politične moči, lastnine itn. Povečevanje števila vlog v institucijah vpliva na ekspanzijo socializacijskega sistema in s tem na premike v izobrazbeni dimenziji socialne stratifikacije. Ekspanzija enega ali dveh sistemov oziroma sistema kot celote pa tudi omogoča, da se zvečujejo ali zmanjšujejo možnosti za zadovoljevanje potreb posameznikov, kar vpliva na premike v dimenzijah sankcijskega sistema socialne stratifikacije. Samo po sebi je razumljivo, da vpliva stagnacija ali propadanje sistema na dimenzije socialne stratifikacije v smereh, nasprotnih ekspanziji.

V stratifikacijskem modelu lahko opišemo in analiziramo spremembe na stratifikacijskih dimenzijah in v odnosih med njimi, kakor odražajo premike populacije glede na omenjene procese v sistemih. Spremembe na *posameznih* dimenzijah je mogoče opisati s spremembami osnovnih parametrov njihovih distribucij (aritmetična sredina, standardna deviacija) in z odnosi med temi parametri v času. Ali natančneje in v jeziku matematične statistike: s štirimi prvimi momenti verjetnostne distribucije in njihovimi spremembami v času. Do zdaj smo kot najprimernejši praktični instrument za opis sprememb na eni spremenljivki uporabljali Lorenzov diagram, in to v obliki, kot ga je predelal prof. dr. Marjan Blejec v svojem VE-LORG sistemu.

Spremembe v celotnem sistemu socialne stratifikacije pa je mogoče opisati in z opisom smiselno analizirati, če ugotovimo razlike med vsaj dvema stanjema sistema spremenljivk, ki opisujejo distribucijo populacije vzdolž stratifikacijskih dimenzij.

Se pravi, da je potrebno za ugotavljanje sprememb v socialni stratifikaciji meriti parametre distribucij na dimenzijah socialne stratifikacije v dveh ali več časovnih presekih. Idealni model za tako merjenje sprememb je seveda merjenje na isti populaciji. Ker pa so take meritve zaradi praktičnih omejitev težko izvedljive, uporabljamo v praksi približke temu modelu, in sicer s pomočjo projekcije sedanjih dogodkov na časovno os.

Prikazani hierarhični sestav modelov je zgolj skica celotne sheme modelov in njihovih teoretskih temeljev. Predstavljamo ga zato, ker hočemo pokazati, da ima proces verifikacije teh modelov s spodaj opisanimi matematično-analitičnimi modeli in postopki svoje teoretske temelje. Podrobno pa jih na tem omejenem prostoru ni mogoče razložiti. Vsak resnejši strokovnjak ali znanstvenik, ki se ukvarja s teoretskim delom v sociologiji, bo brez težav prepoznal temelje teh modelov. To pa seveda ne pomeni, da zgornje skiciranje temeljev modelov za proučevanje socialne stratifikacije in družbenih konfliktov odvezuje avtorje dolžnosti, da tako teoretske osnove kot celotni sestav modelov do potankosti razlože in, kot je bilo to stor-

jeno v primeru pilotske študije, nadalje empirično verificirajo z dosedanjimi in bodočimi študijami.

Poskus verifikacije, ki ga tu objavljamo, skuša zadovoljiti drugo od zahtev, ki smo jih glede odnosov med modeloma na različnih stopnjah omenili na začetku: verificirati skuša del fenomenskega modela z uporabo faktorsko-analitskih modelov. Fenomenski model socialne stratifikacije je neposredno prevedljiv v kateregakoli matematičnih modelov eno-, dve- ali multivariantne analize, s pogojem, da konstrukcija merskega instrumenta ustreza omejitvam, ki jih zahteva uporabljeni matematični model. Tu uporabljeni modeli faktorske analize zahtevajo, zaradi materialnih restrikcij, uporabo vsaj ordinalnih spremenljivk. Vprašalnik, ki je bil uporabljen v raziskavi, je vseboval spremenljivke, ki so bile deloma ali pa v celoti neurejene, to je, po konstrukciji predvsem nominalne in jih je bilo treba zato zaradi materialnih restrikcij urediti ali pa izpustiti.

Postopki, znani do začetka raziskave, so namreč v obdelavi nominalnih spremenljivk zahtevali Guttmanove in Lazarsfeldove postopke, ki obdelavo izredno podražijo. Glede na to je bilo iz celotnega stratifikacijskega inventarja (64 spremenljivk) izbranih 49 spremenljivk, od teh pa v končnem postopku obravnavanih 32. Čeprav je bilo število spremenljivk zmanjšano za polovico, smo vendar obdržali zadostno število spremenljivk, ki naj bi predstavljale vsakega od treh hipotetično postavljenih subsystemov socialne stratifikacije:¹

1. *institucionalni subsystem*, definiran kot struktura habitualiziranih vzorcev vedenja, ki določajo vloge in njihove relacije;

2. *socializacijski subsystem*, definiran kot institucionalizirani subsystem, ki pripravlja posameznike in skupine, da prevzamejo vlogo v institucionaliziranem subsystemu;

3. *sankcijski subsystem*, definiran kot pozitivno sankcioniranje zavzemanja vlog v institucionaliziranem subsystemu z različno intenziteto; ta subsystem se naprej deli v tri dele:

3.1. v skupino spremenljivk, na katerih določajo pozicije posameznika in skupine evaluacijske norme (sem sodi dimenzija socialnega statusa ali pozicije na evaluacijski dimenziji socialne stratifikacije);

3.2. v skupino spremenljivk, na katerih so pozicije posameznika in skupine določene z alokacijskimi normami (dohodek, premoženje);

3.3. v skupino spremenljivk, na katerih so pozicije določene z normami uporabe (predvsem dimenzije življenjskega stila).

¹ V nadaljevanju smo bili prisiljeni spremeniti dosedanja terminologijo in jo prilagoditi modelom faktorske analize. Tako se subsystemi, ki so tu operacionalno definirani, nanašajo na fenomenski model in predstavljajo načelo po katerem je urejen ta model. »Stratifikacijska dimenzija« hierarhičnega sestava modelov postane v faktorsko-analitskem modelu (manifestna) »stratifikacijska spremenljivka«. Nasprotno pa pomeni »latentna stratifikacijska dimenzija« faktor, dobljen z matematičnimi postopki; je v bistvu določena linearna kombinacija manifestnih spremenljivk.

Uporabljene so bile naslednje spremenljivke — indikatorji za vsakega hipotetičnih sistemov:

— *za socializacijski sistem:*

1. vrsta in stopnja izobrazbe anketiranca;
2. vrsta in stopnja izobrazbe očeta;
3. vrsta in stopnja izobrazbe matere;
4. ali so starši anketiranca živi;
5. zakonski stan staršev;
6. značilnosti kraja, v katerem je anketiranec preživel pretežni del mladosti;
7. značilnosti kraja sedanjega bivanja;

— *za institucionalni sistem:*

1. priznana kvalifikacija anketiranca na delovnem mestu;
2. položaj anketiranca na delovnem mestu;
3. funkcija anketiranca v organih delavskega samoupravljanja;
4. funkcija očeta v organih delavskega samoupravljanja;
5. funkcija matere v organih delavskega samoupravljanja;
6. funkcija anketiranca v organih samoupravljanja družbeno-političnih skupnosti;
7. funkcija očeta v organih samoupravljanja družbeno-političnih skupnosti;
8. funkcija matere v organih samoupravljanja družbeno-političnih skupnosti;
9. funkcija anketiranca v Socialistični zvezi ali Zvezi mladine;
10. funkcija očeta v Socialistični zvezi;
11. dejavnost anketiranca v družbenih organizacijah — v športnih, kulturnih, humanitarnih;
12. dejavnost očeta v družbenih organizacijah — v športnih, kulturnih, humanitarnih;
13. dejavnost matere v družbenih organizacijah — v športnih, kulturnih, humanitarnih;
14. sodelovanje anketiranca v sindikalni organizaciji;
15. sodelovanje očeta v sindikalni organizaciji;
16. članstvo anketiranca v Zvezi komunistov;
17. članstvo očeta v Zvezi komunistov;
18. članstvo matere v Zvezi komunistov;
19. zakonski stan anketiranca;

— *za sankcijski sistem:*

1. dohodek gospodinjev v zadnjem letu;
2. skupni osebni dohodki anketiranca v zadnjem letu;
3. posest predmetov trajne potrošnje, last anketiranca;
4. posest predmetov trajne potrošnje, last staršev;
5. redno odhajanje na vikend;
6. doseženi rezultati anketiranca v športu.

Naštete manifestne spremenljivke socialne stratifikacije so bile normalizirane in standardizirane na temelju inverznega integrala normalne distribucije. Za vsako spremenljivko so izračunani T-scori, ki predstavljajo medialno vrednost segmentov normalne lestvice, katerih površina je enaka relativni frekvenci posameznih odgovorov na vsako vprašanje. Parametri normalne distribucije pri določanju vrednosti odgovorov po lestvici so bili fiksirani na 0 in 1. Nato je izračunana matrika interkorelacij manifestnih stratifikacijskih spremenljivk. Preverjanje matrike R (matrika interkorelacij spremenljivk) je pokazalo, da so korelacije med posameznimi spremenljivkami zelo različne, da pa so v največjem številu primerov nizke ali ničelne. To je omogočilo dve vnaprejšnji predvidevanji:

1. da bodo unikvitete, tj. unikne variance posameznih spremenljivk, visoke (unikvitate so nepojasnjeni del variance, sestavljen iz specifičnosti spremenljivke in merske napake);

2. da se bodo v procesu kondenzacije vektorji posameznih stratifikacijskih spremenljivk reproducirali z manjšim številom latentnih dimenzij, da pa ne bo prišlo do njihove linearne transformacije na eno enotno dimenzijo, ki bi predstavljala njihov skupni predmet merjenja, tj. generalni socialni status; to bi bilo namreč doseženo, če bi bil zadovoljen kriterij kondenzacije:

$$\lambda_1 > 1 \text{ in } \lambda_2 - 32 < 1$$

Nadaljnja obdelava je ta predvidevanja potrdila. Unikvitate spremenljivk so dokaj visoke in znašajo v povprečju okoli 0,65. V tej fazi postopka je izračunana tudi minimalna skupna varianca celotnega sistema spremenljivk, ki znaša 40 %.

Potem ko so izračunane parcialne korelacije med spremenljivkami, tj. povezanost parov spremenljivk ob izločitvi vpliva vseh drugih, je bila faktorizirana po metodi glavnih komponent matrika interkorelacij in ekstrahirana prva glavna komponenta. Prva lastna vrednost λ_1 izčrpava 6,044 od skupne variance, ki v tem primeru znaša 32, tj. okoli 19 % variabilite celotnega sistema, kar je bilo pričakovati tako glede na teoretične predpostavke o multidimenzionalnosti socialne stratifikacije kakor tudi glede na zmanjšano število uporabljenih spremenljivk in glede na značilnost vzorca (moški od 18 do 27 let).

Na podlagi vseh do zdaj opisanih postopkov je izračunan tzv. vektor K-1, kjer je v Z-vrednostih, tj. v delih standardne deviacije, prikazan položaj vsakega anketiranca na približno normalni spremenljivki socialnega statusa s parametri $\bar{x}=0$ in $\sigma=1$.

Postopek, ki je bil izbran zato, da se izoblikuje enoten kriterij za oceno socialnega statusa, je pomemben predvsem zaradi tega, ker glede na uporabljene spremenljivke vsebuje maksimalno količino informacij o tem statusu, proporcionalno veljavnosti vsake posamezne spremenljivke, in vseh skupaj pri oblikovanju tega kriterija. Socialni

status je tako definiran kot projekcija individualnega vektorja statusnega položaja na prvo glavno komponento stratifikacijskih dimenzij. Ta prva glavna komponenta stratifikacijskih dimenzij, operacionalno bi jo lahko imenovali generalna latentna stratifikacijska dimenzija, je saturirana predvsem z visokimi projekcijami naslednjih spremenljivk:

1. izobrazba subjekta;
2. izobrazba očeta;
3. izobrazba matere;
4. oče v organih samoupravljanja;
5. mati v organih samoupravljanja;
6. oče v teritorialni samoupravi;
7. mati v teritorialni samoupravi;
8. funkcije subjekta v SZDL in ZM;
9. funkcije očeta v SZDL;
10. dejavnost subjekta v družbenih organizacijah — v humanitarnih, športnih;
11. dejavnost očeta v družbenih organizacijah — v humanitarnih, športnih;
12. dejavnost matere v družbenih organizacijah — v humanitarnih, športnih;
13. funkcije očeta v sindikatih;
14. dohodek gospodinjstva;
15. predmeti trajne potrošnje, last anketiranca;
16. predmeti trajne potrošnje, last staršev,
17. hodi redno na vikende;
18. značilnost kraja, kjer je preživel mladost;
19. rezultati v športu.

Statistika prve glavne komponente oziroma, kot smo jo operacionalno imenovali, generalne latentne stratifikacije dimenzije kaže, da distribucija ne odstopa značilno od normalne (test Kolmogorov-Smirnov).

Glede na to, da tako v tej raziskavi kot tudi v celotnem kompleksu raziskav z naslovom »Socialna stratifikacija« niso bistvene posamične informacije, temveč skupine informacij, definirane kot latentne dimenzije, tudi rezultati vsakega anketiranca niso interpretirani posebej, čeprav so izračunani. Zaradi tega jih seveda tudi v tem prikazu ne omenjamo posebej. Prav tako se v tem prikazu nismo ustavili pri razlagi nekaterih rešitev, ki so bile opravljene računsko in obdelane tudi študijsko. Dani so predvsem tisti rezultati in nekoliko podrobneje opisani tisti postopki, za katere je mogoče na podlagi dosedanjih raziskav na drugih področjih soditi, da dajejo rezultate, ki imajo optimalno znanstveno in dejansko existenco.

Da bi dobili še druge informacije o faktorski strukturi socialne stratifikacije, so bili v nadaljevanju raziskave med drugim opravljeni tudi tile postopki:

— ko so bile izračunane lastne vrednosti, kjer je za osnovo služil postopek, ki so ga predlagali Hausholder, Ortega in Willkinson, je bil pri določanju značilnosti glavnih komponent izbran postopek, ki sta ga predlagala K. Momirović in J. Štalc. Ta postopek je bil izbran v nasprotju z doslej v faktorskih analizah najbolj pogosto uporabljenim kriterijem pri ekstrakciji glavnih komponent, tj. kriterijem $\lambda > 1$, ker ta »klasični« kriterij, kot je dokazal Browne, proizvaja zgornjo mejo števila faktorjev. Ker je bilo zaželeno zagotoviti dejansko existenco faktorjev, je bil izbran konservativnejši kriterij K. Momirovića in J. Štalca, katerega značilnost je v tem, da velja za značilno tolikšno število glavnih komponent, ki zadostuje, da se pojasni minimalna veljavna varianca uporabljenega sistema spremenljivk, definirana z vsoto njihovih koeficientov determinacije. Takšen strožji pristop zmanjšuje število faktorjev, vendar pa je v raziskavah na drugih področjih potrdil svojo vrednost, ker daje faktorje, ki niso arteficialni, temveč imajo realno obstojnost. To je še posebej pomembno za sociološke raziskave;

— ko so bile na podlagi pravkar opisanega kriterija ekstrahirane štiri glavne komponente, ki so izčrpale 40 % variance sistema spremenljivk, je bila izvedena VARIMAX rotacija značilnih glavnih komponent. Ker so ortogonalne solucije, kakršna je VARIMAX solucija, dejansko matematični artefakti, primerni predvsem za predhodno klasifikacijo in sistematizacijo latentnih dimenzij, jih v tem prikazu ne bomo posebej obravnavali;

— ker imajo v socioloških analizah lahko realno obstojnost samo poševnokotne solucije, ki predpostavljajo povezanost, ne pa ortogonalnosti latentnih dimenzij, je bila v obdelavi izbrana OBLIMIN transformacija glavnih komponent, ki sta jo predlagala Jendrich in Simpson, modificiral pa E. Zakrajšek. Iz matrike A te solucije, tj. matrike, v kateri so navedene koordinate, torej paralelne projekcije vektorjev uporabljenih spremenljivk na sistem, definiran z vektorji latentnih dimenzij v OBLIMIN poziciji, kakor tudi z inspekcijo drugih matrik OBLIMIN solucije, je bilo možno identificirati tele štiri faktorje:

1. faktor — rezidencialno-izobrazbeno-dohodkovni (RID),
2. faktor — položaj na delovnem mestu (PDM),
3. faktor — politični (P): je odvisen od položaja očeta in povezan z izobrazbo očeta,
4. faktor — socialno integracijski (SI).

Ti faktorji so definirani predvsem z naslednjimi spremenljivkami:

1. faktor (RID)

- kraj prebivanja anketiranca,
- značilnosti kraja, kjer je anketiranec preživel mladost,
- izobrazba anketiranca,
- izobrazba očeta,
- izobrazba matere,
- dohodek gospodinjstva,
- predmeti trajne potrošnje, last anketiranca,
- predmeti trajne potrošnje, last gospodinjstva;

2. faktor (PDM)

- kvalifikacija subjekta,
- položaj subjekta na delovnem mestu,
- funkcija subjekta v DS,
- dejavnost subjekta v sindikatu,
- dohodek subjekta;

3. faktor (P)

- subjekt v teritorialni samoupravi,
- oče v teritorialni samoupravi,
- oče, dejavnost v SZDL,
- oče, dejavnost v sindikatih,
- subjekt v ZK,
- oče, dejavnost v ZK,
- oče, dejavnost v družbenih organizacijah,
- subjekt, dejavnost v SZDL,
- mati, dejavnost v teritorialni samoupravi;

4. faktor (SI)

- starši, živi,
- subjekt v ZK,
- oče v ZK,
- mati v ZK,
- starši ločeni (negativno koreliran),
- subjekt, poročen.

Za OBLIMIN transformacijo glavnih komponent je bila izvedena še VARIMAX in OBLIMIN rotacija glavnih osi IMAGE matrike kovarianc. Kriterij za določanje značilnih komponent je bil, skladno z logiko Kaizerjevega kriterija za določanje značilnih dimenzij matrike interkorelacij, reskalirane na ANTIIMAGE metriko, izbran tako, da so značilne lastne vrednosti le tiste, ki so večje od poprečja varianc spremenljivk, transformiranih v IMAGE obliko.

Iz razlogov, ki so bili pojasnjeni že za razlago VARIMAX solucije, tu ne prikazujemo posebej rezultatov VARIMAX rotacije glavnih osi IMAGE matrike kovarianc.

V OBLIMIN transformaciji značilnih glavnih osi IMAGE matrike kovarianc pa je v matriki A identificiranih in v drugih matrikah potrjenih naslednjih 6 faktorjev, ki zajemajo 77,4 % skupne variance in okoli 34 % totalne variance sistema.

Prva glavna os IMAGE matrike kovarianc zajema 39 % skupne variance celotnega sistema oziroma 16 % totalne variance ter označuje takšno linearno kombinacijo stratifikacijskih spremenljivk, očiščenih unikne variance, ki vsebuje največjo količino informacij o statusih značilnostih subjektov. Zato tudi prva glavna os IMAGE matrike kovarianc kaže (kot prva glavna komponenta, ekstrahirana po metodi H. Hotellinga, o kateri je bil že poprej govor) v nekoliko

spremenjeni obliki na generalni faktor socialne stratifikacije, kot smo ga že operacionalno definirali.

Faktorji, dobljeni s postopkom faktorizacije IMAGE matrike kovarianc, so tile:

1. faktor — rezidencialni (R),
2. faktor — položaj na delovnem mestu (PDM),
3. faktor — politično teritorialni (PT),
4. faktor — socialno integrativni (SI),
5. faktor — življenjski stil (ŽS),
6. faktor — status staršev (SS).

Ti faktorji, med katerimi so nekateri identični s faktorji v OBLIMIN soluciji, drugi pa so rezultat razcepitve nekaterih OBLIMIN faktorjev, so definirani predvsem z naslednjimi spremenljivkami:

<i>1. faktor (R)</i>	— oče, član ZK,
— značilnosti kraja, kjer je subjekt preživel otroštvo,	— mati, član ZK,
— značilnosti kraja sedanjega bivanja subjekta;	— starši, ločeni (negativno koreliran),
	— subjekt, poročen;
<i>2. faktor (PDM)</i>	<i>5. faktor (ŽS)</i>
— kvalifikacija subjekta,	— izobrazba subjekta,
— položaj subjekta na delovnem mestu,	— oče, dejavnost v družbenih organizacijah — v humanitarnih, športnih,
— položaj subjekta v DS,	— mati, dejavnost v družbenih organizacijah — v humanitarnih, športnih,
— dejavnost subjekta v sindikatu,	— športni rezultati subjekta;
— dohodek subjekta;	
<i>3. faktor (PT)</i>	<i>6. faktor (SS)</i>
— subjekt, položaj v teritorialni samoupravi,	— oče, izobrazba,
— oče, položaj v teritorialni samoupravi,	— mati, izobrazba,
— mati, položaj v teritorialni samoupravi,	— oče, dejavnost v samoupravnih organih,
— dejavnost subjekta v SZDL,	— mati, dejavnost v samoupravnih organih,
— oče, dejavnost v SZDL;	— dohodek gospodinjstva,
	— predmeti trajne potrošnje, last staršev,
<i>4. faktor (SI)</i>	— oče, dejavnost v sindikatu,
— starši, živi,	— mati, dejavnost v sindikatu.
— subjekt, član ZK,	

Rezultati OBLIMIN rotacije in IMAGE matrike kovarianc, kot se kažejo v A matrikah ter drugih matrikah, potrjujejo nekatere pravilnosti v razvoju socialne stratifikacije v jugoslovanski družbi. Te pravilnosti so rezultat temeljnih družbenih procesov zadnjih 25 let, od katerih je verjetno najpomembnejši in najbolj splošen ekspanzija družbenega sistema kot celote in v njem še posebej ekonomskega in produkcijskega subsistema. Poglavitni rezultat te ekspanzije je nizka stopnja povezanosti — ali drugače: visoka stopnja diferenciranosti — nekaterih latentnih stratifikacijskih dimenzij, ki jih predstavljajo faktorji. To je razvidno zlasti iz rezultatov M matrice OBLIMIN rotacije IMAGE matrike, kjer so prikazane korelacije med latentnimi dimenzijami. Tu lahko opazimo, da se populacija distribuira vzdolž dvojic faktorjev, ki predstavljajo poglavitne latentne dimenzije oblikovanja stratifikacijskih piramid. Te skupine spremenljivk so:

(1) poklicno-dohodkovna skupina spremenljivk: skupine in posamezniki na teh dveh latentnih dimenzijah so sestavljeni iz pozicije same populacije v vzorcu (2. faktor PDM) in iz pozicije njihovih staršev (6. faktor SS). Ob faktorja kažeta, da se izobrazba ali kvalifikacija (ki sicer visoko korelirata) vežeta na eni strani z dohodkom, na drugi pa z vlogami) v samoupravnih organih ter v sindikatu. Ali drugače: poklicne vloge se vežejo s samoupravnimi in političnimi, kar verjetno utrjuje pozicije individuov v takih zvezah. Na drugi strani se te zveze izražajo tudi v njihovih dohodkih in potrošnji;

(2) drugo dvojico faktorjev bi lahko poimenovali »politične«. Pri tem izraža 3 faktor (PT) predvsem povezavo spremenljivk teritorialne politične moči: dejavnosti in funkcije v teritorialnih samoupravnih organih, v SZDL in ZM. Povezujejo se spremenljivke političnih dejavnosti otrok (tj. originalne populacije) in njihovih staršev, kar omogoča postaviti zanimive hipoteze o koncentraciji te vrste politične moči v neformalnih grupah.

Isti vzorec povezav kaže tudi članstvo v ZK (4. faktor SI), ki pa se — nepričakovano — veže z obstojnostjo družine staršev (visoka korelacija s starši, ki še živijo, negativna z ločenostjo staršev in visoka z zakonskim stanjem subjektov). Kaj je temu vzrok, bi bilo treba še posebej raziskati. Opozoriti pa je treba na to, da je članstvo staršev in otrok v ZK v relativno slabih korelacijskih zvezah s faktorji teritorialno politične dejavnosti in s pozicijami v političnih organizacijah v podjetju ali v družbenih organizacijah;

(3) tretja dvojica faktorjev vključuje vplive na socializacijski proces s prebivališčem (1. faktor R) in s sodelovanjem v družbenih organizacijah (5. faktor ŽS). Prvi se veže, čeprav v IMAGE matriki šibko, z izobrazbo subjekta in njegovih staršev. Zveze med spremenljivkami v 5. faktorju nakazujejo specifični življenjski stil subjekta in njegovih staršev, ki se zelo verjetno nagiba k delovanju v športu ter telesno rekreativnih dejavnostih.

Rezultati pilotske študije torej kažejo, da je ekspanzija ekonomskega in produkcijskih sistemov ter ekspanzija celotnega družbenega sistema v Jugoslaviji izoblikovala vrsto nekaterih medsebojno malo odvisnih stratifikacijskih hierarhij. To pa tudi pomeni, da se je v procesu ekspanzije sistema jugoslovanska populacija mobilnostno usmerjala po različnih, medsebojno malo povezanih kanalih.

Rezultat takšne disperzije populacije se bo verjetno pokazal v veliki različnosti in konfliktnosti interesov posameznih grup, zlasti pa vrhov različnih temeljnih hierarhij socialne stratifikacije.

Dobljeni rezultati očitno potrjujejo temeljni stratifikacijski model, potrjujejo pa tudi pravilnost izbranih postopkov in vrednost uporabljenih spremenljivk, čeprav je gotovo, da je takšna preliminarna študija lahko le prvi temelj za nadaljnje resnejše poskuse na tem področju. Dejstvo, da so danes na razpolago postopki, ki dosti ceneje kot v preteklosti omogočajo uporabo nominalnih spremenljivk, daje velike možnosti raziskovalcem na tem področju. Nasilno urejanje spremenljivk v ordinalne lestvice ali pa njihovo izpuščanje, k čemur smo bili prej prisiljeni, je prav gotovo povzročilo izgubo dragocenih informacij.

Med najvažnejšimi postopki, ki naj bi v prihodnosti popolneje osvetlili problematiko socialne stratifikacije, je potrebno opraviti še:

(1) z Wardovo metodo analize hierarhičnega grupiranja določiti hipotetično število taksonomskih skupin in hipotetično pripadnost vsakega subjekta eni teh skupin;

(2) določiti z iterativno Q-analizo končno število taksonomskih skupin, interelacije taksonomskih vektorjev, koordinate vsakega subjekta v taksonomskem prostoru in oddaljenost vsakega subjekta od taksonomskih vektorjev;

(3) na podlagi rezultatov iterativne Q-analize izvesti linearno diskriminativno analizo taksonomskih skupin z Raovo metodo kanonične diskriminativne analize. Statusni položaj taksonomskih skupin bo definiran kot projekcija centroidov teh skupin na prvi vektor kanonične diskriminacije. Položaj vsakega pripadnika katerekoli taksonomske skupine bo tako definiran kot groba aproksimacija njegovega statusnega položaja. Projekcija individualnega vektorja posameznika na prvo glavno komponento matrike interkorelacij stratifikacijskih spremenljivk v njegovi lastni taksonomski skupini je kvantitativni ekvivalent njegovega specifičnega statusa, definirane v tem primeru kot status v skupini, ki ima zase tipično konfiguracijo stratifikacijskih vektorjev.

Ta del postopkov je še v fazi matematičnih in programerskih priprav. Razrešitev teh problemov, zlasti možnost taksonomske analize, pa lahko dá problemom socialne stratifikacije ne samo teoretično, pač pa tudi družbeno-politično razsežnost.

Dileme v naši raziskovalni sferi

1. Celovitost raziskovalnega področja

Po večletnem razvoju je v slovenski skupnosti prevladala zavest o celovitosti raziskovalnega dela.

Prepričali smo se, da mora zajemati pojem »raziskovalnega« dela celotno ustvarjalno umsko delo, od temeljnih in aplikativnih raziskav do razvojnega dela pri konstruiranju proizvodov, proizvodnih sredstev in postopkov do pričetka redne proizvodnje. Vse to se povezuje v *inovacijsko verigo*, v sklenjen, kompleksen proces snovanja, ustvarjanja in realizacije nečesa *novega*.

Vsa ta dejavnost je vključena v narodno ekonomijo kot njen mobilizacijski akter, kot njen pospeševalni dejavnik, kot tvorna in snujoča celica v posameznih bolj ali manj celovitih enotah združenega dela.

Če gledamo v tej luči na to dejavnost človekovega duha, ki je vedno snoval *ново*, zato da bi mu to *koristilo*, potem bodo izginili kot nepomembni pomisleki, tehtanje in poudarjanje žlahtnejših, več vrednih in bolj dragocenih ali bolj težavnih prvin v tem delu ter zaničevanje tistih prvin, ki so uporabnostne narave. Takšni pogledi se dandanes pojavljajo lahko samo v zaostalih in nerazvitih okoljih. Pri tem je značilno, da se v vrhunskem raziskovalnem delu še vedno opaža moč individua v smislu samotnega znanstvenika, medtem ko v aplikativnem in razvojnem delu vse bolj stopa v ospredje moč organizacije in vodenja.

Ta spoznanja bodo morala v prihodnje oblikovati vse naše delo, organiziranost in usmerjanje. Pri tem radi poudarjamo, da smo se že izvili iz nerazvitosti, prištevamo se med razvite industrijske družbe, vendar smo komaj stopili iz izoliranega znanstvenega iskanja v zahtevne višje organizacijske oblike, zlasti razvojnega dela.

Razvojni projekti (ne v smislu izdelka, temveč v smislu organizacijske skupine!) so pri nas neznani kot posebna oblika raziskovalnega dela, vendar pa dajejo v industrijskih sistemih prodorne rezultate. To je posebna, tvornim delavcem prilagojena managerska

oblika, na čisto posebnih temeljih organizirano vodenje intelektualnih naporov, usmerjenih k enemu samemu cilju: uvesti v proizvodnjo optimum nekega proizvoda, ki ustreza današnji stopnji človekovega znanja.

Te organizacijske oblike lahko nastanejo le v velikih industrijskih podjetjih, kakršnih pa pri nas nimamo. Imamo pa mnogokje vodilne strukture, ki so dovolj ambiciozne, polne poleta in voljne uporabiti spoznanja, dosežena v svetu, tudi v naših razmerah. Za to je treba proučevati te izkušnje ter jim dati vso pomoč v odločujočih krogih (samoupravni organi, sindikati).

Delo v kompleksnih raziskovalnih sistemih bo izredno pomembno za mlade kadre, ki se bodo na ta način uvajali v forsirano teamsko delo na temelju parcialno planiranih ciljev, kar je na videz v nasprotju s klasičnim pojmom »svobodnega in neprisiljenega« raziskovanja.

Vsi ukrepi bi morali biti usmerjeni v to, da bi bilo gospodarstvo vse bolj preizkusni poligon za raziskovalca. Teoretični del mora biti za potrebe aplikacije eksperimentalno verificiran. Ta eksperimentalni del raziskav je pri nas praviloma v vseh panogah nerazvit. Vsi raziskovalci so pri tem primitivni in nerodni, kar pa je očitno značilno za današnje stanje razvoja. Tega je kriva bodisi neopremljenost, bodisi iz tega izvirajoča neizkušenost. Gospodarstvo utira pri tem pot, ker ga k temu silijo posli iz inozemstva. Pri tem pa je pogoj, da prevzame raziskovalna sfera določeno mero odgovornosti. Če bo to prevzela, potem se bo njen družbeni in politični pomen nedvomno povečal.

2. Vloga družbenih sredstev

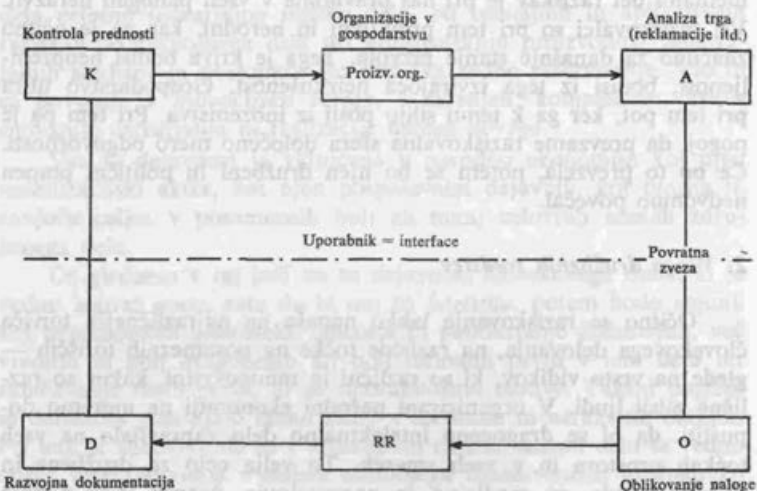
Očitno se raziskovanje lahko nanaša na najrazličnejša torišča človekovega delovanja, na različne točke na posameznih toriščih — glede na vrsto vidikov, ki so različni in mnogovrstni, kakor so različne misli ljudi. V organizirani narodni ekonomiji ne moremo dopustiti, da bi se dragoceno intelektualno delo zapravljalo na vseh točkah prostora in v vseh smereh. To velja celo za družbene in duhovne vede, za medicino in naravoslovje, čeprav le-te nimajo nikakršnega (neposrednega) vpliva na nacionalno ekonomijo.

Tudi v nacionalni ekonomiji veljajo načela racionalnega usmerjanja sil glede na naravne zaloge ter glede na lastnosti delovne sile, na njeno tradicijo in usposobljenost. To je priznано v vseh družbenih sistemih. Če smo se odločili za neko smer, bosta intenzivnost gradnje in angažiranosti narekovala oba prejšnja dejavnika.

Če štejemo raziskovalno in razvojno delo za člen nacionalne ekonomije, za neposredno proizvodjalno silo, je jasno, da mora tudi za to področje veljati načelo racionalnosti, usmerjanja in uravnavanja tempa intenzivnosti.

Ocenjevati posamezne bolj ali manj drobne teme ali naloge s teh gledišč je težko. Zato imajo prednost raziskovalno-razvojni projekti, celotna naloga s številnimi sestavinami, številnimi neznankami, ki jih je treba razčiščevati drugo za drugo v nekem smiselnem zaporedju, ki ga lahko določimo samo z mrežnim planiranjem v sklopu managerskih metod RR-projekta. Tak projekt mora biti nepretrgana inovacijska veriga do uvedbe redne proizvodnje. Zanj se lahko uporabijo načela usmerjanja in ekonomske racionalnosti tako v celoti kot tudi v sestavinah. Bilo bi zelo zanimivo, če bi več vedeli o zelo redkih tovrstnih RR projektih, ki so jih na Slovenskem že izpeljali, kakšne metode vodenja so uporabili, na kakšne težave so naleteli, kakšen finančni sistem so imeli in kakšen je bil vpliv na poslovanje podjetja, ki se ga je lotilo — in končno: kakšen je bil vpliv na narodno ekonomijo.

Cilje RR dejavnosti mora postavljati ekonomija, kar izhaja iz načel, ki smo jih pravkar navedli. Poleg gospodarstva nastopajo lahko še obrambne sile države.

Slika 1: Blok-shema za postavitev naloge raziskovalno-razvojni enoti

Iz blok-sheme na sliki 1. je razvidno delovanje vplivov med RR in temeljno organizacijo v gospodarstvu. Nalogo postavi raziskovalni enoti gospodarstvo s svojimi službami: analizo trga, marketingom, analizo cen in konkurence, lahko pa tudi tehnični sektor in finančna služba (resne havarije in reklamacije ter zastarelost po eni strani, zmanjševanje akumulativnosti in izgube po drugi strani). Kolikor večja je gospodarska organizacija, toliko večji in kompleksnejši bodo projekti. Pri tem lahko pride tudi do združevanja pro-

izvajalcev¹ za izvedbo velikih in dragih projektov (kot interface rabi obema uporabniška oziroma potrošniška sfera, kateri služita s svojimi napori oba dejavnika).

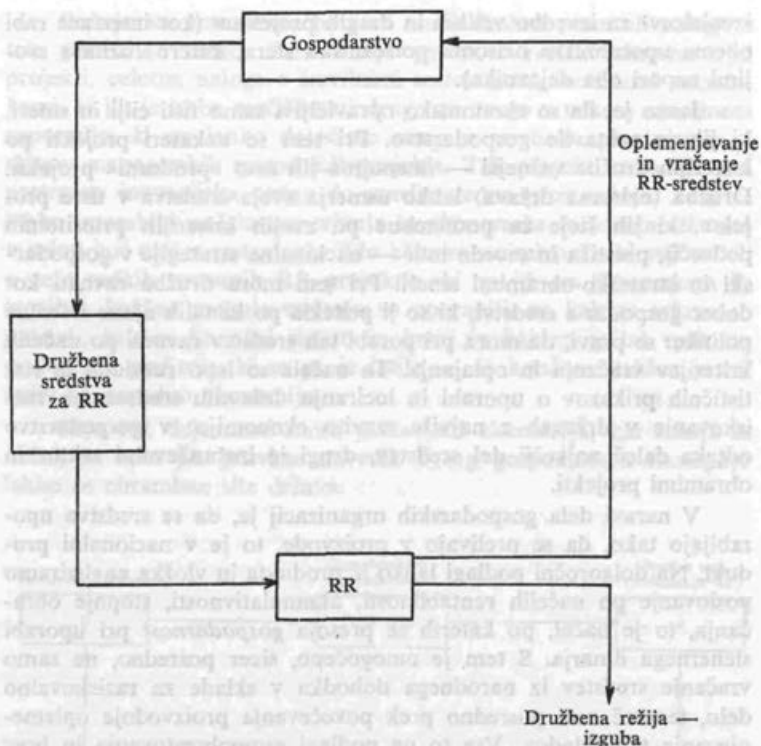
Jasno je, da so ekonomsko opravičljivi samo tisti cilji in smeri, ki jih je postavilo gospodarstvo. Pri tem so nekateri projekti po kriterijih družbe važnejši — imenujmo jih zato »prodorni« projekti. Družba (oziroma država) lahko usmerja svoja sredstva v tiste projekte, ki jih šteje za pomembne po svojih kriterijih prioritarnih področij, prestiža in seveda tudi — nacionalne strategije v gospodarski in strateško-obrambni smeri. Pri tem mora družba ravnati kot dober gospodar s sredstvi, ki so ji pritekla po kanalih njene fiskalne politike: se pravi, da mora pri porabi teh sredstev ravnati po načelih kriterijev vračanja in oplajanja. Ta načela so lepo razvidna iz statističnih prikazov o uporabi in lociranju državnih sredstev za raziskovanje v državah z najviše razvito ekonomijo: v gospodarstvo odteka daleč največji del sredstev, drugi je izobraževalni sektor in obrambni projekti.

V naravi dela gospodarskih organizacij je, da se sredstva uporabljajo tako, da se prelivajo v proizvode, to je v nacionalni produkt. Na dolgoročni podlagi lahko iz produkta in vložka analiziramo poslovanje po načelih rentabilnosti, akumulativnosti, stopnje obračanja, to je načel, po katerih se presoja *gospodarnost* pri uporabi slehernega dinarja. S tem je omogočeno, sicer posredno, ne samo vračanje sredstev iz narodnega dohodka v sklade za raziskovalno delo, temveč tudi posredno prek povečevanja proizvodnje oplemenjevanje teh skladov. Vse to na podlagi samoobrestovanja in brez odzemanja ali dodajanja substance — če gledamo na celotna sredstva s stališča nacionalnega knjigovodstva. To pomeni, da bi družba v nekem trenutku lahko vložila v družbene sklade glavnico, ki bi se potem sama obnavljala in povečevala, ne da bi morala družba k temu kaj prispevati. To je načelo, ki velja za dobre gospodarske organizacije. Shema trošenja družbenih sredstev za RR je prikazana na sliki 2.

Mislím, da veljajo ta načela za nas kot eno najrevnejših držav v Evropi še mnogo bolj brez izjeme in neizprosno kot za marsikatero bogato državo, ki bi si lahko dovolila tudi delno nenamensko trošenje teh sredstev. Pri nas bi morali vrniti v gospodarstvo vsak dinar, ki je pritekkel iz gospodarstva, ter iskati s političnimi in organizacijskimi ukrepi načine, kako ta dinar čim večkrat in čim hitreje oplemenititi.

Ker dobiva pri nas gospodarstvo iz družbenih sredstev zelo malo (relativno poprečno desetkrat manj kot v razvitih državah), pomeni to, da se pri nas sredstva ne pretakajo in oplajajo v takšni

¹ Pri nas je malo znan skupni razvojni projekt FIAT-LITOSTROJ za razvoj 12-tonskega viličarskega transporterja (Fork lift truck) za evropski trg. Delež družbenih sredstev: 0.

Slika 2: Blok-shema pretoka družbenih sredstev za RR pri oplemenjevanju sredstev oziroma trošenju režijskih sredstev

meri, temveč da so ta sredstva vsa režijska postavka, niso naložba, ki bi se vračala preko bruto produkta in fiskalnih instrumentov nazaj v proračun. Glede na to lahko rečemo, da spadamo med države, ki dajejo oziroma žrtvujejo (ker ne računamo na oplajanje) največ za raziskovanje ali pa smo na konici.²

Potemtakem bi morali prihajati vsi zahtevki za dodeljevanje sredstev iz družbenih skladov za raziskovanje prek gospodarstva — na podlagi načrtov, izdelanih v *delovnih interesnih skupinah raziskovalno-razvojnega dela*, v katere se vključujejo poleg gospodarskih (kot uporabniških) tudi raziskovalne organizacije in posamezniki. Raziskovalna organizacija bi praviloma sama brez povezave in mimo interesne skupine gospodarstva ne smela in mogla dobiti družbenih sredstev. Isto velja tudi za posameznika — raziskovalca.

² Družbenih sredstev gre pri nas manj kot 2 % v gospodarstvo, a 98 % je režija, v ZDA gre v gospodarstvo 57 %, ZRN 29 %, V. B. 41 %, se pravi, da se nenamenski (potrošeni, žrtvovani) izdatki za RR v teh državah kot % bruto narodnega dohodka približajo našim = okrog 0,6 do 1 %.

Družba nima v današnjih razmerah nikakršnega jamstva, da bodo ta sredstva pritekla oplemenitena prek nacionalnega produkta nazaj v sklade — prej ali kasneje, na tak ali drug ekonomski način. Delovna interesna skupina bi morala torej zasnovati celotno in zaključeno inovacijsko verigo. Natančno bi vedeli, na katerem mestu v okviru nacionalnega kompleksa se bodo pokazali rezultati, na kateri točki so zaželeni in pričakovani in kje se bodo vključili in tok razvoja. To je edina samoupravna rešitev tega področja.

Ko se bomo odločili za to načelo, bomo morali preiti nanj počasi in postopoma, kajti tudi gospodarska sfera v celoti ni toliko razvita, da bi bila sposobna takšnega sodelovanja — razen najmočnejših podjetij. Vendar lahko pričakujemo, da bo v sedanjih ostrih razmerah razvoj v gospodarstvu za takšno sodelovanje mnogo hitrejši kot pa odločitev raziskovalnih organizacij za takšno povezovanje brez ekonomskega pritiska.

3. Struktura raziskovalne sfere

Če pogledamo samostojne raziskovalne organizacije v naših razmerah tržnega mehanizma, nujno pridemo do ugotovitve, da njihov obstoj nima gospodarske osnove. Če pogledamo zahodne države, takšnih organizacij ne najdemo, razen če so organsko (kapitalsko) povezane z industrijo (ali državnimi organi), ali pa obstajajo kot raziskovalna združenja, ki delajo za cilje več podjetij (research association). Na Vzhodu so inštituti povezani prek plana v raziskovalne projekte z industrijo v enoten mehanizem državnega gospodarstva, pri čemer so naloge inštitutov vsebinsko in časovno natančno določene in usklajene z industrijo. Pri nas so ostale raziskovalne organizacije iz prejšnjih časov — centralno planskih — ter niso povezane z nikomer, nihče jih ne nadzoruje in jim ne nalaga dela, niso povezane v sistem družbene produkcije prek tržnega mehanizma, sicer se ne bi borile za obstoj in životarile. Njihovo agonijo podaljšuje zdaj veljavno načelo dodeljevanja družbenih sredstev po načelu kontinuitete obstoja oziroma ohranjanja eksistence. Če bi odločno prenehali s to prakso ter dodeljevali sredstva samo prek delovnih interesnih skupin, potem bi se tudi pod ekonomskim pritiskom vse te raziskovalne kapacitete hitro vključile na temelju kooperacije ali poslovne povezave ali integracije (manj verjetno!) s temi enotami. Kadri v teh raziskovalnih organizacijah so zelo kvalitetni ter bi se z veseljem in uspešno vključili v takšne raziskovalne projekte, v interesna združenja — vendar je potreben ekonomski pritisk. Brez takšne načelne odločitve v naši politiki ne bomo nikoli izvedli selekcije med raziskovalnimi organizacijami, ki nimajo družbene vrednosti in tistimi, ki so življenjsko sposobne in učinkovite, med tistimi, ki nimajo svoje baze, in tistimi, ki imajo bogato torišče v industriji, ne bomo presekali negospodarskega trošenja družbenih sredstev brez vpliva na nacionalno ekonomijo, ne bomo

sklenili razbite inovacijske verige ter ne bomo presekali začaranega kroga: naša industrija, ki je na robu akumulativnosti ter kleca pod težo družbenih prispevkov in konkurence, ne zmore sama financirati ključnih raziskovalnih projektov, ki bi ji omogočili priti v svetovni prostor; zato životari, ne povečuje svojega produkta, to pa se odraža vzročno in posledično tudi na družbenih skladih za raziskovanje. Če bi usmerjali ta sredstva strogo po načelu ekonomičnosti, bi se dvignila raven proizvodnje, družbena sredstva za raziskovanje pa bi se oplajala. Ta sredstva ne bi bila več izgubljena dajatev ali davek, temveč samoprispevek, ki bi se vračal ter se obrestoval z retroakcijo.

Sedanji način financiranja je kriv za tako veliko družbeno režijo (ki je eden izmed vzrokov za mnogo nižje osebne dohodke v primeri z raznimi deželami) in ta režija bo vse večja ter težja, če jo bomo avtomatično napajali, kajti njena aktivnost ni vključena v produktivno delo.

Čim več bomo dajali sredstev brez zahteve po gospodarski verifikaciji, tem bolj se bodo naslanjale te raziskovalne organizacije na ta sredstva ter opuščale dela, ki so jih morala prevzeti v industriji, ker so bila v škripcih, ali bodo opuščala pilotsko proizvodnjo, ki so jo organizirale, da so se obdržale na površini. Na ta način bomo samo zavrli proces, ki se je pričel v raziskovalnih organizacijah in ki je bil kompatibilen z našo tržno in družbeno strukturo, da se je število raziskovalcev v negospodarstvu zmanjševalo (ker so odhajali v gospodarstvo) in da so pričeli svojo lastno pilotsko proizvodnjo (kar je bilo s stališča nacionalne ekonomije koristno³) ali da so se pogodbeno povezovali z industrijo.

Če bodo raziskovalne organizacije iskale naloge in probleme v svoji interesni sferi, ki nima povezave z nacionalno ekonomsko strategijo, ne moremo pričakovati, da bodo v pogledu raziskovalnega napredka samozadostne, ne moremo pričakovati napredka brez povratne zveze iz gospodarstva pri aplikaciji novih rešitev ter spremljavi njihovega obratovanja. Tak način financiranja povzroča stagnacijo kadra in siromašenje rezultatov dela. Brez verifikacije rezultatov v naravi si ne moremo zamisliti svetovne ravni.⁴

Iz teh razmišljanj se je pred časom porodila misel (v Gospodarski zbornici) o banki za raziskovalna sredstva. Ta banka bi dajala kredite po nizki obrestni meri in ugodnih pogojih vračanja, ki bi morali biti usklajeni s tempom inovacijskega procesa, tj., vračanje se prične, ko prično pritekati sredstva iz prodaje realizirane inova-

³ Turboinštitut dobiva od Litostroja, za katerega je bil v planskih časih ustanovljen, 1,6 milijona din. Za svojo kapaciteto 5,0 milijonov se mora dodatno ukvarjati s proizvodnjo; če bi z družbenimi sredstvi delal več za Litostroj ter zmanjšal proizvodnjo, bi bilo to s stališča nacionalne ekonomije mnogo koristneje kot proizvodnja.

⁴ Z večanjem sredstev za raziskovanja bi se moralo povečati število razprav, objavljenih v svetovnih revijah, kar pa ni pričakovati, ker ni eksperimentalne verifikacije.

cije. Banka bi poleg obresti participirala pri čistem dohodku, ki bi ga dala realizirana inovacija. V primerih, ko inovacija ne bi bila realizirana zaradi napačnih predvidevanj, ker je v raziskovanju vedno prisoten riziko, bi se kredit lahko odpisal. Na ta način bi lahko dosegli, da bi postala družbena sredstva za raziskovanje podobna kapitalu poslovnih bank, dana bi bila možnost neposrednega oplajanja sredstev in zbiranje teh sredstev bi izgubilo svoj davčni značaj, ker bi se spremenilo v investiranje in vračanje kapitala banke, ki bi se stalno večal iz lastnih dohodkov. Teoretično bi bil potreben samo začetni kapital, medtem ko bi se sredstva v začetku vračanja po neki čakalni oziroma neproduktivni dobi pričela konstantno povečevati.

4. Namenska družbena sredstva za raziskovanje

Če govorimo o prodornih področjih, ki so prioritetnega pomena v razvoju nacionalne ekonomije, ker bodo najhitreje dala sadove pri povečevanju narodnega dohodka, potem je treba takšna področja tudi določiti. Za to imamo vrhovne predstavniške organe, ki oblikujejo in odločajo o bodoči poti. Če se odločimo za takšno načelo, je seveda tudi jasno, da raziskovalna skupnost ne bo mogla več razdeljevati družbenih sredstev po svojem preudarku oziroma po svoji notranji odločitvi glede na mnenje odločujoče grupe v svojem okviru, temveč bodo takšna sredstva že vnaprej namenjena za določeno področje, torej namenska. Tako pridemo do spoznanja, da bi se morala družbena sredstva za raziskovanje določiti in razporejati po sektorjih, medtem ko bi morala biti neka osrednja družbena sredstva za določene osrednje potrebe raziskovanja, zlasti s področja družbenih in humanističnih ved. Za ta alocirana sredstva bi se lahko potegovali razni raziskovalci, ki pa bi morali usmerjati svoje napore v tisto, kar družba *potrebuje* in ne v svoje izolirano in nepovezano delo, ki omogoča zgolj in samo eksistenco njihovi organizaciji.

Mnogo raziskovalnih organizacij imamo, katerih stroški niso v nobenem sorazmerju z dohodkom gospodarskega področja, ki ga pokrivajo s svojim delovanjem. Tako bi ne bilo več mnogih brezupnih in mučnih pogovorov o raziskovalnih nalogah, ki visijo v zraku ter niso drugega kot finančno ogrodje letne režije dane organizacije.

Ko govorimo o *potrebi* kot nujno potrebnem gibal in utemeljenosti raziskovalnega dela, želim s tem poudariti, da je raziskovalno delo predvsem ekonomska kategorija. Na to dejstvo želijo pozabiti nekateri veleorganizatorji raziskovalnega dela v jugoslovanskem prostoru.

V razvitih deželah so večletne izkušnje pokazale, da so pripeljale do pomembnih rezultatov samo tiste raziskave, ki jih je oplajala potreba v gospodarstvu. Manj vpliva na kvaliteto dosežkov obseg družbenih sredstev, kot pa pri njihovem manjšem obsegu izbira

samo tistih projektov, ki jih je pobudilo gospodarstvo iz svoje potrebe.

Cilj vseh teh ukrepov naj bi bila racionalna in učinkovita raziskovalno-razvojna dejavnost v okviru malega, smiselno usmerjenega gospodarstva, nikakor pa ne predstavniško raziskovanje ne glede na gospodarske potrebe družbe.

Jože Šter

Industrijske raziskave v Sloveniji

Gospodarska uspešnost kakega podjetja, panoge, dežele je danes — v industrializiranih deželah¹ — bistveno pogojena s tehnološko sposobnostjo tega podjetja, panoge, dežele. Tehnološko (sposobnost za tehnične in tehnološke inovacije) pa je pogojena predvsem z dvema dejavnikoma. Prvi pogoj za tehnološko sposobnost je zadostno število kvalificiranega kadra. Drugi in odločujoči dejavnik pa je znanje. Znanje se lahko pridobi z raziskovalno dejavnostjo ali pa se kupi (preko licenc ali pa strojev in materiala), toda tudi v tem primeru je za popolno izkoriščanje takega znanja potrebno dodatno raziskovanje (kar pa pri nas, žal, vse prevečkrat pozabljam).

Glede kadrovskih potencialov ni potrebno zgubljeni besed, ker je dovolj znano, da imamo slabo kvalifikacijsko strukturo zaposlenih in da so visokokvalificirani strokovnjaki poleg tega še zelo neracionalno izkoriščeni.

Manj znano pa je, kako je z raziskovalnim delom oziroma znanjem sploh na tem področju.

1. Znanje kot dejavnik tehnološke sposobnosti

1.1. Nakupovanje znanja

S stališča posameznega podjetja je najkrajša pot do nove tehnologije nakup patenta ali licence ipd. Toda ob nakupu licenc in patentov idr. se porajajo številni problemi. Prvi in odločilni je gotovo izbor licenc oziroma patentov. Temeljite raziskave pred in po na-

¹ Kot industrializirane dežele so v Gaps in Technology, OECD, Paris 1970, opredeljene tiste, ki imajo preko 70 % delovne sile zaposlene v industriji in administraciji, in v katerih je preko 85 % GNP ustvarjenega v industriji in administraciji.

kupu licence oziroma patenta o možnosti in koristnosti uporabe so gotovo eno od bistvenih vprašanj uspešnega nakupa. Toda pri nas je, žal, ta nakup še vse preveč le trgovski posel, ne pa tudi raziskovalno proučen akt.

Pri nas se, zlasti raziskovalci, večkrat oglašajo s trditvami, da se je naša družba vse preveč usmerila le na nakup licenc in tujih tehnologij, zanemarja pa raziskovalno delo. Toda take teze ne zdržijo resne kritike. Že en sam dokaz lahko prepričljivo ovrže te trditve. Poglejmo razmerje med izdatki za raziskovalno delo in izdatki za nakup patentov in licenc v nekaterih drugih deželah in v Sloveniji:

	Izdatki za patente, licence in tehnologijo (v milijon US \$)	Izdatki za patente, licence in uvoz tehnologije v % od izdatkov za RD
ZDA (1964)	87,8	0,4
GB (1964)	108,6	5,0
ZRN (1964)	150,9	10,5
Francija (1963)	119,4	7,2
Italija (1963)	135,5	45,2
Japonska (1963)	130,2	12,2
Jugoslavija (1968)	283,791.000 ND	28,9
Slovenija (1968)	14,500.000 ND	6,3

Vir: Gaps in Technology, OECD, Pariz 1970

Sredstva, ki jih v Sloveniji porabljamo za uvoz patentov in licenc torej nikakor niso prevelika, obratno, znatno premajhna. Pri tem pa se zastavlja drugo vprašanje, namreč — kakšne licence uvažamo.

Ob takem načinu pridobivanja novega tehnološkega znanja (kupovanju licenc, tehnologij itn.) se vedno znajdemo pred hudimi dilemami: ali je to lahko trajna rešitev? Ne! Zakaj delovna organizacija ali dežela, ki se usmeri pretežno na kupovanje in uvoz tujega znanja, je neogibno že vnaprej obsojena na stalno zaostajanje za razvitejšimi, modernejšimi podjetji in deželami, obsojena na nekakšen kolonialen odnos.

Ali to pomeni, da se mora Slovenija usmeriti predvsem le na lastne moči, na pridobivanje novega znanja le z raziskovalnim delom? Mnogi so prepričani, da je taka pot edino pravilna. Preden skušam odgovoriti na to dilemo, pogledajmo še, kako je z raziskovalnim delom na tem področju pri nas.

1.2. Industrijsko relevantne raziskave

Ne glede na to, kaj vzamemo kot merilo za opredeljevanje raziskav, relevantnih za industrijsko tehnologijo, se globalni podatki za Slovenijo bistveno ne razlikujejo od podatkov v industrijsko razvitih deželah, razen v tem, da se pri nas znatno manj raziskav opravi

v raziskovalnih organizacijah pri gospodarstvu kot drugje. Vendar pa ta podatek postane manj pomemben, če vemo, da naše gospodarstvo financira preko 60 % (v letu 1970, 63,3 %) vseh raziskav, medtem ko se ta odstotek v večini razvitih dežel giblje okrog 50 % (Belgija in Japonska okrog 60 %). Če pa kot kriterij za tehnološko relevantnost vzamemo vede (kot to delajo eksperti OECD v »Tehnološkem prepadu«) in izločimo kot nerelevantne le družbene in medicinske vede ter razvojne raziskave v sektorju obrambe in veselja, potem je v Sloveniji 87 % raziskav tehnološko relevantnih. Tudi v vseh industrijsko razvitih deželah se ta odstotek približuje 90 %.

Kot najbolj točen pokazatelj (vsaj v Sloveniji) industrijske relevantnosti raziskav lahko vzamemo tehnične vede. V sklopu slovenske raziskovalne dejavnosti predstavljajo tehnične vede 72,6 % vseh raziskav v letu 1970.

Po globalnih strukturnih kazalcih (razen v enem primeru) se torej Slovenija bistveno ne razlikuje od razvitih dežel. Toda ob tem se zastavlja bistveno vprašanje: kako so te raziskave razporejene po posameznih industrijskih panogah?

1.2.1. Struktura industrijskih raziskav

Znano je, da raziskovalno delo ni enako pomembno za vse industrijske panoge. Za nekatere je stalno raziskovalno delo bistveni pogoj za to, da se lahko obdržijo na trgu, to so tako imenovane »znanstveno intenzivne panoge« (»panoge, ki bazirajo na znanosti« ali »znanstveno propulzivne panoge«).

Eksperti OECD razvrščajo vso predelovalno industrijo glede na vlogo raziskav v posameznih panogah v tri ali štiri skupine:²

Znanstveno intenzivne panoge	Mešane industrije	Znanstveno neintenzivne panoge
— avionska	— strojna — kovinska	— vezani proizvodi (tekstil, guma, les, papir, prehrana)
— električna (elektronika, električni stroji, električni instrumenti)	— ostala transportna oprema	— drugo (gradbeništvo promet ipd.)
— kemična (kemikalije, zdravila, petrolej)		

Koncentracija raziskovalnega dela je v vseh industrijsko razvitih deželah usklajena s to razporeditvijo, to pomeni, da je koncentracija največja v znanstveno intenzivnih panogah, manjša v mešanih, najmanjša pa v znanstveno neintenzivnih panogah. To velja tako za število raziskovalcev kot za izdatke.

² Tehnološki jaz, INTDI, Beograd 1969, str. 210, 211; glej tudi M. E. Pintar, Družbeno-ekonomski okvirji raziskovalne politike, TİP, št. 5, 1972, str. 814, 815.

Poglejmo najprej strukturo raziskovalcev v Sloveniji po teh treh skupinah:

Struktura raziskovalcev po panogah (v %)

	Raziskovalci
1.0. Znanstveno intenzivne	41,9
1.1. Elektronika, elektrotehnika	20,1
1.2. Kemijska tehnologija	21,8
2.0. Mešane	29,9
2.1. Strojništvo	21,4
2.2. Metalurgija	8,5
3.0. Znanstveno neintenzivne	27,9
3.1. Tekstilna tehnologija	0,9
3.2. Prehrabena tehnologija	1,4
3.3. Ostale procesne tehnologije	5,2
3.4. Gradbeništvo	10,1
3.5. Rudarstvo in geologija	7,3
3.6. Ostalo	2,8
4. Tehnične vede	100

Koncentracija raziskovalnih kadrov je torej relativno zadovoljiva. Vendar to dejstvo še ni dovolj prepričljivo, kajti po samem številu raziskovalcev v kaki panogi ali inštitutu ne moremo ugotoviti, koliko delovnega časa raziskovalec dejansko porabi za raziskovalno delo in koliko za neraziskovalno delo ipd.

Izdatki za raziskovalno delo po panogah (v %)

	Kemija	Elektro industrija in elektronika	Strojništvo, metalurgija	Drugo
Avstrija (1967)	48,9	13,8	9,2	28,1
Belgija (1967)	40,2	20,7	20,6	18,5
Francija (1967)	17,4	22,7	10,8	49,1 ^a
ZRN (1967)	28,4	25,5	21,9	24,2
Italija	31,0	22,7	36,2	11,1
Španija	35,4	18,4	29,7	16,5
GB (1967)	13,7	24,5	12,7	49,1 ^a
Jugoslavija (1968)	13,8	41,4	31,3	13,5
Slovenija (1970)	13,7	30,0	13,4	42,8

Vir: Statistiques sur les activités de recherche et de développement expérimental, 1967, UNESCO, Paris 1970

Če pogledamo razporeditev raziskav s finančnega vidika, je položaj bistveno drugačen, kot ga vidimo z vidika števila raziskovalcev. Struktura industrijskih raziskav je bistveno drugačna od strukture v razvitih deželah. Ne samo, da pri nas koncentracija raziskovalnega dela v znanstveno manj intenzivnih panogah ni manjša, ampak je v

^a Od tega v letu 1964 več kot polovico za letalsko industrijo.

znanstveno neintenzivnih panogah celo večja kot v mešanih panogah in enaka kot v znanstveno intenzivnih panogah. Raziskovalno delo je torej v Sloveniji — narobe kot v razvitih deželah — razpršeno po vseh panogah, ne glede na pomembnost raziskovalnega dela v posameznih panogah.

Kje so vzroki za tako stanje? Le-to sicer lahko razložimo kot zavestno usmeritev, torej kot posledico določenega zavestnega koncepta raziskovalne politike pri nas (npr., da smo spoznali, da lahko pomembnejše raziskovalne rezultate dosežemo le v znanstveno neintenzivnih panogah — recimo proizvodi iz nekovinskih surovin —, medtem ko naj se v drugih panogah omejimo bolj na spremljanje rezultatov svetovne znanosti). Toda vsakemu poznavalcu te sfere je povsem jasno, da temu ni tako in da je tako stanje prej rezultat stihijnega razvoja in odstotnosti raziskovalne politike kot pa rezultat zavestne odločitve in izbire.⁴

Gospodarske organizacije financirajo večino raziskovalnega dela v vseh panogah (v znanstveno intenzivnih in mešanih panogah celo čez 90 %). Prav v tem pa lahko iščemo poglobitni razlog za našo neustrezno strukturo raziskav. In to, prvič, ker vlagamo premalo družbenih sredstev v znanstveno intenzivne panoge, in drugič, ker je to gospodarstvo preveč razdrobljeno. V razvitih deželah, je namreč značilno, da je večina raziskovalnega dela koncentriranega v velikih podjetjih. Ne gre torej za samo strukturo gospodarstva v panogah, ker ta struktura ne vpliva na strukturo raziskav, kajti v vseh deželah, ne glede na strukturo gospodarstva, je koncentracija največja v skupini znanstveno intenzivnih panog. Prav gotovo pa pride vpliv gospodarske strukture po panogah do veljave takrat, kadar je gospodarstvo razdrobljeno na več majhnih organizacij (kot to pri nas). Majhne organizacije — ne glede na konkreten gospodarski položaj — ne morejo prevzeti finančnega tveganja za dolgoročnejše in pomembnejše raziskave, temveč se njihovo financiranje v glavnem omejuje na raziskave tekočih proizvodnih problemov. V takšnem položaju je struktura raziskav dosti bolj paralelna s strukturo gospodarstva.

Dohodki od raziskovalnega dela (v %)

	Dohodki od družbenih skladov za raziskovalno delo	Dohodki od gospodarskih organizacij	Vsi dohodki skupaj
1. Elektrotehnika, elektronika, avtomatika	1,9	92,9	100,0
2. Kemijska tehnologija	3,7	86,6	100,0
3. Strojništvo	0,7	93,5	100,0
4. Metalurgija	3,6	91,0	100,0
5. Drugo	7,5	71,9	100,0

⁴ Npr. E. M. Pintar, Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike, TiP, št. 5, 1972, št. 804—822.

Seveda ni problematična samo ta neustrezna struktura raziskav in razdrobljenost le-teh, ampak je problematična tudi posledica takega ravnanja, kajti taka drobitev gotovo že vnaprej onemogoča, da bi dosegli pomembnejše raziskovalne rezultate. Taki razdrobljenosti po navadi sledi tudi sama organizacijska razdrobljenost raziskovalnega dela. V Sloveniji imamo dva raziskovalna zavoda ter 23 raziskovalnih enot pri gospodarskih organizacijah, ki nimajo zaposlenega niti enega stalno zaposlenega raziskovalca, dalje 6 zavodov in 18 enot pri gospodarskih organizacijah, ki imajo stalno zaposlenih pet ali manj raziskovalcev. Pri tem pa je znano, da mora raziskovalna organizacija imeti vsaj pet raziskovalcev, da bi bila rentabilna.⁵

Logična posledica (in dokaz za te trditve) je podatek o rezultatih. V letu 1970 je bilo v Sloveniji le 11 raziskovalnih organizacij, ki so registrirale vsaj en patent; od skupno 33 registriranih patentov jih 15 odpade na Tomos in 5 na Litostroj, drugih 13 pa na vse preostale raziskovalne organizacije (ki jih je preko 120).

Razrešitev, ki se vsiljuje kar sama po sebi in ki je tudi v tujini že dolgo v veljavi, bi bila koncentracija sredstev in raziskav malih organizacij, ki vsaka zase ne zmorejo financirati določenih, zelo potrebnih raziskav, skupaj (seveda v skladu z njihovimi interesi) pa jih lahko.⁶

Pri tem je zanimivo še eno dejstvo, namreč to, da to neustrezno strukturo po panogah izraziteje podpirajo družbeni skladi za raziskovalno delo. Le-ti kar 71,1 % sredstev, namenjenih tehničnim vedam, vlagajo v znastveno neintenzivne panoge. V industrijsko razvitih deželah je ravno obratno. Nedvomno obstajajo številni dejavniki, ki so povzročili tako strukturo financiranja, verjetno pa je njihov skupni imenovalec stihijnost. Ker ni bilo jasne politike, je bilo mogoče, da so na oblikovanje proporcev vplivali tradicija, posamezne institucije, raziskovalne kapacitete na posameznih področjih, razni pritiski ipd.

Tudi decentralizacija in samoupravno organiziranje te sfere nista v tem smislu bistveno spremenila razmer. Če o vsebini raziskav (in s tem o strukturi med panogami) odločajo zgolj raziskovalci sami, potem je razumljivo, da veliko bolj kot družbena ali pa tehnološka relevantnost vplivajo na izbor vsebine osebni interesi, zanimanje ipd. posameznih raziskovalcev. Zanesljivo lahko trdimo, kjer o vsebini raziskav odločajo izključno raziskovalci sami, tam je težko pričakovati, da bodo te odločitve v skladu z družbenimi interesi in potrebami. Ob tem je vprašljivo tudi tako (samo)upravljanje z družbenimi sredstvi.⁷

⁵ B. R. Williams, »Technology, Investment and Growth«, Chapman and Hall Ltd., London, 1967, str. 52.

⁶ Še bolj bi bila seveda razumljiva koncentracija same proizvodnje in preko te koncentracija raziskovanj.

⁷ Glej tudi E. M. Pintar, Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike, Op. cit. str. 819.

Vsekakor si ne bi smeli še vnaprej privoščiti luksusa služiti abstraktnim ciljem znanosti sami, gojiti znanost zaradi znanosti, ne oziraje se na družbene interese in potrebe. To pa je mogoče doseči le s spremembo (samo)upravljanje s temi družbenimi sredstvi.

2. Koliko in kako uvoziti znanje?

Vsekakor lahko zavrnamo dilemo — ali samô uvoz tujega znanja ali opreti se zgolj na lastno znanje. Iz navedenih podatkov lahko sklepamo, da je potrebno pri nas znatno povečati uvoz tujega znanja. Nivo tega uvoza bi moral biti ne le na ravni uvoza razvitih dežel, ampak še veliko večji (zaradi naše majhnosti, ki nam že v načelu onemogoča, da bi na vseh ali vsaj večini področij hodili v korak z drugimi). Načini uvoza znanja so seveda dokaj različni, od skupnih vlaganj do nakupa patentov.

Pri tem pa se zastavlja še eno bistveno vprašanje, vprašanje, katere pogoje je potrebno izpolniti, da si zagotovimo uspešnost tega uvoza (zakaj neuspešnih primerov imamo že dovolj⁸).

Predvsem je vprašanje, če je naša razdrobljena industrijska struktura sposobna uvažati pomembnejše znanje — in če, takšna kot je, lahko racionalno in ekonomično izkoristi to znanje?

Ker nakup znanja ni le trgovsko dejanje, je potrebno takemu povečanemu transferu znanja prilagoditi tudi naše znanje in raziskovalno delo, in to v dvojem: prvič, nedvomno je, da mora naše znanje biti tako, da nam omogoča kvaliteten in pameten nakup tujega znanja, in drugič, znanje in raziskovalno delo mora biti takšno, da nam zagotavlja uspešno uporabo in izpopolnjevanje v tujini kupljenega ali pridobljenega znanja.

Če se o tem vsi več ali manj strinjajo, pa so, narobe, zelo različna mnenja o tem, kaj je takšno znanje in katere so tiste raziskave, ki nam zagotavljajo uspešen nakup tujega znanja. »Znanstveniki« (raziskovalci, ki se ukvarjajo s temeljnimi, fundamentalnimi raziskavami) trdijo, da nam to omogočajo le temeljne raziskave, »razvijalci« (raziskovalci, ki se ukvarjajo z razvojnimi raziskavami) pa zagotavljajo, da so temeljne raziskave za nas nepotrebno in drago razkošje.

Da je potrebno tako fundamentalno kot aplikativno in razvojno delo, ni potrebno zgubljati besed, saj vse študije strokovnjakov OECD, UNESCO in drugih to vedno znova ugotavljajo. Je pa, in ostaja, ena temeljnih dilem — pa naj nekateri to imenujejo nekomponentna uvožena dilema⁹ ali ne —, kakšno je optimalno razmerje med temi vrstami raziskav. To dilemo mora razrešiti vsaka dežela sama zase.¹⁰ Zagotovo je takšna dilema še veliko bolj pereča

⁸ Milan Osredkar, Razmišljanja o raziskovalnem delu pri nas, TiP 3/72.

⁹ Op. cit. str. 368.

¹⁰ M. Mesarić, Savremena znanstveno-tehnička revolucija, Ekonomski institut, Zagreb, 1971, str. 121.

v majhnih deželah in v pogojih relativno skromnih sredstev za raziskovalno delo. Ko bi te dileme ne bilo, bi npr. pri nas lahko vsa sredstva za raziskovalno delo namenili fundamentalnim raziskavam, medtem ko bi tehnične inovacije enostavno uvažali. Ali bi potem lahko izbrali najbolj primerno znanje, ki naj ga uvozimo, ali bi ga lahko izpopolnili in prilagodili našim konkretnim razmeram in potrebam?

Druga teza »znanstvenikov« je, da je dokaz sposobnosti za črpanje iz svetovne zakladnice znanja le lastni prispevek v to zakladnico. Kakor je ta trditev nesporna, pa je gotovo povsem napačna trditev, da ta dokaz lahko daje (praviloma) le fundamentalno raziskovanje. Slednja trditev sloni na nedopustni zožitvi pojma znanja na »fundamentalno znanje«. Raziskovalno delo (temeljno, aplikativno in razvojno) je *per definitionem* odkrivanje novega, torej pridobivanje novega znanja.

Da nekdo dokaže sposobnost za odkrivanje novega in s tem sposobnost za črpanje in izkoriščanje tujega znanja, torej ni negibno, da to »dokazuje s fundamentalnim odkritjem«, ampak prav tako lahko z »aplikativnim ali razvojnim odkritjem«. Tu tudi ni nobene ovire, da bi to »aplikativno« ali »razvojno odkritje« ne bilo na svetovni ravni. Mnoga dejstva kažejo¹¹, da fundamentalno svetovno odkritje ni v korelaciji z njihovo praktično uporabo v kaki deželi.

Dokler bodo v Sloveniji razdrobljene in majhne delovne organizacije vsaka zase financirale raziskovalno delo (praviloma razvojne raziskave ali pa raziskave, ki naj bi rešile njihove trenutne probleme), dokler bo financiranje raziskav iz družbenih sredstev (temeljnih in aplikativnih raziskav) prepuščeno le odločanju raziskovalcev (in s tem struktura in vsebina raziskav moči posameznih raziskovalcev pri tem odločanju), ne glede na družbene potrebe in interese, dokler bosta ti dve sferi raziskovalnega dela ostajali tako nepovezani med seboj (inovacijska veriga), kot sta sedaj, toliko časa gotovo ne moremo pričakovati bistveno drugačne strukture raziskav in večjih rezultatov raziskovalnega dela, kot so sedaj. Da so ti rezultati znatno manjši (tudi pet in večkratno), pa je že znano.

¹¹ M. Osredkar, Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas, TlP 3/1972, str. 366, 367.

¹² Npr. E. M. Pintar, op. cit. str. 817.

Srečanje dveh velikanov

Zgodovina sovjetsko-kitajskih meja

Priznanje zakonitih pravic LR Kitajske kot polnopravne članice OZN in stalne članice Varnostnega sveta pomeni, da je ta najbolj naseljena dežela postala vsaj glede na potencialno moč in vpliv nov svetovni center. Nedavni potovanja predsednika Nixona v Peking in Moskvo sta delno prispevali k popuščanju napetosti v trikotniku ZDA—ZSSR—LR Kitajska. Vendar pa je tretji krak tega trikotnika ZSSR—LR Kitajska še naprej ostal predmet negotovosti in različnih ugibanj. V primerjavi s sovjetsko-ameriškimi in ameriško-kitajskimi odnosi pa obremenjuje to stranico trikotnika poleg drugih stvari ca. 8000 km skupne meje, in to dela vso zadevo še bolj občutljivo.

Po zmagi kitajske revolucije 1949 in vse do začetka šestdesetih let je bilo videti, da bosta obe komunistični partiji prešli hipoteko zatiralskih držav in režimov. Vprašanje meje naj bi kot del te hipoteke za vedno izginilo z dnevnega reda. Toda ta pričakovanja se niso uresničila. S splošnim poslabšanjem kitajsko-sovjetskih odnosov je vprašanje meje postalo spet pomembno. Inicijativo za to je prevzelo kitajsko vodstvo. Verjetno so se vrstili incidenti vzdolž sovjetsko-kitajske meje že od začetka šestdesetih let. Zaostritev pa je dosegla vrh v prvi polovici 1969. leta. Takrat so potekale na več območjih prave vojne operacije in tekla je kri vojakov dveh armad, katerih kape so krasile rdeče zvezde. Tedaj se je z dogajanjem seznanila tudi svetovna javnost. Vprašanje meje še danes ni rešeno in tako je še naprej ena poglavitnih ovir za normalizacijo odnosov med tema velikima socialističnima državama. Tega problema ni mogoče dojeti, če ne poznamo zgodovine neposrednih stikov in meja med Rusijo oziroma Sovjetsko zvezo in Kitajsko.

Prvi posredni stiki med obema narodoma segajo daleč v preteklost. Rusi so se verjetno prvič seznanili s proizvodi visoko razvite kitajske civilizacije, pogosto na svoji lastni koži, v 10.—11. stoletju, to je v času številnih vpadov nomadskih ljudstev Pečenegov, Polovcev in drugih, ki so v valovih prihajali iz prostranih step in pustinj

Osrednje Azije v južno Rusijo. Njihovo orožje, oprema, tkanine in nakit so bili verjetno večji del kitajskega izvora. Kitajska je bila v tem času nedvomno družbeno, ekonomsko in kulturno na precej višji stopnji razvoja kot Rusija.

Leta 1242 so mongolsko-tatarske horde pod vodstvom Batija zasedle drugo za drugo večino ruskih kneževin. Pri obleganju ruskih trdnjav so Mongoli uporabljali kitajske katapulte in druge naprave za obleganje. Z njimi so najbrž rokovali kitajski mojstri. Nekoliko pozneje je Batijev sorodnik Kublaj Kan dokončno zasedel Kitajsko. Tako sta se Rusija in Kitajska znašli skupaj v velikem, slabo povezanem cesarstvu pod oblastjo istih mongolskih gospodarjev. To je trajalo vse do leta 1364, ko so kitajski uporniki pregnali mongolsko dinastijo Yüan. Veliki moskovski knez Ivan III. je dokončno osvobodil Rusijo izpod tatarskega jarma šele 116 let pozneje (1480). Takrat se začne obdobje pospešenega propadanja tatarskih držav v prostoru med centralno Rusijo in Kitajsko, proces ruskega prodiranja in širjenja proti vzhodu.

Precej časa je preteklo, preden so se Kitajci zavedeli tega širjenja in njegovih posledic. Bleščeča dinastija Ming, ki je takrat vladala Kitajski, se je tako kot njene predhodnice zadovoljevala z izrazi vdanosti in darili, ki so jih vsako leto pošiljala nomadska ljudstva lovcev in živinorejcev iz neprijaznega, hladnega severa tako kot turška in mongolska plemena daljnih Hsiju (zahodnih dežel). Še od drugega stoletja dalje, za časa osvajalnih pohodov velike dinastije Han, so kitajski vladarji šteli za nekaj popolnoma samoumevnega, da so ti barbari podložni kitajskemu cesarstvu, ki je prav tako samoumevno pomenilo središče sveta. Občasno so se področja sedanjega Sink-ianga in sovjetske Srednje Azije, pa tudi deli Mongolije, tudi formalno odcepili od kitajske države. Vendar so jih močnejše kitajske dinastije, kot Tang in Chien, spet priključile s silo.

V času, ko se je začelo rusko prodiranje čez Sibirijo, je vsa pozornost dinastije Ming veljala vojaški in kolonialni ekspanziji na jug in vzhod — Koreji in Anamu (sedanji Vietnam). Kitajska je tedaj postala tudi pomembna pomorska sila. Veliki kitajski pomorščaki so pripluli vse do Arabije in Vzhodne Afrike. Nekako ob istem času so se začele ob obalah Južne Kitajske pojavljati tudi zahodno-evropejske ladje. V drugi polovici šestnajstega stoletja so prvi oboroženi ruski oddelki prekoračili Ural — zahodno mejo Azije. To je bil oddelek razbojniškega glavarja Jermaka, ki je štel 800 kozakov in ki je hotel s svojimi osvajalnimi pohodi v imenu velikega carja dobiti za svoje prejšnje prestopke carjevo pomilostitev in obenem lepo obogateti. Opremo, denar in navodila je Jermak dobil od slovite družine Stroganov, ki je bila lastnica rudnikov in železarn in katero je že od nekdanj močno mikalo uralsko in sibirsko bogastvo. Tatarska kopja in puščice so bile nemočne pred evropskim strelnim orožjem, s katerim so bili oboroženi Rusi, in že po dveh letih — leta 1583 — je Jermakova vojska po nekaj spopadih zasedla prestolnico tatar-

skega kana Kučuma. Ta prestolnica je bila Sibirija. Pozneje je to ime prevzel ves severni del Azije. Novica o zasedbi novih območij in dragocena krzna, ki jih je Jernak poslal v Moskvo, so omeščali srce carja Ivana Groznega in Jermak je bil pomiloščen.

To je pospešilo prodiranje ruskih podjetnežev in pustolovcev na vzhod. Okrog leta 1600 je eden takih oddelkov prišel do obale Jeniseja, ki pomeni v jeziku lokalnih Evenkov veliko reko. Poleg Evenkov so podjarmili tudi vrsto manjših ljudstev, Hante, Manse in altajska ljudstva. Leta 1628 so prišli na vrsto Jakuti, ki so živeli vzdolž velike reke Lene. Severni Mongoli, imenovani Burjati, ki so se ob Bajkalskem jezeru Rusom močno upirali, so preusmerili rusko ekspanzijo proti severu. Ta odpor je trajal vse do leta 1652, ko so Burjati priznali vrhovno oblast ruskega carja. Leta 1649 je ruski pomorščak Dežnev preplul morsko ožino med Azijo in Ameriko. Na jugu pa je oddelek trgovca z žitom Habarova leta 1651 prodril do obale reke Amur in kljub upiranju plemen Daurov zgradil ob njej nekaj trdnjav.

Te predhodnice ruskega osvajanja so prešle ogromne razdalje od Urala do Pacifika v borih 58 letih. Maloštevna in slabo oborožena plemena sibirskih nomadov, ki so se v glavnem ukvarjala z lovom in živinorejo na širokih gozdnih in hribovitih prostranstvih severne Azije, se niso mogla upreti navalu okretnih, bledoličnih tujcev. Ti prišleki, ki so govorili tuj jezik, so jih z orožjem prisilili, da so dali dragocena krzna za nekega daljnega »krščanskega carja«. Včasih je bilo v navadi, da so vsako leto poslali darila velikemu vladarju južne dežele — Kitajske. Pozneje, ko so za temi prvimi predhodnicami začeli prihajati ruski trgovci, kozaki in kmetje, so sibirske domorodce pregnali z območij, ki so bila najprimernejša za poljedelstvo, in iz najboljših lovišč, ki so z dragocenimi krzni začela polniti blagajne ruskih carjev. Osvajanje Sibirije je združilo želje krone, da si napolni blagajno in podaljša že tako in tako dolg uradni naziv ruskega monarha z imeni novih pokrajin, ter interese ruskih trgovcev, podjetnikov in pustolovcev. Vrste prišlekov so dopolnjevali reveži, pobegli sužnji ruskih fevdalcev, pripadniki pravoslavnih sekt, ki jih je uradna cerkev preganjala, in še uporniki, kriminalci in drugi, ki v sami Rusiji niso bili zaželeni.

Pred prvim neposrednim vojnim spopadom med Rusijo in Kitajsko je bilo nekaj diplomatskih poskusov, in to na rusko pobudo, ker Kitajska ni kazala posebnega zanimanja za daljne »barbarske« dežele.¹ Hkrati z diplomatsko dejavnostjo se je ruska država širila

¹ Leta 1618 sta kot prva prišla v Peking ruska kozaka Petljin in Mundov, vendar ju kitajski dvor ni sprejel, ker ju je poslal neznan vladar in ker sta prišla brez daril. Kljub temu pa sta nazaj v Moskvo odnesla pismo za ruskega carja, katerega pa skoraj 60 let niso znali prebrati, dokler ga niso odnesli nazaj v Peking. Naslednji ruski poslanik je bil Bajkov; ta je potoval do Pekinga skoraj štiri leta, toda vrnil se je, ne da bi bil kaj opravil. V sobi, kjer ni bilo cesarja, ampak le šef dvornega protokola,

naprej, dokler ni naposled sredi 17. stoletja ruski val dosegel točke, ki je po mnenju kitajskih cesarjev pomenila nedotakljivo severno mejo »nebeškega cesarstva«.

Okoliščine so hotele, da se je to dogajalo v času, ko so mandžurski poglavarji — pol nomadsko ljudstvo iz severnega dela sedanje Kitajske — krenili s svojo vojsko proti jugu, da bi osvojili kitajsko cesarstvo. Ker so se Kitajci močno upirali, Mandžuri niso imeli dovolj sil, da bi takoj priskočili na pomoč svojim severnim rojakom Daurom, ki so se spopadli z Rusi. Šele po letu 1680, ko so osvojili Kitajsko, so Mandžuri začeli z vojsko poditi ruske osvajalce iz doline reke Amur. Težave v evropskem delu dežele, prazna blagajna in potreba po trgovinski izmenjavi s Kitajsko so prisilile Petra I. in rusko vlado, da zaustavita prodiranje v dolino reke Amur in da skleneta pogodbe v Nerčinsku (1689).

Pri sestavljanju pogodbe so Kitajsko zastopali: dva člana cesarske rodbine, šef kolonialne uprave in več kot 10.000 mandžurskih in kitajskih vojakov skupaj z oddelki Burjatov in Torgusov. Le 1000 vojakov je podpiralo moč ruskih argumentov. Ker ruska delegacija ni hotela sprejeti zahtev, da se potegne meja vzdolž reke Lene, so kitajski delegati večkrat prekinili razgovore, ki so potekali na prostoru med dvema šotoroma, in začeli z vojaškimi demonstracijami. Kitajci so odklonili mongolski jezik kot uradni jezik na pogajanjih in tako so se morali Rusi sprijazniti s tem, da so razgovori potekali s pomočjo dveh tolmačev jezuitov, ki sta prišla skupaj s Kitajci in ki sta jih odkrito podpirala.

Večmesečna pogajanja so se vendarle končala uspešno. V kitajski verziji pogodbe je bilo zapisano: »Da bi se zavrila predrznost lopovov, ki prihajajo čez mejo zaradi lova, ropanja in ubijanja ter povzročajo velike težave in nered, in da bi se jasno in dokončno določila meja med kitajskim in ruskim cesarstvom . . .«. Ruska verzija je bila precej krajša in omenja le »odstranitev vseh razlogov za nesporazum med obema cesarstvoma«. Tako je bil sklenjen prvi sporazum med Kitajsko in neko evropsko državo. Veljal je celih 170 let, dokler ga ni leta 1858 prekršila Rusija. Z nerčinskim sporazumom so bile določene meje med obema državama; Rusom je bila zaprta pot v dolino reke Amur in prepovedana plovba po njej.

Kljub neugodnim naravnim in klimatskim razmeram pa se je rusko prebivalstvo sicer počasi, vendar vztrajno naseljevalo v Sibiriji. Poleg kaznjencev in vojakov so v čedalje večjem številu prihajali

(namreč) ni hotel trikrat poklekniti in se devetkrat prikloniti, kot je veleval protokol. Tri leta pozneje sta prišla v Peking dva sposobna ruska trgovca; ta sta uspešno opravila svoje poslanstvo in odnesla darila ruskemu carju. Ker pa nista vedela, čemu služi posušeno listje neke rastline, imenovane »ča«, sta vrla ambasadorja ta del darila prodala že v Pekingu. Prvi uradni ruski ambasador, sicer Vlah, po imenu Nikolaj Spatari, spet ni imel posebne sreče, saj so ga po pretepu med kozaki, ki so blii v njegovem spremstvu, in kitajskimi stražarji poslali nazaj v Rusijo. Po tem so ruske delegacije prihajale v Peking vse pogosteje.

svobodni kmetje, rudarji in iskalci zlata. Zaradi pomanjkanja ruskih žena so se uveljavili tudi mešani zakoni. Nekatera sibirski nomadska plemena so se začela ukvarjati s poljedelstvom. Rusko prebivalstvo je prinašalo s seboj razvitejšo evropsko tehnologijo in nove koristne rastline. Rusko-kitajska trgovina se je še naprej razvijala svobodno brez carin v dveh obmejnih mestih.²

Politika kitajskih oblasti onstran meje se je precej razlikovala od ruskega načina kolonizacije. Mandžuri, ki so vladali Kitajski, so skušali obdržati značilnosti svojega naroda tako, da so prepovedali naseljevanje kitajskih kmetov v svojih »severnih predelih cesarstva«. Ta prepoved je veljala vse do leta 1908. Širna območja so ostala redko naseljena in to se je Kitajski kaj kmalu maščevalo.

Sredi 19. stoletja je postala fevdalna Kitajska lahek plen zahodnih velesil. Z Anglijo je izgubila Kitajska prvo opijsko vojno in tako je bila prisiljena skleniti prve »neenakopravne« sporazume. Kmalu zatem, leta 1847, je imenoval ruski car Nikolaj I. za novega vojaškega guvernerja zelo častihlepnega generala Nikolaja Muravjeva in mu dal tudi velika pooblastila. Prepričan, da je napočil čas za nova osvajanja oslabiljene Kitajske, je novi guverner ukazal raziskati tok reke Amur in na njenih bregovih zgraditi mesta Nikolajevsk (na čast carju), Blagoveščensk in Habarovsk. Rusija je prekršila nerčinski sporazum z izgovorom, da njenim ozemljem na Daljnem vzhodu grozi nevarnost zaradi vojne, ki jo je začela carska Rusija z zahodnimi zavezniki (krimska vojna, 1854—55). In Anglija in Francija sta vendar skupni sovražnik Rusije in Kitajske? Muravjev je odšel v Peterburg, da bi dobil pooblastila za sklenitev novega, ugodnejšega sporazuma, toda namesto vojske in denarja mu je uspelo dobiti le 1000 kaznjencev. Po dolgi in utrudljivi poti je preživele postavil v vrste na levem bregu reke Amur, osvobodil je jetnice in množično blagoslovil nesojene zakonske pare: »Poročam vas... bodite srečni.«

Prišlo je leto 1858. Po porazu, ki ga je Kitajska pravkar doživela v novi vojni z Anglijo in Francijo in zaradi kmečkega upora Tajpingov, se je znašla v pravem kaosu. Podjetni Muravjev ni zamudil priložnosti in je z grožnjo oboroženega napada prisilil guvernerja severne kitajske pokrajine Ji-Shan, da je podpisal sporazum v Aiguni (1858). S tem sporazumom je dobila Rusija ozemlje, ki je bilo po obsegu večje od Francije. Ko je kitajska vlada zvedela za ta sporazum, je odstavila guvernerja in sporazum preklicala. Toda Rusi so že zasedli levi breg reke in začeli plovbo po Amurju. Za to dejanje je novi ruski car Aleksander podelil Muravjevu naziv grofa Amurskega.

² Največje zanimanje ruskih trgovcev je veljalo draguljem, srebru, žamet, svil, začimbam in čaju. Tako so Rusi in še nekateri drugi vzhodnoevropski narodi sprejeli severnokitajsko besedo »čaj«, medtem ko so zahodni Evropejci prevzeli besedo »tek« iz južnokitajskega narečja.

Aigunski sporazum pa je vseboval še en člen, ki je pozneje spremenil položaj krajev severno in vzhodno od reke Usuri. Kako si je ta člen razlagal grof Muravjev je postalo očitno že v juliju 1860. leta. Takrat so se ruski mornarji izkrkali v zalivu Zlati Rog in osnovali pristanišče z dovolj zgovornim imenom — Vladivostok. Drugi del tega imena pomeni vzhod, vendar ne samo v geografskem, temveč tudi v političnem pomenu. Kmalu je to pristanišče postalo baza ruske mornarice na Daljnem vzhodu.

Potem ko je carska Rusija s silo zasedla velika ozemlja kitajskega cesarstva, so skušali prisiliti Kitajsko, da se jim tudi formalno odpove. Na to ni bilo treba dolgo čakati. Po ponovnem porazu v tretji opijski vojni in še vedno sredi kmečkega upora, ki ga je komaj obvladovala, je Kitajska skušala čim hitreje skleniti mir z zahodnimi velesilami.

Tako je bil jeseni leta 1860 v razdobju nekaj tednov sklenjen pekinški protokol med Kitajsko na eni ter Anglijo, Francijo in Rusijo na drugi strani. S pekinškim protokolom je Kitajska priznala aigunski sporazum in odstopila carski Rusiji tako imenovan Primorski kraj — ozemlje vzhodno od reke Usuri. Severno od reke Amur je ostalo v kitajski posesti le območje imenovano 64 (kitajskih) naselij pri mestu Blagoveščensk. To vprašanje je rešila šele »boksarska« vstaja na Kitajskem in ponovne tuje intervencije. Ruske čete so vkorakale v Mandžurijo z izgovorom, da so bile med neredi poškodovane naprave takrat delno zgrajene kitajske vzhodne železnice, ki je bila dejansko v ruski lasti. Po kitajskem pričevanju je ruska carska vojska z bajoneti pregnala Kitajce s levega brega Amurja tako, da so morali plavati na drugo stran. To je menda terjalo nekaj tisoč žrtev med kitajskim prebivalstvom. Istega leta — 1901 — je pri zadušitvi »boksarske« vstaje in pri plenjenju Pekinga sodelovalo 4500 vojakov ruske carske vojske. Rusiji je pripadla četrtnina astronomske odškodnine, ki jo je Kitajska morala plačati imperialističnim zaveznikom. Carjev general Aleksejev je celo sklenil s kitajskim guvernerjem Mandžurije dodatni sporazum, po katerem bi Rusija dobila velik del te pokrajine. Toda ta poskus je propadel zaradi nasprotovanja zahodnih velesil.

V začetku 20. stoletja je bila načrtovana državna rusko-kitajska meja v današnji obliki. Poleg tega je dobila carska Rusija številne koncesije na kitajski strani — pomorsko bazo Port-Arthur in pristanišče Dairen (Daljni), pravico eksteritorialnosti in svojo policijo na območju mandžurske železnice, rudne in gozdne koncesije v Mandžuriji ter na korejski meji itd. Na kitajskem ozemlju se je v letih 1904—1905 odigrala tudi rusko-japonska vojna za premoč na Daljnem vzhodu. Carska Rusija je bila po porazu prisiljena priznati Južno Mandžurijo za japonsko interesno sfero in odstopiti Port-Arthur z Dairenom Japonski.

Kljub porazu in izgubi ugleda pa je carska Rusija nadaljevala svojo dejavnost v obmejnih območjih Kitajske, posebno tam, kjer je

imela velike trgovske interese. Ta dejavnost ni pripeljala do spremembe rusko-kitajske meje, zato pa sta bili na račun Kitajske ustanovljeni dve »tamponski« državi pod ruskim pokroviteljstvom. Po revoluciji leta 1911 so mongolski knezi izkoristili propad mandžurske dinastije in monarhije na Kitajskem in so s pomočjo ruskega orožja in denarja razglasili neodvisnost »Zunanje« Mongolije. Kmalu so v deželo začeli prihajati ruski oficirji in trgovci. Ustanovili so Rusko banko, ruski kapitalisti so dobili koncesije v rudarstvu in prometu. Vendar pa je zaradi prevelike angažiranosti v prvi svetovni vojni carska Rusija leta 1915 priznala Kitajski nominalno suverenost nad Mongolijo, ki jo je formalno obdržala vse do leta 1946. Kljub temu pa je Mongolija postala neodvisna država.

Druga državica — Tuva — se je prav tako s pomočjo Rusije osvobodila kitajske nadoblasti. Dve leti pozneje — leta 1914 — je postala ruski protektorat Urian-hai. Ta dežela, katere prebivalstvo je sorodno Mongolom in Ujgurom in ki ima veliko rudnega bogastva, je postala leta 1921 nominalno neodvisna ljudska republika.

Precej drugačna je zgodovina rusko-kitajskih meja na zahodu. Oblast kitajskih cesarjev je včasih zaobsegala vzhodni del ozemlja, pozneje imenovanega Turkestan (današnja sovjetska Srednja Azija in Kazahstan). Toda oblast nad nomadskimi in poljedelskimi ljudstvi tega ozemlja, v čigar genezi so sodelovali mongolski, turški in indoevropski elementi, je bila šibka in nekontinuirana. V šestdesetih letih 18. stoletja je bil vzhodni Kazahstan poslednjič pod oblastjo kitajskega cesarstva, katere edini predstavniki so bili kitajski davkarji.

V zahodnem Kazahstanu je bil očiten ruski vpliv že leta 1594, ko so nekateri kazaški poglavarji prosili za rusko podložništvo. Ker so z vzhoda pritiskali Džunguri (Kalmiki), so poglavarji zahodnega in osrednjega Kazahstana priznali rusko vrhovno oblast leta 1731—41. Kljub temu pa je odpor proti ruskemu prodiranju v vzhodni Kazahstan trajal vse do leta 1846. To dejstvo kakor tudi širna prostranstva step in pustinj brez vode se dolgo zadrževala rusko ekspanzijo v Centralno Azijo. Po nekaterih neuspešnih poskusih je carjev general Kaufmann končno osvojil Hivo (današnji Uzbekistan). Malo pred tem so ruske čete zasedle današnjo Kirgizijo (1863), predele današnjega Uzbekistana (1868), Turkmenijo (1884) in Tadžikistan (1895). Zaostale fevdalne države Srednje Azije so se zaman krčevito upirale mnogo močnejši ruski carski vojski.

Po končanem kolonialnem osvajanju je carska birokracija takoj začela pospešeno rusificirati in spreminjati na novo osvojena ozemlja v središča, ki so rusko industrijo preskrbovale s surovinami — predvsem z bombažem. Ruska uprava je omejila ali odpravila oblast lokalnih fevdnih gospodov, prepovedala suženjstvo in uvedla vrsto drugih sprememb buržoazne revolucije od zgoraj. Ta osvajanja Turkestana, ki so bila polna brutalnosti, je Lenin ocenil enako kot britanske podvige v Egiptu in Indiji (zv. 22, str. 323). Kasneje pa je

Velika sovjetska enciklopedija na več mestih navajala kot vsaj olajševalne okoliščine naslednje argumente v prid »objektivno-progresivnega« značaja osvajanja neruskih narodov: 1. Rusija je bila ekonomsko in družbeno na višji razvojni stopnji kot osvojene fevdalne države srednje Azije; 2. ruski prihod je obvaroval ljudstva srednje Azije pred hujšo nevarnostjo — pred britanskim imperializmom; 3. novoosvojena ljudstva so prišla v sfero »napredne revolucionarno-demokratske kulture«; 4. pozneje je oktobrska revolucija spremenila carsko »ječo narodov« v skupnost bratskih republik.

Čeprav je ob takem razmišljanju lahko odkriti hude pomanjkljivosti, pa vseeno opozarja na nekatere razlike med ruskim in zahodnoevropskim imperializmom. Kot prvi je v primeru carske Rusije fevdalno-državni značaj osvajanja dežel, ki sestavljajo kontinuirano ozemlje. Včasih so osvajali zelo redko naseljena območja zgolj zaradi tega, da bi jih imeli v lasti, zaradi vojaškega značaja ali prestiža — se pravi, brez jasnega ekonomskega računa. V Sibiriji in ponekod v Osrednji Aziji je, kot pri osvajanju Divjega zahoda v Severni Ameriki, kmalu prevladalo evropsko prebivalstvo. Zaradi pomanjkanja kapitala in slabo razvite industrije se carska Rusija sorazmerno dolgo ni vmešavala v gospodarstvo malih podjarmljenih ljudstev.

Ruski carizem je podjarmil Srednjo Azijo potem, ko je nekdanja nominalna oblast kitajskega fevdalnega imperializma že skoraj popolnoma izginila. Sosednji predeli Sink-ianga, kjer je bila kitajska oblast močnejša, so v marsičem spominjali na kitajsko Sibirijo. Razen manjših vojaških oddelkov, kriminalcev, izgnancev in politično nezaželenih je bilo v teh krajih zelo malo Kitajcev. Pogosti upori lokalnega muslimanskega prebivalstva in splošna oslabiljenost kitajskega cesarstva so močno olajšali rusko prodiranje v Sink-iang. Kitajci so odstopili Rusom velik del pogorja Tien Shan (sporazum v Targabagataju, 1864). Ruska vojska je zasedla in skoraj 10 let imela v oblasti zahodni Sink-iang. V Sink-iangu je ruska ekspanzija zadela ob britanske interese. Kljub ruskim grožnjam je s pomočjo zahodnih velesil Kitajska vendarle obdržala zahodni Sink-iang, zahodna polovica doline reke Ili pa je pripadla carski Rusiji (peterburški sporazum, 1881). Kar zadeva južni del meje med Rusijo in Kitajsko — na Pamirskem gorovju — pa je bila leta 1895 določena z neposrednim sporazumom med Rusi in Angleži brez kitajske navzočnosti. Val ruskega kolonializma s severa se je srečal z britanskim valom, ki se je širil iz Indije. Da ne bi prišlo do neprijetnih spopadov, sta se obe kolonialni sili sporazumeli, da bo potekala ruska meja ob reki Amur-Darji in da bo večji del Pamirja priključen ruskemu carstvu. Pozneje so Angleži odstopili ozek pas ozemlja med svojimi in ruskimi posestmi Afganistanu, da bi se tako izognili neposrednim stikom.

Tako se je končalo formalno utrjevanje rusko-kitajskih meja, niso pa s tem ugasnile želje ruskega imperializma, da bi meje še

naprej spreminjal sebi v korist. Najslovitejši osvajalni načrt je leta 1916 predlagal vojaški guverner Turkeстана general Kuropatkin. Zahteval je, da se meja med Kitajsko in Rusijo potegne od reke Ili po 43. vzporedniku, tj., da se Rusiji priključijo še Sink-iang, Mongolija in Mandžurija. Vse take in podobne ekspanzionistične caristične načrte pa je pokopala socialistična oktobrška revolucija.

Kitajska vlada dolgo ni razumela, kaj ta preobrat pomeni za zmanjšanje imperialistične dominacije nad Kitajsko. Še 7 let pozneje Kitajska ni hotela priznati sovjetske oblasti, temveč je skupaj z Japonsko, ZDA, Anglijo, Francijo in Italijo sodelovala pri okupaciji Sibirije — formalno zaradi tega, da bi zavarovali češkoslovaške vojne ujetnike, ki so se čez Daljni vzhod vračali domov. Septembra 1918 je sklenila Kitajska z Japonsko protisovjetski pakt. Kitajske oblasti so dovolile ruskim belogardistom, da obdržijo dohodke mandžurske železnice, drugo rusko premoženje in celo nekatera ozemlja pod kitajsko upravo za boj z boljševiskimi sovjeti.

V juliju 1919. leta je sovjetska vlada, ki se je znašla v težavnih okoliščinah zaradi državljanske vojne, tuje intervencije in skoraj popolne blokade, izdala izredno širokosrčno deklaracijo. Namestnik komisarja za zunanje zadeve Karahan je v imenu sovjetske vlade razglasil za neveljavne imperialistične sporazume s Kitajsko in v škodo Kitajski od leta 1896 dalje. Sovjetska Rusija se je enostransko odpovedala železnicam, rudnim in gozdnim koncesijam, odškodnini za pomoč pri boksarski vstaji, eksteritorialnosti in vrsti drugih privilegijev, ki jih je v desetletju izsilila Kitajski carska Rusija. Po eni strani je bila Karahanova deklaracija izraz protiimperialističnih načel in idealizma socialistične revolucije, po drugi pa spretna politična poteza, katere cilj je bil prebiti politično blokado, pridobiti Kitajsko in onemogočiti ruske belogardiste, ki so te privilegije najbolj izrabljali. Sovjetska Rusija se je s to deklaracijo odrekla le delu nenekopravnih sporazumov večidel neteritorialne narave, medtem ko so ostali veljavni vsi sporazumi, ki so bili sklenjeni med letoma 1858 in 1895. Kasneje, ko se je položaj zboljšal, je Sovjetska Rusija delno odstopila od načel Karahanove deklaracije. Kljub vsemu pa je bila vsebina deklaracije iz leta 1919 nenavadna v taki meri, da Kitajska celih 8 mesecev ni verjela v njeno avtentičnost in je za vsak primer še naprej vplačevala v sklad za vojno odškodnino.

Ker Kitajska ni verjela, da se bo sovjetska oblast obdržala, je zapravila odlične priložnosti. Sovjetska diplomacija je poznala tedanji kitajski režim in razpored sil v regiji in je zato kmalu začela izvajati na Daljnem vzhodu »realno« politiko. Že leta 1920 je izdala precej bolj nejasno deklaracijo, postavila je več pogojev (*de facto* priznanje sovjetske oblasti, izročitev belogardističnih formacij itd.) in odstopila od namere, da bi prepustila mandžursko železnico brez povračila. Z izgovorom, da tudi kitajska vlada ni od ničesar odstopila, ji ni

priznala niti suverenosti nad železnico. Prisotnost rdeče armade v Mongoliji je še bolj ovirala potek pogajanj.

Ob koncu državljanske vojne so sovjetske čete prekoračile mongolsko mejo. Uradna obrazložitev je bilo preganjanje ruskih belogardistov, ki so z japonsko pomočjo zasedli deželo in uvedli strahovladu. Skupaj s sovjetskimi četami so prišli v deželo begunci — Mongoli in večje število Burjatov. Ti so leta 1921 osnovali novo revolucionarno vlado pod vodstvom »živega Bude«. Tri leta pozneje, ko je Buda umrl, se je Mongolija razglasila za ljudsko republiko in se še tesneje povezala z ZSSR.

Maja 1924. leta sta Kitajska in Sovjetska zveza kljub težavam zaradi Mongolije in drugih nevšečnosti navezali diplomatske odnose. ZSSR je postala solastnica mandžurske železnice, priznala je Mongolijo kot integralni del Kitajske in obljubila, da bo odpoklicala svojo armado. Zadnja točka tega sporazuma se dolgo ni uresničila. Oslabljenost osrednje kitajske vlade je sovjetom celo omogočila sklepati separatne sporazume z vojaškimi guvernerji posameznih kitajskih pokrajin — Mandžurije, Sink-ianga in tudi z Mongolijo — kljub protestom osrednje kitajske vlade. Leta 1925 je Sovjetska zveza priznala veljavnost rusko-japonskega sporazuma iz leta 1907, ki je zagotavljal Japonski posebne interese v Mandžuriji v škodo Kitajske. Kitajske proteste je slabilo dejstvo, da sama ni preklicala ustreznega kitajsko-japonskega sporazuma. Leta 1931 so sovjetske oblasti dovolile japonskim četam, ki so anektirale Severno Mandžurijo, prevoz po mandžurski železnici.³ S paktom o nevtralnosti je v aprilu 1941. leta ZSSR priznala Japonski aneksijo Mandžurije in državo Mandžu-go.

Na zahodu, v Sink-iangu, so dogodki v Rusiji dvakrat povzročili množičen beg Kazahov na Kitajsko — takoj po revoluciji in v času kolektivizacije leta 1932. Sovjetska politika v Sink-iangu je bila dvojna — od časa do časa je pomagala kazaškimi nacionalistom, nekajkrat pa je s svojimi četami in orožjem rešila kitajskega guvernerja pred muslimanskimi uporniki, ki so jih podpirali Japonci.⁴ Sink-iang je postal dejansko sovjetski protektorat. To je trajalo do prvih porazov Sovjetske zveze v vojni z Nemčijo, ki so oslabili sovjetski vpliv. Takrat se je kitajski guverner sporazumel s Čankajškom (in Amerikanci) ter dal pregnati sovjetske svetovalce. Po-

³ Po številnih japonskih provokacijah je sovjetska vlada leta 1935 prodala za 140 milijonov jenov svoj delež pri železnici japonskim marionetam v Mandžuriji. Po sporazumu bi morala te delnice odstopiti Kitajski, toda medtem je osrednja kitajska vlada že izgubila dejansko kontrolo nad Mandžurijo.

⁴ Zaradi oslabilnosti osrednje kitajske vlade so sovjeti v zameno za svojo pomoč pri zadušitvi uporov in puntov, s separatnimi sporazumi, ki so jih sklenili z guvernerjem, dobili dovoljenje, da povečajo število sovjetskih predstavništev v Sink-iangu, številne trgovinske olajšave, rudarske koncesije, pravico do izkoriščanja nafte, kositra, za izgradnjo cest itd. Sovjetska podjetja so dobila dejanski zunanjetrgovinski monopol na letalski promet v Sink-iangu. Sovjetski svetovalci, oficirji in vojaške enote so bili v mnogih krajih tega območja.

slednje sovjetske čete so zapustile Sink-iang leta 1943, leto dni pozneje pa je izbruhnil kazaški upor. Leta 1945 so uporniki s sovjetskim orožjem premagali kitajske čete in razglasili Revolucionarno republiko vzhodnega Turkeстана. Ker pa se je ZSSR pripravljala, da kot zaveznica Kitajske stopi v vojno z Japonsko, je predlagala, da postane posrednik, in je pustila na cedilu kazaške upornike.

Februarja 1945. leta, v času jaltske konference, je Stalin postavil pogoje za primer, da Sovjetska zveza stopi v vojno z Japonsko. Ti pogoji so vključevali zahtevo po statusu quo — tj. po dejanski neodvisnosti Ljudske republike Mongolije in obnovitvi pravic, ki jih je carska Rusija izgubila zaradi »izdajalskega napada Japonske leta 1904«. Večina teh zahtev se ni križala z interesi ZDA in Velike Britanije, ki sta velikodušno privolili v Stalinove zahteve, temveč so šle na račun Kitajske, ki je bila zaveznica v vojni proti osi. Sovjetska zveza je zahtevala in tudi dobila kontrolo nad vojaško pomorsko bazo Port-Arthur, pristaniščem Dairen kakor tudi vzhodno Kitajsko in južno mandžursko železnico. Po zmagi nad Japonsko je Stalin dejal na banketu, da je bila s tem »oprana sramota« iz ruske preteklosti. Tako je priznal veljavnost nekaterim menicam carskega imperializma.

Sovjetsko-japonska vojna leta 1945 je potekala pretežno na kitajskem ozemlju in se je končala s predajo japonske Kvantunške armade. Tak razvoj je v veliki meri vplival na notranjepolitični razvoj Kitajske in na konsolidacijo sovjetsko-kitajskih meja. Septembra 1945 je Čankajšek privolil v plebiscit v Mongoliji, leto dni kasneje pa je postala Mongolija neodvisna. Tako je več desetletij ruskega in kasneje sovjetskega vpliva objektivno pripeljala do osamosvojitve mongolske države, kjer se je razvila v marsičem edinstvena socialistična ureditev. Na zahodu je do tedaj neodvisna Ljudska republika Tuva že leta 1944 neopazno za zunanji svet tudi formalno postala del ZSSR.

Sovjetska zmaga je nedvomno bistveno prispevala h krepitvi vojaških sil kitajske rdeče armade, ki jo je vodila kitajska KP. Sovjeti so jim odstopili del zaplenjene japonske opreme in orožja in jim naredili še druge usluge. S tem se je razmerje sil v kitajski državljanski vojni premaknilo v korist tistih kitajskih kmečkih in delavskih sil ter drugih slojev, ki so jih vodili komunisti. Prispevek Sovjetske zveze k zmagi kitajske revolucije je neizpodbiten. Po drugi strani pa so sovjetske oblasti odnesle iz Mandžurije velik del njenega industrijskega potenciala kot vojni plen.

Konec 1949. leta, kmalu po zmagi kitajske revolucije, je Mao Ce tung prvič prišel v Moskvo. Priložnost za to je bila Stalinova sedemdesetletnica; toda pred proslavo in po njej so imeli intenzivne razgovore. Da niso potekali gladko, potrjuje dejstvo, da je Mao Ce tung ostal v Moskvi nekaj mesecev. Ob koncu je bil sklenjen sporazum o prijateljstvu in vzajemnem sodelovanju. Čeprav je potek teh pogovorov še vedno uradna skrivnost, se zdi, da je vlada LR

Kitajske zamudila priložnost, da bi zahtevala morebitno revizijo meja in je s tem priznala njihovo veljavnost.⁵

Med razgovori Stalin ni odstopil od eksteritorialnih pravic ZSSR v korist nove Kitajske. Šele po njegovi smrti je sovjetska vlada brez odškodnine odstopila železnice (1953), Port-Arthur in Dairen (1955) in tudi svoje ekonomske interese. Ti pomembni interesi, večji del v Sink-iangu in Mandžuriji, so imeli obliko mešanih sovjetsko-kitajskih družb, podobnih družbam pri nas. Te družbe so nadzorovale kitajsko proizvodnjo nafte, nekovin, nekaterih dragocenih rudnin (baje urana) ter tudi letalski promet ter ladjedelništvo.

Kljub zgodnjim zakulisnim trenjem in nesoglasjem med državno-partijskima vodstvom se je v petdesetih letih razvilo intenzivno in uspešno sovjetsko-kitajsko sodelovanje. Tako je prišla do izraza objektivna skladnost interesov delavstva obeh dežel. Enako sodelovanje se je razvijalo tudi vzdolž meja na različnih sektorjih; ustanovljena pa je bila tudi komisija za plovbo po reki Amur.

Dobri sosedski odnosi med tema socialističnima deželama so ustvarili ugodne pogoje za razvoj narodnih manjšin na obeh straneh državne meje. Sedanja sovjetsko-kitajska meja ima namreč le na nekaterih odsekih značaj etnične meje.⁶

V pogledu nacionalne sestave je Kitajska bolj homogena kot ZSSR. Približno 50 nekitajskih narodov šteje le 6—7 odstotkov njenega prebivalstva, čeprav pomeni to v absolutnih številkah prebivalstvo dveh Jugoslavij. Ti nekitajski narodi živijo na približno 60 odstotkih kitajskega ozemlja, na ozemljih z velikimi rudnimi bogastvi. V Sovjetski zvezi štejejo neruski narodi več kot 40 odstotkov prebivalstva in sovjetska ustava jim priznava večjo avtonomijo kot pa kitajska. Ekonomska in kulturna stopnja razvoja nacionalnih manjšin vzdolž sovjetsko-kitajskih meja je višja na sovjetski strani.

Poleg nacionalne in kulturne avtonomije in razvoja nacionalnih manjšinskih kultur se tako v ZSSR kot na Kitajskem nadaljuje dotok ruskega oziroma kitajskega prebivalstva v obmejna območja. Na več sektorjih postaja državna meja vse bolj rusko-kitajska kulturna in etnična meja. Toda v Mandžuriji so kitajska obmejna območja 10 do 15-krat bolj naseljena kot sovjetska obmejna območja, in to

⁵ Tako je bilo dezavuirano stališče kuomintanške vlade, ki se ni spremenilo niti po Čankajškovem begu na Tajvan. Čankajšek še do danes ni priznal obstoječe razmejitve na treh sektorjih — na Pamirju, v Tuvi in pri Blagoveščensku.

⁶ V Sink-iangu je bilo pol milijona Kazakov. V začetku šestdesetih let je del tega prebivalstva prešel ali pobegnil v ZSSR, kjer živi glavčina — več kot 4 milijoni — njihovih sonarodnjakov. Razdeljeni so bili tudi Ujguri, od katerih 4 milijoni živijo na Kitajskem. V Sovjetski zvezi živi tudi nekaj sto tisoč Korejcev. Mongoli živijo v treh državah — v Ljudski republiki Mongoliji, LR Kitajski in v ZSSR. V sovjetski Sibiriji in na Daljnem vzhodu živi več manjših narodov mandžurske skupine, od katerih jih je čez 3 milijone na Kitajskem. Kirgizi in Tadžiki živijo na Kitajskem, njihove »matične republike« pa so v Sovjetski zvezi. In končno živi v Sovjetski zvezi 60 tisoč pravih Kitajcev. Več kot polovica le-teh so kitajski muslimani (Dungan), ki pišejo kitajsko ali v ruski cirilici.

kljub dolgotrajnim prizadevanjem sovjetskih oblasti, da bi pospešile dotok evropskega prebivalstva v Sibirijo in na sovjetski Daljni vzhod. Še v času dobrih odnosov je kitajsko vodstvo baje ponudilo ZSSR pomoč pri naseljevanju in razvoju Sibirije, toda predlog je bil zavrnjen.

Meja med Sovjetsko zvezo in Kitajsko je vnovič postala »tema«, odkar je v začetku šestdesetih let spor med državno-partijskima vodstvoma prišel v javnost. Že takrat je kazalo, da je kitajsko vodstvo v pogledu meja delno zavzelo revizionistično stališče prejšnje vlade Kuomintanga. Domnevati je mogoče, da so splošno poslabšanje odnosov kmalu spremljali tudi občasni incidenti na meji.

Zaostritev je dosegla vrh v prvi polovici 1969. leta. Marca in julija tega leta so potekale na otoku Damanski in tudi ob reki Usuri, na dveh sektorjih, v Kazahstanu in na reki Amur, prave vojaške operacije. Po sovjetskih poročilih je bilo samo v času med 18. junijem in 8. avgustom 1969 registriranih 488 incidentov, v katerih je na kitajski strani sodelovalo 2.500 oseb.

Na sovjetski predlog so se oktobra 1969 začela v Peking u pogajanja o spornih vprašanjih med deželama. Ta dolgotrajna pogajanja je sprožila Sovjetska zveza, ki je v Peking u kmalu skoraj akreditirala pomočnika ministra za zunanje zadeve. Kljub temu pa ta pogajanja vse do danes niso pripeljala do kakih pomembnejših uspehov, čeprav jim ni mogoče oporekati določenega pomena.

Čeprav so pogajanja tajna, je realna domneva, da je mejno vprašanje eden med kamni spotike in ovira za normalizacijo odnosov med tema velikima deželama. Sovjetska zveza je pripravljena razpravljati o tehničnih vprašanjih že utrjene državne meje, zato da bi se zmanjšale možnosti incidentov. Toda za sovjetsko stran teritorialnega vprašanja sploh ni. To dejstvo načelno-ideološko pojasnjujejo tako, da sovjetski delavski razred ne more nositi nikakršne moralne odgovornosti za imperialistično politiko ruskega carizma do Kitajske. Kitajskim stališčem se očita, da zanemarjajo »razredni značaj sovjetske države«. Temeljni interesi narodov obeh socialističnih držav zahtevajo končno priznanje statusa quo. S praktično-političnega stališča je jasno, da ima ZSSR močne razloge za to, da odklanja vsakršno razpravo o teritorialnih vprašanjih. V veliki meri je naslednica carske države, in tudi za časa Stalinove vlade je prišlo na nekaterih sektorjih (v Evropi) do nasilnih sprememb meja. Razgovori, ki jih zahtevajo Kitajci, bi odprli Pandorino skrinjico in poslabšali mednarodne odnose, in to najprej med socialističnimi državami.

Kitajsko stališče je najboljše prikazano v dokumentu kitajskega ministrstva za zunanje zadeve z dne 7. oktobra 1969. V njem se na podlagi kitajskih dokumentov dokazuje, da je bilo 1,5 milijona km² vzhodne Sibirije in Daljnega vzhoda nekoč del kitajske države, ki ji je bil pozneje »nepravično« odzvet. Dokument se ne spušča v zgodovinsko dejstvo, da je bil velik del prejšnjih kitajskih

meja izoblikovan s fevdalno-imperialističnimi osvajanji kitajskih cesarjev.

Pravzaprav gre tu za vprašanje posledic spopadov dveh imperializmov, katerih eden (ruski) je bil mlajši in »uspešnejši«. Zdi se, da kitajsko poudarjanje »zgodovinskih pravic« ne pelje nujno do zahtev po preureditvi sovjetsko-kitajskih meja. Kaže, da je kitajski namen predvsem psihološko-politične narave. Sovjetska diplomacija naj bi priznala »nepravični«, imperialistični značaj osvajanja ruskega carizma. Kitajci so mnenja, da je najboljši način, kako odpraviti dolgove preteklosti, če se priznajo zgodovinska dejstva. Potem ko bi dobila moralno zadoščenje, bi bila dana možnost, da bo žrtev imperialističnega ropanja (Kitajska) velikodušno odpustila naslednikom ene izmed imperialističnih sil (Rusije). Poleg tega, da želi Kitajska potolažiti svoj še vedno ranjeni ponos, se seveda ne bo zlahka odrekla pomembnega diplomatskega aduta. Namesto tega bi se morebiti dalo izvleči koncesije na drugih področjih, medtem ko bo sedanje stanje negotovosti morda delno zavrlo razvoj sovjetske Sibirije in Daljnega vzhoda. Tukaj je mišljen predvsem japonski kapital, ki ga ZSSR že dolgo poskuša pritegniti k eksploataciji naravnih bogastev, in ekonomski razvoj azijskega dela Sovjetske zveze. Poleg tega bi morebitna diplomatska zmaga nad bogatejšo in »evropsko« velesilo pomenila za Kitajsko priložnost, da poveča svoj ugled v azijskih, afriških in latinskoameriških državah.

In tako se negotovost vprašanja meje vleče v nedogled — kot povod in kot del zamotanega klobčiča.

Boris Verbič

Skupna kmetijska politika EGS

Z vstopom v EGS bodo nove članice počasi sprejele tudi skupno kmetijsko politiko; prav zato se mi zdi koristno, da se z njo poglobljeva seznanimo, saj je EGS najpomembnejši zunanji partner našega kmetijstva. Skupni kmetijski trg je postopno nastajal pod nenehnim pritiskom Francije, ki je kot pogoj za uresničitev carinske unije za industrijske proizvode zahtevala tudi uresničitev skupnega kmetijskega trga, ki bi zagotovil prednost kmetijcev skupnosti pred konkurenti iz tretjih dežel in svobodni promet s kmetijskimi proizvodi znotraj skupnosti, upošteva posebnosti kmetijstva.

Kmetijska politika je sektorska politika skupnosti, ki je doživela največ kritik in to ne samo kritike tretjih dežel, ampak tudi od znotraj,

hkrati pa tudi politika, ki se o njeni uspešnosti in upravičenosti ocene zelo razhajajo. Kljub navidezni enotnosti pozna kmetijska politika izjeme, ki so bolj posledica zunanje kot pa kmetijske politike skupnosti. Velikanski presežki nekaterih kmetijskih pridelkov, hkrati pa pomanjkanje drugih, monetarne težave, ki groze s propadom kmetijskega trga, izredno visoke cene kmetijskih pridelkov in nizki dohodki kmetijcev, zelo močna zaščita skupnega trga pred tretjimi deželami s prelevmanskim sistemom, hkrati pa konkuriranje na svetovnem trgu z nizkimi cenami itd. kažejo na težave in protislovja v skupni kmetijski politiki.

Cilji kmetijske politike

Rimski sporazum obravnava v drugem delu kmetijstvo kot enega izmed temeljev skupnosti takoj za svobodnim blagovnim prometom, reko, da skupni trg obsega tudi kmetijstvo in trgovino s kmetijskimi proizvodi, z njimi velja razumeti poljedelske pridelke, proizvode živinoreje ter ribolova kakor tudi proizvode prve predelave, ki so v neposredni zvezi z navedenimi pridelki. Za razvoj in delovanje skupnega kmetijskega trga določa razvijanje skupne kmetijske politike, ki naj bi:

- a) povečala produktivnost kmetijstva z razvijanjem tehničnega napredka, z zagotovitvijo racionalnega razvoja kmetijske proizvodnje kot tudi optimalno porabo produkcijskih dejavnikov, predvsem delovne sile,
- b) zagotovila pravično življenjsko raven kmečkega prebivalstva, zlasti s povečanjem individualnega dohodka zaposlenih v kmetijstvu,
- c) stabilizirala trg,
- d) zajamčila za nesljivo preskrbo z živili in
- e) zagotovila razumne cene preskrbe potrošnikov.

Da bi dosegli te cilje, določa sporazum skupno organizacijo kmetijskih trgov v obliki enega ali več skladov za usmerjanje in jamstva v kmetijstvu. Svet se lahko strinja z dodelitvijo pomoči zlasti za zaščito kmetijstev, ki so v neugodnem položaju zaradi stukturiranih in naravnih razmer, ter dodeli pomoč v okviru programa ekonomskega razvoja.

Posebno pomembno je, da se določila iz poglavja o pravih konkurenca ne prenašajo avtomatično tudi na kmetijstvo, ampak samo, če o tem odloča ministrski svet. Za področje kmetijstva torej ne velja liberalizem, ki ga sporazum uvaja na industrijskem področju in sicer zaradi narave kmetijstva, za katero so značilne težave uravnovešenja povpraševanja in ponudbe, ki je odvisna poleg drugega tudi od vremenskih razmer, dalje zaradi inercije kmetijske proizvodnje, ki se lahko prilagaja zahtevam trga znatno počasneje kot industrijska proizvodnja; nazadnje je tu še zelo občutljivi socialni aspekt zaradi pretežno družinske narave kmetijske proizvodnje. Zaradi tega na tem področju ni bilo mogoče preprosto kar odpraviti carine in kontingentov ter uveljaviti načelo svobodnega blagovnega prometa. Zaradi zapletenosti kmetijskih problemov in pa tudi zaradi razhajanja glede prihodnje kmetijske politike (npr. Francija kot največji kmetijski proizvajalec je hotela izvažati v druge države članice, Nemčija kot uvoznik kmetijskih proizvodov pa je hotela uvažati od drugod, kjer so bile cene nižje), v sporazumu ni konkretnih določil o skupnem kmetijskem trgu, ampak le splošni cilji, hkrati pa napoveduje skupno kmetijsko politiko in skupno organizacijo kmetijskega trga; priprava konkretnih predlogov je bila prepuščena komisiji, ki je julija 1958 sklicala v Stresi kmetijsko konferenco držav članic.

Komisija je na podlagi sklepov omenjene konference pripravila tole shemo kmetijske politike:

— na notranjem področju naj bi za vsak pomemben kmetijski proizvod organizirali poseben trg z mehanizmi, ki bi jih morali prenesti analogno po vsej skupnosti in ki naj bi kmetijcem zagotavljali razumen dohodek;

— na zunanjem področju postaviti enoten zaščitni sistem na vseh mejah skupnosti, ki naj bi kmetijcem skupnosti zagotovil prednost pred konkurenti iz tretjih dežel;

— za pomembne kmetijske proizvode naj bi postavili skupne cene, kar naj bi omogočilo svobodni promet kmetijskih pridelkov;

— določiti obliko za skupno financiranje vseh stroškov, potrebnih za subvencioniranje kmetijskih trgov.

Zaradi razhajanja v stališčih držav članic glede konkretizacije kmetijske politike vse do konca leta 1961 niso sprejeli nobene konkretne odločitve. Toda Francija je za prehod v drugo obdobje prehodne dobe postavila za pogoj sprejem odločitev na področju kmetijstva in tako je v letu 1962 prišlo do sprejema prvih uredb o postopni organizaciji skupnega trga za posamezne proizvode ali skupine proizvodov (žito, svinjsko meso, perutnina, sadje in zelenjava, vino) ter odredbe o financiranju skupne kmetijske politike z ustanovitvijo evropskega sklada za usmerjanje in jamstva v kmetijstvu (F. E. O. G. A.). Druga runda odločitev je bila neposredno pred koncem leta 1963, ko so sprejeli uredbe o postopni organizaciji skupnih trgov za riž, goveje meso in mlečne proizvode. Nadalje so sprejeli tudi temeljna načela o skupni organizaciji trga na področju rastlinskih maščob. Tretjo rundo odločitev so po dolgotrajnih razpravah in po francoski grožnji, da bo izstopila, če skupni kmetijski trg ne bo organiziran, kot so se bili domenili, sprejeli konec leta 1964, ko so sprejeli tudi odločitve o skupnih cenah žit z veljavnostjo od 1. julija 1967, o uresničitvi skupnega trga svinjskega mesa, perutnine in jajc ter o močnejši zaščiti trga sadja in zelenjave z določitvijo referenčnih cen ter uvedbo kompenzatornih taks na uvoz iz tretjih dežel.

Leta 1965 je komisija predlagala svetu uresničitve kmetijskega trga kot uresničitve carinske unije, s tem pa tudi, da bi financiranje celotne kmetijske politike prevzela F. E. O. G. A., hkrati pa stekanje prelevmanov in carin v proračun skupnosti. Ta predlog je povzročil najhujšo krizo od ustanovitve skupnosti, v času katere je Francija celo bojkotirala delo organov skupnosti, zaradi česar je bilo mogoče delo nadaljevati šele po luksemburškem sporazumu. Tako je do nadaljnjih odločitev prišlo šele sredi leta 1966, ko so bile določene prihodnje skupne cene za mleko, goveje meso, sladkor, riž, oljna semena in olivno olje ter so sprejeli poleg drugih tudi odločitev o organizaciji dveh novih trgov in sicer sladkorja ter maščob.

S tem so sprejeli večino pomembnih odločitev, kmetijsko politiko je bilo treba le nadaljevati in jo izpopolnjevati.

Mehanizmi kmetijske politike

V svetu poznamo različne sisteme zaščite kmetijstva, ki pa jih po bistvenih sestavinah lahko delimo na dve vrsti in sicer:

— na sistem neposredne pomoči ali subvencij proizvajalcem, ki ga v Veliki Britaniji imenujejo »deficiency payments« ter

— na sistem prelevmanov in povračil.

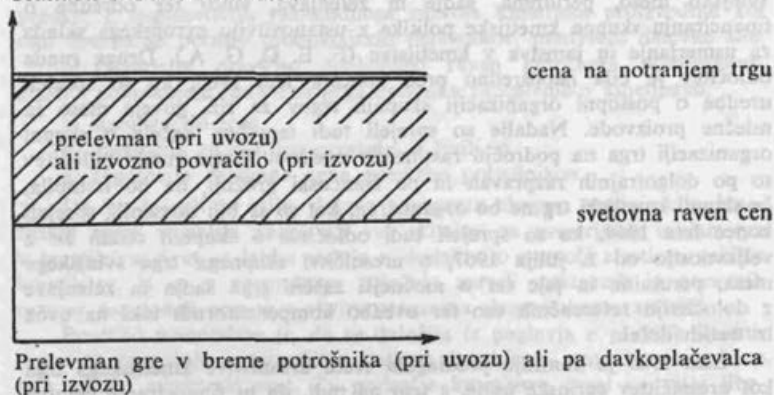
Subvencijski sistem temelji na svetovnih cenah kmetijskih proizvodov, ki so v veljavi tudi na notranjem trgu. Dohodek domačih kmetijcev pa se vzdržuje na primerni višini s subvencijami iz državnega proračuna. Subvencioniranje kmetijstva gre torej v breme davkoplačevalca.

Prelevmanski sistem pa temelji na domačih cenah, ki so znatno višje od svetovnih in ki kmetijcem zagotavljajo normalni dohodek. Razliko med domačimi in svetovnimi cenami pa mora pri uvozu v obliki prelevmanov plačati uvoznik oziroma potrošnik, pri izvozu pa v obliki izvoznih povračil davkoplačevalec.

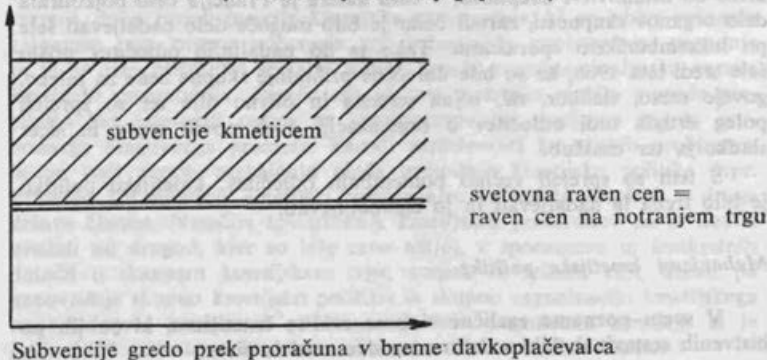
Oba sistema sta ponazorjena v grafikonih 1 in 2 ob domnevi, da kmetijci v obeh sistemih prejemajo enak dohodek.

Načeloma je skupnost sprejela prelevmanski sistem, vendar pa za nekatere deficitarne pridelke (trda pšenica, olivno olje, oljna zrna) uporablja subvencijski sistem.

Grafikon 1: Prelevmanski sistem

Grafikon 2: Subvencijski sistem (deficiency payments)

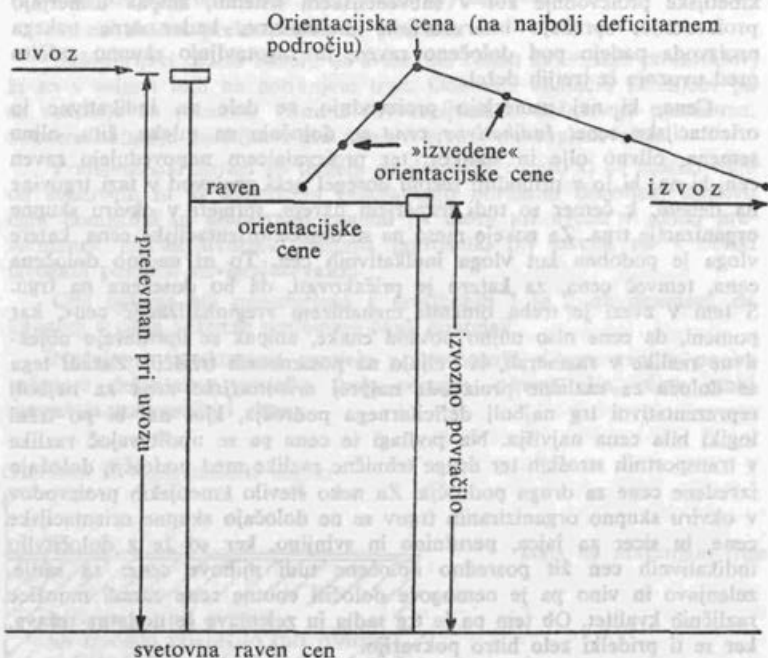
V tem sistemu cene nimajo samo preproste vloge subvencioniranja kmetijske proizvodnje kot v subvencijskem sistemu, ampak usmerjajo proizvodnjo, sprožajo intervencijske mehanizme, kadar cene nekega proizvoda padejo pod določeno raven, in zagotavljajo skupno zaščito pred uvozom iz tretjih dežel.

Cene, ki naj usmerjajo proizvodnjo, se dele na indikativne in orientacijske cene. *Indikativne cene* se določajo za mleko, žito, oljna semena, olivno olje in sladkor, ter proizvajalcem napovedujejo raven cen, ki naj bi jo v prihodnji sezoni dosegel neki proizvod v fazi trgovine na debelo, k čemer so tudi usmerjeni ukrepi, sprejeti v okviru skupne organizacije trga. Za goveje meso pa se določa orientacijska cena, katere vloga je podobna kot vloga indikativnih cen. To ni enotno določena cena, temveč cena, za katero je pričakovati, da bo dosežena na trgu. S tem v zvezi je treba omeniti mehanizem »regionalizacije cen«, kar pomeni, da cene niso nujno povsod enake, ampak se upoštevajo objektivne razlike v razmerah, ki veljajo na posameznih tržiščih. Zaradi tega se določa za različne proizvode najprej *orientacijska cena* za najbolj reprezentativni trg najbolj deficitarnega področja, kjer naj bi po tržni logiki bila cena najvišja. Na podlagi te cene pa se upoštevajoč razlike v transportnih stroških ter druge tehnične razlike med področji, določajo izvedene cene za druga področja. Za neko število kmetijskih proizvodov v okviru skupno organiziranih trgov se ne določajo skupne orientacijske cene, in sicer za jajca, perutnino in svinjino, ker so že z določitvijo indikativnih cen žit posredno določene tudi njihove cene; za sadje, zelenjavo in vino pa je nemogoče določiti enotne cene zaradi množice različnih kvalitiet. Ob tem pa je trg sadja in zelenjave še dodatna težava, ker se ti pridelki zelo hitro pokvarijo.

Ker bi med dejanskimi cenami na trgu in skupno določenimi cenami lahko prišlo do velikih razlik, igrajo cene tudi vlogo sprožilca intervencijskega mehanizma, in sicer, kadar cene padejo pod neko raven. Ta raven je 5—10% pod orientacijsko ceno in se imenuje intervencijska cena; po njej so države dolžne odkupiti vso proizvodnjo, ki se jim jo ponudi na odkup. Te presežke skušajo države izvoziti po cenah, ki se jih da doseči s tem, da zgube pokriva F. E. O. G. A. v obliki povračil. Tveganje kmetijev glede cene je torej med orientacijsko ceno najbolj deficitarnega področja, ki je zanj določena najvišja cena, in med intervencijsko ceno, ki je najnižja cena, po kateri je plasma zagotovljen. Med tema dvema cenama pa vplivajo na gibanje cen tržni zakoni.

Za nemoteno delovanje tako organiziranega skupnega kmetijskega trga je potrebna učinkovita zaščita pred uvozom kmetijskih proizvodov po svetovnih cenah, ki so bistveno nižje od orientacijskih in intervencijskih cen skupnega trga. V ta namen se določa za mlečne proizvode, žitarice in sladkor vstopna cena, po kateri lahko pridejo proizvodi iz uvoza na skuno tržišče. Za sadje in zelenjavo se določa referenčna cena, ki je neke vrste minimalna cena. Če je cena dežele izvoznice pod to ceno, mora plačati poleg redne carine še kompenzatorsko takso. Za proizvode na podlagi žitaric pa se določa namesto vstopne cene zaporna cena (*prix d'écluse*), ki je stvarna produkcijska cena, po kateri bi morale tretje dežele ponujati proizvode na podlagi žitaric (svinjina, perutnina, jajca) na mejah skupnosti, upoštevajoč svetovno ceno žitaric in druge produkcijske stroške. Če je dejansko ponujena cena nižja od zaporne, je treba poleg prelevmanov plačati še razliko med obema cenama.

Grafikon 3: Sistem kmetijskih cen v skupnosti za žitarice

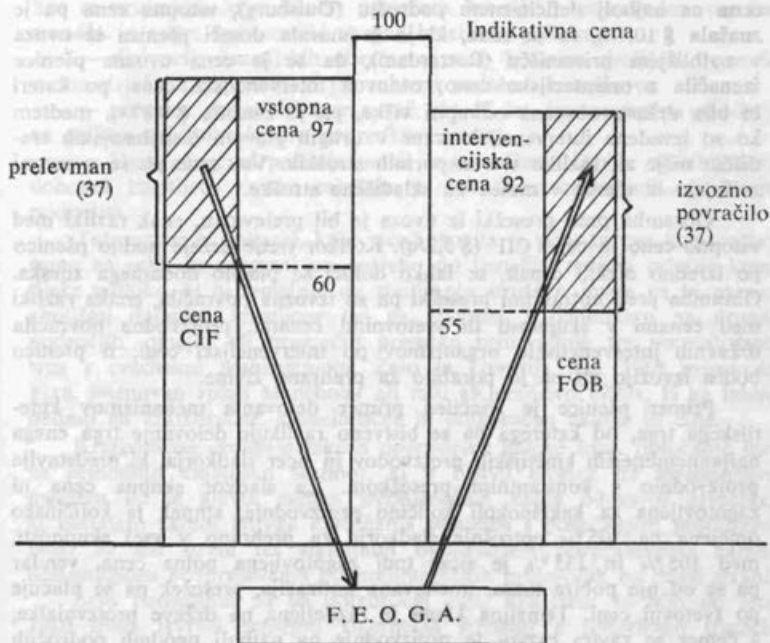

Zneski prelevmanov in drugih omenjenih razlik se stekajo v skupno blagajno, v že omenjeni evropski sklad za usmerjanje in jamstva v kmetijstvu (F. E. O. G. A.), ki je bil ustanovljen leta 1962. (Grafikon 4.) Z usmerjanjem moramo razumeti izdatke za izboljšanje zaostalih kmetijskih struktur, tako na stopnji proizvodnje kot na stopnji distribucije, z jamstvi pa izdatke za izvozna povračila ter za intervencije na notranjem trgu za ohranitev dogovorjenih minimalnih ravni cen. Financiranje tega sklada je zaenkrat še na prehodni stopnji. Vanje se stekajo vsi zneski prelevmanov, skupnost pa posameznim državam povrne 10% za pokritje administrativnih stroškov, ter del obračunanih carin, ki narašča progresivno do leta 1975, ko se bodo tudi carine v celoti stekale v skupno blagajno. Če v tem obdobju tako zbrana sredstva ne zadoščajo, morajo razliko pokriti države članice po posebnem proračunskem ključu, ki ga izračunajo na podlagi udeležbe posamezne države v družbenem bruto proizvodu skupnosti ter odstotkov proračunske udeležbe, določenih s sporazumom. Dokončni režim zbiranja sredstev v sklad F. E. O. G. A. bo pričel veljati 1. I. 1975, viri financiranja pa bodo tile:

— stekanje celotnih zneskov prelevmanov, kotizacije sladkorja in carin z 10% povrnitvijo državam članicam za kritje administrativnih stroškov

— ter naknadno določeni del davka na dodano vrednost, obračunana nega po enotni stopnji za vso skupnost.

Grafikon 4: Stekanje prelevmanov v F. E. O. G. A.

S posrednim upoštevanjem bruto družbenega proizvoda prek pobiranja dela davka na dodano vrednost naj bi zagotovili bolj sorazmerno porazdelitev skupnih stroškov na države članice in olajšali vstop članic v skupnost.

Delovanje skupnega kmetijskega trga je torej neka kombinacija organizacije trga na podlagi načel ekonomskega naoliberalizma; temu je določen razmeroma ozek manevrski prostor v mejah, ko se sprožajo administrativni mehanizmi, v primeru če gibanja cen na trgu prekoračijo določene okvire. Načela ekonomskega neoliberalizma se izražajo v tem,

— da proizvajalci načeloma lahko proizvajajo kar hočejo in kolikor hočejo ter prodajajo komur hočejo,

— da se blagovna menjava znotraj skupnosti odvija načeloma po analognih pogojih kot na notranjih trgih posameznih držav,

— da se med cenami za različne proizvajalce ne ustvarjajo umetne razlike (npr. glede na velikost posestva),

— kar pa ne pomeni avtomatično enotnih cen za vse; te se spreminjajo glede na tržne razmere na posameznih področjih in glede na višino transportnih stroškov,

— ter da je cena, ki jo plača potrošnik, načeloma edini vir dohodka proizvajalca, torej načeloma izključene neposredne subvencije.

Delovanje teh načel pa je, kot smo videli, omejeno z več vrstami administrativno določenih cen, ki se dele na orientacijske ali indikativne, na intervencijske in vstopne cene. Tako so avgusta 1969 določili za

pšenico osnovno orientacijsko ceno § 10,6/q, ki je bila željena tržna cena na najbolj deficitarnem področju (Duisburg), vstopna cena pa je znašala § 10,4/q, to je cena, ki jo je morala doseči pšenica iz uvoza v najbližjem pristanišču (Rotterdam), da se je cena uvozne pšenice izenačila z orientacijsko ceno; osnovna intervencijska cena, po kateri bi bila država obvezna odkupiti viške, pa je znašala § 9,87/q, medtem ko so izvedene intervencijske cene v drugih glavnih distribucijskih središčih nižje za razliko v transportnih stroških. Vse cene pa se v sezoni zvišujejo iz mesca v mesec za skladiščne stroške.

Obramba pred presežki iz uvoza je bil prelevman, enak razliki med vstopno ceno in ceno CIF (§ 5,2/q). Kolikor tretje dežele nudijo pšenico po izredno nizkih cenah, se lahko določi še plačilo dodatnega zneska. Obramba pred notranjimi presežki pa so izvozna povračila, enaka razliki med cenami v skupnosti in svetovnimi cenami, proizvodna povračila državnih intervencijskih organizmov po intervencijski ceni; ti pšenico bodisi izvozijo ali pa jo porabijo za prehrano živine.

Primer pšenice je značilen primer delovanja mehanizmov kmetijskega trga, od katerega pa se bistveno razlikuje delovanje trga enega najpomembnejših kmetijskih proizvodov in sicer sladkorja, ki predstavlja proizvodnjo s konstantnim presežkom. Za sladkor skupna cena ni zagotovljena za kakršnokoli količino proizvodnje, ampak je količinsko omejena na 105 % potrošnje sladkorja za prehrano v vsej skupnosti, med 105 % in 135 % je sicer tudi zagotovljena polna cena, vendar pa se od nje pobira taksa, imenovana kotizacija, presežek pa se plačuje po svetovni ceni. Temeljna kvota je razdeljena na države proizvajalke, s čemer se zavira razvoj te proizvodnje na najbolj ugodnih področjih (severna Francija in Belgija) ter ohranja nacionalna proizvodnja v Italiji in Nemčiji, kjer so razmere za proizvodnjo manj ugodne.

Rezultati in načrti

V skupnosti je med letom 1960 in 1970

— kmetijska proizvodnja naraščala z nekaj več kot 1,8 % letno, hkrati pa se je delež kmetijstva v bruto narodnem proizvodu zmanjšal z 8,4 % v letu 1960 na 5,3 % v letu 1970;

— število kmetov se je letno zmanjševalo za 500.000, prebivalstvo je v enem letu naraščalo za 1 %;

— produktivnost dela je rastla 7 % letno, obdelana kmetijska površina pa se je z 72,892.000 ha v letu 1958 zmanjšala na 69,968.000 ha v letu 1970 in število kmetijskih posestev, večjih od 1 ha od 6,354.500 v letu 1960 na 4,977.800 v letu 1970;

— iz kmetijske ankete 1966/67 je razvidno, da predstavljajo posestva, večja od 20 ha samo 12,6 % skupnega števila posestev, vendar imajo v posesti kar 54,5 % obdelovalne površine, posestva od 1 do 5 ha pa predstavljajo 41,9 % skupnega števila, imajo pa samo 10,3 % obdelovalne površine;

— delež prehrabnenih artiklov, pijač in tobaka v strukturi potrošnje se je z 41 % leta 1960 zmanjšal na 32 % leta 1970.

Čeprav se število kmetov vsako leto manjša in proizvajajo vse več, pa so problemi kmetijstva še daleč od rešitve:

— kljub naraščanju števila prebivalstva ne uspejo porabiti vsega, kar se proizvaja, zato število presežnih kmetijskih proizvodov ves čas narašča in s tem tudi stroški skupne kmetijske politike;

— dimenzije kmetijskih obratov se niso bistveno izboljšale in so še vedno daleč od dimenzij, ki jih zahteva sodobno kmetijstvo;

— polovica gospodarjev ima več kot 57 let, kar zaviralno učinkuje na prilagajanje tehničnemu napredku v svetu;

— kljub povečani produktivnosti in zmanjšanju števila proizvajalcev dohodek kmetijcev znatno zaostaja za dohodkom zaposlenih na drugih področjih.

Tak razvoj je dokazal, kako neučinkovita je politika cen in poroštev sama na sebi, in opozoril na potrebo po temeljiti reviziji celotne kmetijske politike, ki bi temeljila na izboljšanju struktur, imela pa bi namen izboljšati dohodek kmetijcev ter ga zravnavati z dohodkom na drugih področjih, omejiti ali preprečiti presežke proizvodnje ter normalizirati trga s cenovnim mehanizmom. Zato je komisija leta 1968 pripravila plan, imenovan »plan Mansholt« ali tudi »Kmetijstvo 1980«, ki ga lahko delimo na kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne naloge in cilje.

Kratkoročne obsegajo tekoče operacijske naloge (npr. določanje cen za prihodnjo kmetijsko sezono), ki v bistvu ničesar ne spreminjajo, medtem ko je glavni namen srednjeročnih nalog odpraviti presežke, ki nastajajo zaradi hitrega naraščanja ponudbe s povečanjem produktivnosti na eni strani ter slabotnim naraščanjem povpraševanja zaradi neelastičnosti povpraševanja po prehrabnih proizvodih na drugi strani.

Zelo pomembni pa so dolgoročni cilji. Predvsem bi bilo do leta 1980 treba izvršiti reformo kmetijskih struktur z opustitvijo tradicionalnega kmetijstva in preiti na moderno kmetijstvo, ki se bo edino lahko ujelo z industrijsko družbo leta 1980. Samo moderno kmetijstvo bo lahko omogočilo pariteto dohodka ter enake življenske in delovne razmere, tedenski počitek in letni dopust. Za doseg tega cilja pa bo moralo kmetijstvo zapustiti 5 milijonov oseb. Tako bo število kmetijcev od 20 milijonov v letu 1950, 15 milijonov v letu 1960 in 10 milijonov v letu 1970 padlo na 5 milijonov v letu 1980. (Tabela 1.)

Tabela 1: Aktivno kmetijsko prebivalstvo in plan Mansholt (v milijonih oseb)

	1965/66	1970	1980 Normalni razvoj	1980 Razvoj po »planu Mansholt«
Celotno prebivalstvo skupnosti	183,2	188,6	200,0	200,0
Celotno aktivno preb. skupnosti	75,8	77,8	81,5	81,5
Aktivno kmetijsko prebivalstvo	11,9	10,2	7,5	5,0
V % od celotnega aktivnega preb. ¹	15,7 %	13 %	9,1 %	6,1 %

¹ Delež aktivnega kmetijskega prebivalstva od skupnega aktivnega prebivalstva je leta 1967 znašal v ZDA 5,2 % in v Veliki Britaniji 3,1 %.

Od 5 milijonov oseb, ki bodo morale opustiti kmetijstvo, jih bo polovica dosegla starost 55 let in se bodo lahko upokojili s posebno ugodnimi pogoji, vendar le če bodo zemljo dali na razpolago za obdelavo po novem programu. Drugi polovici pa bo dana možnost prekvalifikacije in zaposlitve v drugih sektorjih. Od 5 milijonov, ki bodo ostali v kmetijstvu, jih je 1 milijon že doseglo željeno raven produktivnosti, ostali pa bodo morali preiti s tradicionalnih kmetijskih posestev na moderna kmetijska posestva, na katerih bodo edino lahko dosegli pridelke, ki jih omogoča sodobna tehnologija.

Kljub odhodu tolikšnega števila pa bi izredno naraščanje produktivnosti in slabotna rast povpraševanja še vedno povzročala občutne presežke kmetijske proizvodnje, zaradi česar bo po planu treba opustiti 5 milijonov hektarov koristne površine, od katere naj bi 4 milijone pogozdili, saj skupnosti močno primanjkuje lesa, 1 milijon pa naj bi preuredili v naravne parke, počitniške in športne terene ipd.

Zmanjšanje deleža kmetijskega prebivalstva od skupnega aktivnega prebivalstva bo omogočilo, da bodo kmetijska posestva dosegla optimalne dimenzije, ki naj bi bile:

- 80—120 ha za žitarice,
- 40—60 krav za proizvodnjo mlečnih izdelkov,
- 150—200 goveje živine za proizvodnjo mesa,
- 100.000 piščancev letno,
- 10.000 kokoši nesnic za proizvodnjo jajc,
- 450—600 svinj.

Predvideni stroški predlagane reforme so velikanski, saj so v začetku izračunali na okoli 7 milijard dolarjev letno (2,5 milijard letno za strukturno reformo, 2 milijardi letno za 80000 novih delovnih mest, 0,5 milijarde za strokovno prekvalifikacijo, 2 milijardi za intervencije na trgu); ti stroški pa bi začeli naglo upadati šele po letu 1975. Vendar po mnenju Mansholta edino korenita reforma lahko zagotovi učinkovito rešitev kmetijskega problema in odpravi vzroke zaostajanja tega sektorja za drugimi sektorji, medtem ko prav tako zelo visoki izdatki za kmetijstvo (npr. \$ 4,5 milijarde v letu 1969) ne zagotavljajo učinkovite rešitve, pač pa je veliko možnosti, da doživi nadaljevanje take politike temeljit neuspeh.

Poleg reforme struktur in zmanjšanja deleža kmetijskega prebivalstva med aktivnim prebivalstvom opozarja »plan Mansholt« tudi na potrebo po izboljšanju sistema izobraževanja kmetijcev in izboljšanju informacijskega sistema; v sedanjih razmerah izolirani kmetijski proizvajalci nimajo pravega pregleda nad trgom, ampak bolj ali manj na slepo skušajo proizvesti čim več, ne vedoč vnaprej, kako bodo lahko svojo proizvodnjo plasirali. Zato naj bi se kmetijci organizirali ter prek skupnih organizacij zagotovili tako učinkovit informacijski sistem kot okrepitev svojega položaja do svojih poslovnih partnerjev (npr. predelovalne industrije).

Kritična analiza kmetijske politike

Kot smo videli, so glavni cilji, zastavljeni v okviru kmetijske politike, zagotovitev takega dohodka kmetijcem, ki bi bil enakovreden dohodku v drugih sektorjih, usmerjanje proizvodnje glede na gibanja na trgu ter

zagotovitev razumnih cen za potrošnike. Te nasprotujoče si cilje naj bi zagotovila politika cen, ki pa je očitno doživela neuspeh, saj skupnost ni uspela doseči niti enega od zastavljenih ciljev.

Dohodek kmetijstva še nadalje zaostaja za dohodkom drugih sektorjev, na kar kažejo tile podatki:

— delež kmetijstva v skupno ustvarjenem notranjem bruto proizvodu je z 8,4% v letu 1960 prek 6,9% v letu 1965 padel na 5,3% v letu 1970, kar pomeni, da je v letu 1970 znašal le še 62% deleža iz leta 1960. Hkrati je padlo število zaposlenih v kmetijstvu s 14,970.000 v letu 1960 prek 11,890.000 v letu 1965 na 9,370.000 v letu 1970, oziroma jih je še 63% od števila zaposlenih iz leta 1960. Kot vidimo, sta se tako delež kmetijstva v bruto proizvodu kot število zaposlenih zniževala vzporedno, čeprav bi delež kmetijstva v skupnem bruto proizvodu moral padati počasneje od deleža zaposlenih v kmetijstvu, če naj bi dohodek kmetijcev počasi dosegel raven dohodka v drugih sektorjih. To potrjujejo tudi podatki o bruto proizvodu na zaposlenega, ki je v raznih sektorjih naraščal takole:

	1960	1965	1970	Naraščanje (v \$)
Kmetijstvo, gozdarstvo in ribolov	1080	1800	2750	1670
Industrija	2980	4520	6980	4000
Usluge	2660	4120	5890	3230
Država	2290	3680	5340	3050

Kot vidimo iz gornjih števil, je bruto proizvod na zaposlenega v vseh drugih sektorjih v 10 letih narasel za približno dvakrat več kot v kmetijstvu, zaradi česar se je tudi absolutna razlika med kmetijstvom in industrijo povečala v 10 letih z \$ 1900 na \$ 4230, med kmetijstvom in uslugami z \$ 1580 na \$ 3140 ter kmetijstvom in državno administracijo z \$ 1210 na \$ 2590. Neskladje med kmetijstvom in drugimi področji se ni zmanjšalo, ampak celo povečalo in to kljub povečanju produktivnosti v kmetijstvu, ki pa še vedno občutno zaostaja za produktivnostjo na drugih gospodarskih področjih.

Tak razvoj je kmalu pokazal zgrešenost politike visokih cen, ki je sama na sebi samo »aspirin«, medtem ko vzrokov takega razvoja ne more odpraviti. Neuspešnost politike cen ugotavlja tudi poročilo o delu skupnosti v letu 1960, torej že komaj dve ali tri leta po izpeljavi organizacije skupnih trgov za skoraj vse najvažnejše proizvode. Če upoštevamo strukture kmetijske proizvodnje ter raven produktivnosti v kmetijstvu, postane jasno, da tudi še nadaljnje zviševanje cen samo na sebi ne bi moglo bistveno zmanjšati neskladja med kmetijstvom in ostalimi področji; nasprotno, pretirano zviševanje cen bi dezorganiziralo trg, stroški za vzdrževanje in zaščito kmetijstva bi bili izredno visoki, ne da bi prispevalo k boljši prihodnosti kmetijcev in razrešitvi temeljnih problemov v kmetijstvu; globlja vzroka zaostajanja kmetijstva sta zaostala namreč struktura in nizka produktivnost, zlasti v primerjavi s kmetijstvom ZDA in Velike Britanije. Tako je v letu 1970 bilo v skupnosti od skupno 4,977.800 samo 181.900 posestev večjih od 50 ha, ki so obsegala

18 od skupno 63 milijonov ha površin, kar pomeni, da prek 70 % površine zajemajo posestva premajhnih dimenzij, ki ne morejo zagotoviti učinkovitega izkoriščanja sodobne tehnike. Zaostalost kmetijske strukture je lepo razvidna iz tabele 2, ki prikazuje primerjavo med stanjem leta 1969 in stanjem, kakršnega zahteva moderno kmetijstvo in kakršnega naj bi skupnost dosegla leta 1980. V takih razmerah bi nadaljevanje zviševanja cen ne pomenilo nič drugega kot poskus s cenami kompenzirati podrejenost in nizko produktivnost kmetijstva, kar pa je vnaprej obsojeno na neuspeh.

Tabela 2: Kmetijska proizvodna struktura pred in po planu Mansholt

	1969		1980	
	Sedanja poprečna dimenzija	Število proizva- jalcev	Ocenjena poprečna dimenzija	Število proizva- jalcev
Proizvodne enote:				
proizvodnja mleka	7,5 krav	okoli 3 milijone	50 krav	340.000
vzreja prašičev in proizvodnja svinj- skega mesa	14 do 15 prašičev	okoli 3 milijone	450 prašičev	75.000
proizvodnja velikih kultur (pšenica, koruza, krompir, slad. pesa itd.)	manj od 20 ha	več milijonov	100 ha	270.000
vzreja piščancev	—	—	100.000 piščancev letno	20.000

Pokazalo pa se ni samo, da je politika cen neuspešna le v razmerju med kmetijstvom in ostalimi sektorji, ampak tudi znotraj kmetijstva samega, kjer se neskladje med revnimi in bogatimi povečuje. Diferencialna renta, ki izvira tako iz razlik med naravnimi razmerami kot iz razlik v velikosti in tehnični opremljenosti posestev, v okviru obstoječe politike naglo povečuje neskladje med enimi in drugimi. Tako nemški profesor Rintelen z Münchenske univerze ocenjuje, da se bo dohodek zaostalih kmetijstev na Bavarskem povečal od DM 3700 v letu 1963 na DM 4300 v letu 1973, medtem ko naj bi se dohodek v skupini veleposestev povečal v istem času z DM 11.000 na DM 26.300. V istem času naj bi zaslužek enakovrednih kategorij delavcev v drugih sektorjih narastel od DM 8.000 na DM 12.000. Iz tega primera vidimo, da cenovna politika skupnosti na eni strani ne more izravnati dohodka kmetijcev z dohodkom na drugih področjih, vendar pa na drugi strani taka cenovna politika omogoča najbolj bogatemu delu kmetijcev, da še hitreje bogate, saj zahvaljujoč politiki visokih cen, od katere imajo prav oni največ koristi, njihov dohodek daleč presega dohodek enakovrednih kategorij delavcev na drugih področjih. Da je temu tako, nam dokazuje približni izračun koristi, ki bi jih imeli v Franciji leta 1963 različne kategorije kmetovalcev od 5 % zvišanja cen (tabela 3).

Tabela 3: Vpliv zvišanja cen na dohodek posameznih kategorij kmetovalcev

Kategorije	Vrednost proizvodnje		Kmetijski dohodek		Povečanje dohodka	
	po prvotni ceni	po zvišanju 5 %	po prvotni ceni	po zvišanju 5 %	V % prvotnega dohodka	v absolutni vrednosti
Mikro posestva (do 20 ha)	13.000	13.650	7.700	8.350	8 %	650 F
Mala posestva (od 20 do 50 ha)	36.000	37.800	20.000	21.800	9 %	1800 F
Srednja posestva (od 50 do 100 ha)	72.000	75.600	30.000	33.600	12 %	3600 F
Velika posestva (več kot 100 ha)	170.000	178.500	48.000	56.500	18 %	8500 F
Specializirana posestva	50.000	52.500	25.000	27.500	10 %	2500 F

Vir: Adrien Zeller: L'imbroglie agricole du Marché commun.

Pomoč se torej dejansko ne ravna po potrebah, ampak po obsegu proizvodnje, to je po že doseženi prosperiteti. In vendar se politika visokih cen brani prav v navideznem interesu najnižjih kategorij. Ker so razlike med posameznimi kategorijami v okviru skupnega trga še znatno večje (npr. med kmetijstvom Holandije in kmetijstvom južne Italije) kot so razlike v Franciji, politika cen v resnici še veliko močnejše učinkuje na dispariteto dohodka v kmetijstvu. Predsednik nacionalnega centra mladih kmetijcev v Franciji Serieys tako politiko duhovito ocenjuje, rekoč, »da tekoča politika obstoji dejansko v tem, da daje denar bogatim, revnim pa trosi govorance«.

Poleg tega, da je politika cen predvsem v interesu veleposestev, ji lahko očitamo tudi, da njeno breme nosi predvsem delavski razred. Zakaj? Kot smo videli, so eden izmed glavnih ciljev kmetijske politike tudi »razumne cene« za potrošnike. Sama beseda razumne je zelo ohlapna in se zato ne velja spuščati v razpravo, ali so kmetijske cene v skupnosti razumne ali ne, ampak raje s pomočjo tabele 4 in grafikona 5 ugotovimo, da so kmetijske cene skupnosti med najvišjimi na svetu in da so vstopne cene, ki so precej nižje od potrošniških cen, v povprečju enkrat višje od svetovnih cen. Razliko pobira skupnost na mejah v obliki prelevmanov, ki gredo v proračun skupnosti, čez 90 % tega proračuna pa je namenjenih za financiranje kmetijske politike. Tako na končni stopnji potrošniki v obliki visokih cen kmetijskih proizvodov drago plačujejo kmetijsko politiko. Zaradi relativne neelastičnosti povpraševanja za kmetijskimi proizvodi pa nosi glavno breme prebivalstvo z nizkimi dohodki, kajti v strukturi njihove potrošnje imajo prav kmetijski proizvodi visok odstotek, medtem, ko so pri kategorijah z visokimi dohodki izdatki za kmetijske proizvode zelo majhen del celotne potrošnje. Tako politika cen na skupnostni ravni koristi kategorijam z višjimi dohodki in pomeni prelivanje bo-

Tabela 4: Primerjava mednarodnih cen kmetijskih proizvajalcev v sezoni 1967/68 (v FF za 100 kg)

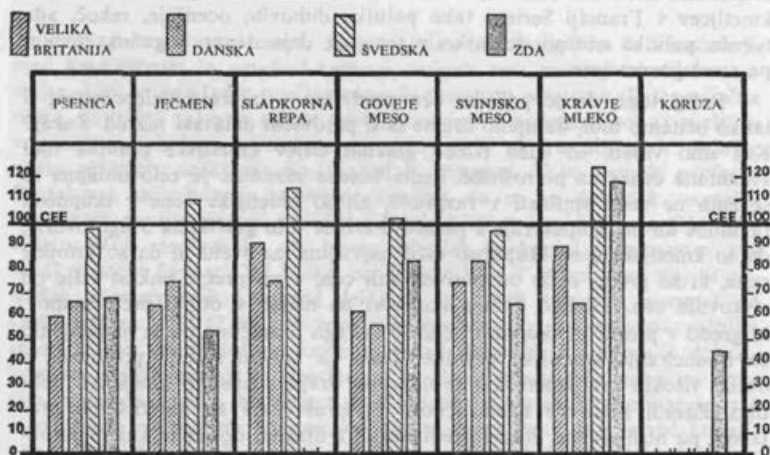
Proizvodi	Skupnost	Velika Britanija	Danska	ZDA	Norveška
Pšenica	47	29,7	33,2	33,5	73
Ječmen	40,8	28	31,8	22,5	55,5
Koruzza	41,2	—	—	20,2	—
Slad. pesa	8,5	7,7	6,32	—	—
Goveje meso (živa teža)	300	202	173	250	258
Mleko	46	42	32	56	64
Svinje (živa teža)	258	225	240	200	308

Vir: C.E.E. Informations, Marchés agricoles, maj 1969.

gastva od spodnjih kategorij k višjim kategorijam. S tega stališča tudi ne bi mogli reči, da je skupnost uspela zagotoviti razumne cene za potrošnike, vsaj za večino prebivalstva ne.

Ostane torej še tretji pomembni cilj, to je usmerjanje proizvodnje glede na povpraševanje oziroma tržna gibanja. Kako je s tem, nam nazorno opisuje Adrien Zeller v svoji knjigi »Imbroglie agricole du Marché commun«: »... Enako je z mlekom v prahu, ki ga je v Evropi preveč in je subvencionirano. To mu omogoča, da je konkurenčno na trgu živinske krme. Služilo bo namesto naravnega kravjega mleka za prehrano telet kakor tudi od nedavnega za prehrano kokoši in svinj. Naravno mleko pa bodo kupile mlekarne, ki bodo iz njega proizvedle bodisi maslo,

Grafikon 5: Primerjava proizvajalčevih cen v skupnosti in v nekaterih drugih deželah v sezoni 1967/68

Pri cenah skupnosti gre za poprečje nacionalnih cen. Subvencije (deficiency payments) so vključene v cene in indekse. (Vir: Marchés agricoles, posebna številka, maj 1969)

ki ga je tudi preveč, ali pa mleko v prahu, ki bo ob subvencijah končalo za prehrano drugih telet, prašičev in kokoši.

Če nismo pazljivi, lahko mislimo, da je v Evropi zelo malo presežkov sladkorja in da je problem napihnjen. Dejansko pa je šlo že dve ali tri leta zaporedoma okoli 400.000 ton sladkorja ali 7% normalne evropske potrošnje po denaturaciji za prehrano živine, ki bi čisto dobro prebila brez takega razkošja. Ob 70% subvenciji sladkor lahko konkurira melasi kot svojemu stranskemu proizvodu ter žitaricam in maniokovi moki, ki jo uvažamo iz afriških dežel. Namesto sladkorja je naenkrat preveč melase. Toda kaj zato! Predelali jo bomo v alkohol. 100.000 ton denaturiranega sladkorja bodo pojedle krave mlekarice, ki se bodo ob koncu računa spremenile v maslo, ki ga bomo razsipali zahvaljujoč subvenciji, in mleko v prahu, ki ga bomo zopet, zahvaljujoč subvenciji, dali svinjam in kokošim. Toda na drugi strani bomo izvažali na svetovni trg žitarice zahvaljujoč subvenciji v višini 50% cene.

Odkrivati te krogotoke bi bilo morda zabavno, če ne bi bilo vznemirljivo. Kmetovalci, ki zahtevajo takšne ukrepe in s katerimi se menda brani njihov dohodek, ne dobivajo niti polovice vsot, zapravljenih v tej igri, ki očitno ni čisto brez koristi za nekatere državljane skupnega trga...«

Nadalje navaja podatke o kmetijski sezoni 1967/68, ko so od 160.000 ton viška masla (ali 13% proizvodnje) 30.000 ton prodali po znižani ceni ob subvenciji FF 5,50 za kg, 90.000 ton izvozili na svetovni trg ob subvenciji FF 6,50 za kilo, 40.000 ton pa je šlo v zalogo, katere stroški znašajo FF 1. — za kg letno. Od 772.000 ton presežka sladkorja je bilo 400.000 ton denaturiranih za živinsko prehrano ob subvenciji FF 0,70 za kg, 30.000 ton je bilo prepuščenih kemični industriji ob enaki subvenciji, ostanek pa so bodisi izvozili ob subvenciji FF 0,85 za kg, ali pa je povečal že obstoječe zaloge. Pri žitaricah je presežke težje ločiti, ker skupnost nekatere vrste žit uvažja, druge pa izvažja. Vendar pa je bilo denaturiranih 1,1 milijona ton, milijone ton pa so izvozili ob

Tabela 5: Poskus bilance kmetijske proizvodnje in potrošnje v letu 1969 in 1980

	1969			ocena 1980		
	Potrošnja	Proizvodnja	Stopnja samopre-skrbe	Potrošnja	Proizvodnja	Stopnja samopre-skrbe
Žitarice	72.900	67.500	92	81.000	74.000	92
Krompir	40.300	41.000	102	30.000	30.000	100
Sladkor	5.900	6.850	116	6.900	6.900	100
Sveža zelenjava	—	—	—	24.500	24.500	100
Sadje	—	—	—	17.000	15.000	90
Mleko	70.000	72.500	104	78.000	78.000	100
Goveje meso	4.200	3.600	87	5.700	5.100	90
Perutnina	1.620	1.580	98	2.150	2.150	100
Svinjina	4.350	4.320	99	6.000	6.000	100
Jajca	39.300	38.600	98	46.000	46.000	100

Vir: Adrien Zeller: L'imbroglia agricole du Marché commun.

Tabela 6: Gibanje stroškov F. E. O. G. A. (Fonds européen d'orientation et de garantie agricole)

Tip stroškov	(v milijardah FF)				
	1965/66	1966/67	1967/68	1968/69	1969/70
Sekcija: jamstva: podpore kmetijskim trgom	1,2	1,85	5,18	10,1	14,3
Sekcija: orientacija: zboljšava kmetijskih struktur in raz- lični ukrepi	0,4	0,62	1,43	1,43	1,43

subvenciji FF 0,25 kg. V isti sezoni je bilo uničenih 37.500 ton cvetače, 300.000 ton jabolk, katerim je treba dodati še 80.000 ton, ki so zgnila v skladiščih, dalje je bilo uničenih 32.000 ton italijanskih pomaranč in 2.000 ton paradižnikov. Uničenje sadja in zelenjave je stalo povprečno FF 0,40 — 0,50 za kg.

Neuravnovešenost proizvodnje, to je obstoj presežkov enih in hkrati pomanjkanje drugih proizvodov, je lepo razvidno iz tabele 5, ki prikazuje stopnje samopreskrbe v sezoni 1969/69 in hkrati ocene za stopnje samopreskrbe v letu 1980. Zaradi nemožnosti plasmaja kmetijskih pridelkov jih uničujejo v bolj ali manj odkritih oblikah kot npr. »destilacija«, ki je skrito uničenje, saj proizvod destilacije, to je alkohol, stane manj kot surovina, dalje »denaturiranje« ter končno »umik s trga«, ki je dejansko uničenje. Ob taki politiki so skokovito naraščali izdatki F. E. O. G. A., razvidni iz tabele 6, katerih glavni koristnik je Francija (tabela 7).

Tabela 7: Bilanca koriščenja sredstev F. E. O. G. A. po državah članicah (sezona 1968/69)

Država	(v milijardah FF)		
	Podpora trgov Saldo sekcije jamstev	Zboljšava struktur Saldo sekcije orientacija	Saldo
Nemčija	-1,48	-0,10	-1,58
Francija	+2,03	-0,19	+1,84
Italija	-0,77	+0,32	-0,45
Holandija	+0,49	-0,02	+0,47
Belgija	-0,26	-0,03	-0,29
Luksemburg	+0,008	+0,01	0

Kot vidimo iz obrazloženega, skupnosti tudi ni uspelo doseči tretjega cilja. Ostaja vprašanje, zakaj se proizvodnja v danem sistemu cen ne ravna po povpraševanju. Kot smo videli v prejšnjem poglavju, sistem cen skupnosti pušča manevrski prostor za gibanje cen v skladu z

razmerjem med ponudbo in povpraševanjem, vendar je ta prostor omejen na nekaj odstotkov, ki očitno ne morejo usmerjati proizvodnje v skladu s tržnimi gibanji. Ker so za okoli 70 % celotne kmetijske proizvodnje (žitarice, sladkor, mleko in mlečni izdelki, oljna zrna, olivno olje, goveje meso) tako cene kot trg zagotovljeni, za okoli 20 % (sadje, zelenjava, svinjsko meso, jajca, perutnina) so pa delno zagotovljeni, proizvajalci ob določenem dohodku, zakaterega menijo, da je zadovoljiv, nimajo interesa, da bi preusmerili proizvodnjo, če prihaja do presežkov, četudi bi lahko proizvodnjo preusmerili na bolj rentabilne proizvode. Vedenje poprečnega kmetovalca namreč ni enako vedenju poprečnega podjetnika, ki teži za maksimizacijo profita, ampak se zadovolji z dohodkom, ki omogoča zmerno življenje njemu in njegovi družini. Čeprav proizvaja proizvode, ki jih je trgu preveč, zlasti pšenico, sladkor in mleko, in je družbena koristnost njegove dela minimalna, pa so vendar prav ti proizvodi med najbolj rentabilnimi, poleg tega pa je trg v vsakem primeru zagotovljen. Zakaj naj bi se torej ravnal po gibanjih na trgu, če pa mu mehanizem zagotovljenih cen in trga in FEOGA jamčita varno in zmerno življenje.

Organizaciji evropskega kmetijskega trga manjka povratni vpliv (»feed-back«), kajti proizvajalec, ki proizvaja odvečne proizvode tega praktično ne občuti in ni postavljen v položaj, da bi moral preusmeriti proizvodnjo. Politika cen je tako nemočna, da bi igrala vlogo usmerjevalca proizvodnje v skladu s povpraševanjem, kajti ujeta v protislovje med željo, da bi vsaj na zunaj ohranila »lice« svobodne tržne konkurence ter uravnavala ponudbo in povpraševanje, in med nalogo zagotoviti kmetijcem ustrezen dohodek, ki je izrazito socialne narave, ne uspeva v resnici odpraviti uspešno niti enega, niti drugega.

Če torej kmetijsko politiko skupnosti primerjamo z zastavljenimi cilji, jo lahko ocenimo kot neuspešno, saj ni uspela uresničiti niti enega od zastavljenih ciljev. Edini instrument, ki ga ima kmetijska politika na voljo, je politika cen, ki pa ni niti rezultat jasne ekonomske niti socialne politike, ampak bolj rezultat raznih političnih kompromisov, delovanja nekaterih skupin pritiska, volivnih interesov, sam sklad za usmerjanje in jamstva v kmetijstvu pa je postal sredstvo za poravnavanje računov med državami članicami.

Kmetijska politika se kljub temu, da so zahteve modernega kmetijstva jasne, ravna pogosto po političnih interesih vladajočih strank, ki se boje, da bi zgubile volilne glasove med kmečkim prebivalstvom, ki lahko odločilno vpliva na volilno tehtnico zaradi volilnega sistema, v katerem je pomembnejše število volilnih področij kot pa število volilcev.

Kot izrazit primer politike cen pod močnim pritiskom nekaterih družbenih skupin navaja Andrien Zeller primer sladkorja, za katerega je, kljub temu, da je proizvodnja v skupnosti ves čas višja od potreb, zagotovljen odkup 105 % letne potrošnje namesto 100 %. Presežek 5 % se uradno opravičuje z zavarovanjem pred morebitnimi napačnimi ocenami potrošnje. Teh 5 % stane proračun skupnosti 250 milijonov francoskih frankov, zato da jih bodo bodisi izvozili na svetovni trg ali pa dali za prehrano živini. Toda celo za proizvodnjo nad 105 % je zagotovljena cena, ki po odbitku kotizacije znaša okoli 60 % zajamčene cene. Celo po tej ceni imajo proizvajalci interes proizvodjati, saj količine proizvodnje pod tem režimom ves čas naraščajo.

Rezultat take politike je, da stroški za podporo skupnega trga sladkorja znašajo 220 milijonov dolarjev ali 16 % vrednosti vse proizvodnje v skupnosti, pri čemer pa je dohodek povprečnega pridelovalca sladkorne pese višji od dohodka povprečnega državljanu skupnosti, zaradi česar take politike ni moč opravičevati s socialnimi motivi, ampak je izraz socialno-politične moči pridelovalcev in za njimi stoječe sladkorne industrije. Zaradi moči te družbene skupine so propadli predlogi komisije iz decembra 1968 za znižanje zajamčenih kontingentov in cen in porabo prihranjenega denarja zaboljšanje struktur. Tako se še naprej porabi 220 milijonov dolarjev letno, od katerih pa samo okoli 40 % resnično dobe pridelovalci, 60 % pa ostali (gnojila, amortizacija, gorivo, transport itd.).

Drug primer je trg rastlinskih maščob, na katerem vlada angleško-nizozemski trust »Unilever«, prvi pridelovalec margarine in največji uvoznik soje, imenovan tudi »sedmi partner« skupnega trga. Kljub temu, da so meje skupnega trga močno zaščitene s prelevmanskim sistemom, zlasti proizvodnja masla in olivnega olja, pa so za njihove neposredne konkurente, to je oljna zrna in proizvode njihove predelave (rastlinske maščobe in oljne pogače) meje odprte; to izrabljajo predvsem ZDA, ki se tako lahko znebijo svojih presežkov, saj so v uvozu oljnih pogač udeležene z 80 %, medtem ko nerazvite dežele, v katerih interesu naj bi uradno bila ta izjema, ne dobavljajo niti 20 % skupne količine. Dejansko ZDA s tem breme svojih presežkov prenašajo na evropski sklad, čemur pa se skupnost zaradi pomanjkanja resnične skupne politične moči in zaradi bojzani pred uvoznimi restrikcijami z ameriške strani na njene proizvode ni sposobna upreti; to se je pokazalo, ko je hotela vpeljati na oljne pogače in rastlinske maščobe uvozne takse, da bi tako za konkurenčne proizvode, to je žitarice in krmilne rastline na eni ter oljne pogače na drugi strani, veljali enaki uvozni in davčni režimi. Ker je bilo to v nasprotju tako z ameriškimi interesi kot interesi »Unileverja«, tega ni bilo mogoče uresničiti. Posledica tega je, da oljne pogače, katerih udeležba je v strukturi živinske krme v skupnosti enkrat višja kot v ZDA, konkurirajo travi na pašnikih, žitaricam in tradicionalnim krmilnim rastlinam; zato je lahko v bližini velikih pristanišč razvita proizvodnja mleka — praktično brez običajno potrebnih zemljišč. Ker pa je mlečni trg zasičen, je treba mleko izvažati z visokimi premijami, izvozne cene mleka pa ne pokrivajo niti stroškov surovine.

Taka razpoka v skupnem kmetijskem mehanizmu močno posega v konkurenco med posameznimi proizvodi, kar pa skupnost zaradi vplivov na trge drugih proizvodov stane veliko več, kot je videti na prvi pogled.

S tem smo prišli tudi na vprašanje vpliva skupne kmetijske politike na tretje dežele. Kot smo videli v prejšnjem poglavju, skupnost priznava svojim izvoznikom izvozna povračila, ki pokrivajo razliko med svetovno ceno in ceno skupnosti, kar bi pri industrijski proizvodnji imenovali »dumping«. Ta mehanizem omogoča sicer večkrat nekonkurenčnemu kmetijstvu skupnosti, da konkurira s svojimi proizvodi tretjim deželam, ki so pogosto nerazvite dežele in jim s tem dvakrat škoduje; prvič, ker jim otežuje plasma njihovih proizvodov, drugič pa, ker vpliva na znižanje svetovnih cen. S tem na eni strani znižuje dohodek konkurenčnih držav, za katere so ti dohodki pogosto glavni vir dohodka (npr. sladkor iz Kube, Jamajke) in financiranja njihovega ekonomskega razvoja, na

drugi strani pa povečuje svoje izdatke za podporo kmetijskega trga zaradi višje razlike med svetovno ceno in ceno skupnosti.

Kot drug očitek bi lahko navedli, da skupnostna politika ne omogoča ali pa vsaj zavira razvoj kmetijske proizvodnje tam, kjer so za to najugodnejše razmere. Za to je spet najbolj kričeč primer sladkorja iz sladkornega trsa, katerega proizvajajo tropske dežele dosti ceneje kot skupnost in za katerih gospodarski razvoj bi bilo zelo pomembno, če bi lahko izvažale v skupnost po polovični ceni skupnosti. Toda ne samo, da je trg skupnosti za njihov sladkor zaprt, ampak skupnost na svetovnem trgu celo konkurira njihovemu sladkorju. Upoštevajoč pomen izvoza za nerazvite dežele, vidimo, da skupnost s tako politiko nenaravne konkurence neposredno zavira hitrejši gospodarski razvoj že tako zaostalih držav in da je njena kmetijska politika eden izmed močnih političnih orožij skupnosti v razmerju do tretjih dežel. Pričakovati bi bilo, da bi skupnost v okviru svoje politike pomoči deželam v razvoju tudi bolj široko odprla vrata ne samo za industrijske proizvode, ki težka konkurirajo njihovim proizvodom, ampak tudi kmetijskim proizvodom dežel v razvoju in zaustavila zmanjševanje njihovega deleža v njenem kmetijskem uvozu v korist ZDA, kar kaže tabela 8.

Tabela 8: Razvoj neto kmetijskega uvoza EGS

	Svet	ZDA	(v milijonih dolarjev) Dežele v razvoju
1963/64	2.436	830	1.227
1968	2.337	973	906
Razvoj	- 4 %	+ 18 %	- 26 %

Vir: Adrien Zeller: L'imbroglio agricole du Marché commun.

Ob koncu je treba omeniti še Damoklejev meč, ki visi zadnja leta nad skupnim kmetijskim trgom, in sicer mednarodno monetarno krizo, ki ves čas grozi, ne samo z razpadom skupnega kmetijskega trga, ampak v končni posledici tudi celotne skupnosti. Zaradi svetovno monetarne krize je prišlo do tega, da se skupni kmetijski trg s težavo drži skupaj, saj je v resnici razdeljen na tri dele in sicer italijansko-francoski del, na Benelux in Nemčijo. V čem je pravzaprav problem? Enotne kmetijske cene so namreč določene v obračunski enoti, ki je enaka 0,889 grama finega zlata. Zaradi devalvacije francoskega franka in revalvacij DM ter valut Beneluxa je prišlo do tega, da bi morali, če bi hoteli ohraniti enotne cene na kmetijskem trgu, cene v državah, ki so svoje valute revalvirale, ustrezno znižati, v državah, ki so svoje valute devalvirale, pa ustrezno zvišati. Prvo je nesprejemljivo za kmetovalce, ker bi se s tem ob nenehni inflaciji njihov dohodek tudi nominalno znižal, drugo pa je nesprejemljivo za države, ker bi zvišanje kmetijskih cen ogrozilo uspeh devalvacije. Problem so države članice začasno rešile z uvedbo kompenzatornih (izravnalnih) taks na mejah med državami članicami, tako da država, ki je svojo valuto revalvirala, pobira na uvoz kmetijskih proizvodov iz drugih držav članic izravnalno takso v višini nastale razlike. Izravnalne takse naj bi v treh letih postopno zmanjševali in jih končno

ukinili, — dohodek kmetijcev pa naj bi zagotovili z ustreznimi davčnimi ukrepi.

Te težave pri vodenju skupne kmetijske politike so jasno opozorile na težavnost in nevarnost vodenja sektorskih politik brez medsebojne povezave. Za ohranitev skupnega kmetijskega trga in s tem tudi celotne skupnosti, postaja čedalje bolj nujen prehod v ekonomsko in monetarno unijo, ki naj bi jo uresničili do leta 1980 in ki je bila ena glavnih tem na evropskem sestanku na vrhu oktobra letos v Parizu.

Viri:

»Le plan Mansholte«, Bruxelles 1969.

Dr. H. Wächter: »La politique des prix pour les produits agricoles dans la C.E.E.«, Bruxelles 1968.

Adrien Zeller: »L'imbraglio agricole du Marché commun«, Colmann-Levy, Paris 1970.

Claude Monton: »L'éched relatif de la politique agricole de la C.E.E. est du à l'absence d'esprit dommunautaire«, Le Monde diplomatique, februar 1972.

Jaques et Colette Neme: »Economie européenne«, Presses universitaires de France, Paris 1970.

Troisième Rapport Général sur l'activité des Communautés 1969.

Statistische Grundzahlen de Gemeinschaft 1970, Brüssel 1971.

Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen 1960—70, Brüssel 1971.

Agrarstatistisches Jahrbuch 1971, Statistisches Amt der europäischen Gemeinschaften, 1972.

Gilberto Cormegna: »La politica agricola delle Comunità europee«, Edagricola — Milano 1969.

Francois Clerc: »La marché commun agricole«, Presses universitaires de France, Paris 1970.

»Problems of British entry into the EEC«, Reports of the Action Committee for the United States of Europe, Chatam House, London 1969.

Koncepcija avtentičnega življenja pri Martinu Heideggru

Dobo, v kateri živimo, lahko nedvomno štejemo za prelomno v človeški zgodovini. V razdobju komaj nekaj pokolenj se je spremenilo skoraj vse:

Populacijski in medčloveški odnosi: demografska eksplozija, razcepljenje atomov, odkritje radioaktivnosti in razvoj kvantne teorije, napredek genetike, fiziologije višjih živčnih dejavnosti in analitičnih metod v psihologiji.

Produkcijska tehnologija: odkritje novih energetskih virov, sintetične snovi, razvoj elektronike, uvedba računalnikov in avtomatičnih tekočih trakov v proizvodnji.

Oblike udeležbe kulture: razvoj množičnih komunikacijskih sredstev, nove oblike množične rekreacije in zabave.

Spreminjajo se naposled, kar je *najbolj bistveno*, družbene strukture: razpad kolonialnega sistema, nastanek socialističnih in narodnoosvobodilnih revolucij v mnogih državah Evrope, Amerike, Azije in Afrike.

Naša doba je hkrati doba, ko stare oblike družbenega sožitja niso več prilagojena novim stvarnim pogojem človekove eksistence, je doba neprilagoditve samih ljudi, in doba iskanja novih form prilagajanja, akomodacije in harmonizacije človeka, ter družbenih struktur na zahteve znanstveno-tehniške revolucije, je doba izkoriščanja moči, ki jo nudi ta revolucija razvoju človekove osebnosti in avtentične skupnosti.

To je torej doba kriz in ostrih družbenih konfliktov, je doba dramatičnega iskanja novih oblik skupnosti po poti revolucij, iskanja novih načinov življenja in prav tako dramatičnih poskusov konservativnih sil, da bi zrušili stabilizacijo (kontrarevolucije 1907. in 1918. leta, druga svetovna vojna, intervencija v Vietnamu itd.).

Prav ta atmosfera neprestanih sprememb, konfliktov in groženj je prisilila mislece 20. stoletja k razmišljanju o človeški eksistenci, o poteh emancipacije, o razvoju ali »ohranitvi« osebnošnih vrednot v pogojih sodobnih civilizacijskih in družbeno-kulturnih preobrazb. Tako kot je bil v obdobju *belle époque* filozofski premislek usmerjen

na zunanost človeka in medosebne odnose, na naravo ali pa tudi na »objektivni svet idej« (filozofi so bili razdeljeni tedaj tako kot so tudi danes: na materialiste, spiritualiste, »agnostike« in pozitivistične »naturaliste« ipd.; njihovi prepričanja so se odvijali v okviru »kozmološke« vizije sveta) — je danes osredotočen predvsem na antropološko problematiko.

Problematika konkretnega posameznika, kritika različnih pojavov postvarjenja medčloveških odnosov — sta danes v središču zanimanja mnogih »personalističnih« smeri. Zdi se, da med njimi prednjači eksistencializem. Ta smer je do nedavnega imela mogočen vpliv (in v določenem obsegu ga ima še danes) tako na profesionalno dejavnost mnogih predstavnikov humanističnih disciplin kot tudi na stališča širokih krogov inteligence, akademske mladine in predvsem na nazore umetniških krogov. Sami eksistencialisti kot npr. G. Marcel, J. P. Sartre, A. Camus so oblikovali svoje ideje v proznih ali dramatskih delih in ne zgolj v filozofskih razpravah — tako so lažje prodrli v javnost kot pa to lahko stori znanstvenik. Zato jim pripisujejo nekateri ne samo prioriteto, ampak tudi monopol na problematiko človeške eksistence.

Eksistencializem, ki je nastal v povojnih letih in je črpal svoj navdih iz problemov in nemirov človeka dvajsetega stoletja, — pri čemer ne smemo pozabiti tudi na težave, na katere je naletelo levičarsko gibanje v letih 1931—1956 in po 20. kongresu KPSZ — je bil mnogokrat vpleten v polemiko v marksistično filozofsko antropologijo. Že zaradi tega je vreden pozornosti marksističnega filozofa.

Vendar to nikakor niso edini povodi. Samodoločitev marksizma glede na filozofsko izkustvo eksistencializma je nujna tudi zato, ker se ta smer na poseben način loteva vrste tistih tehtnih problemov sodobne kulture in sodobnega človeka, ki so bili sicer tradicionalno predmet marksistične refleksije a so bili v delih marksistov v zadnjih letih pogosto zanemarjeni ali potisnjeni v ozadje. Danes ni mogoče raziskovati vprašanj kot so npr. položaj in svoboda posameznika, njegova moralna odgovornost in samodoločitev glede na množičnost in zgodovino, pojavi reifikacije in odtujitve medsebojnih odnosov, množična kultura ipd. — brez kritične analize »eksistencialnega izkustva«.

Eksistencializem običajno delimo na tradicionalni, krščanski (o kriterijih te delitve bomo še govorili) in ateistični, laični eksistencializem.

Začetnik laične smeri v eksistencialistični filozofiji je bil prav Martin Heidegger. Čeprav skušajo sodobni hagiografi eksistencializma najti miselne prvine te smeri v delih skoraj vseh znamenitih filozofov preteklosti in to od Nietzscheja, Benthama, J. S. Milla, Stirnerja, Hegla (*Fenomenologija duha*), Kanta, J. J. Rousseauja, Pascala tja do Sokrata in Heraklita — je bil vendarle ustvarjalec te smeri nedvomno avtor *Sein und Zeit*.

Čeprav je genetično Heideggerjeva filozofija izšla iz specialističnih, ontoloških raziskovanj aplikabilnosti fenomenološke metode na karakteristiko biti v njeni totalnosti, je zaradi koncentracije interesa predvsem na opisu človekove biti kot prvotnega fenomena, ki šele omogoča prodor v samo bit, prodrla onkraj povsem profesionalnega filozofskega okolja in postala bistvena komponenta sporov o smislu človeške eksistence v civilizaciji 20. stoletja.

Martin Heidegger je bil Husserlov učenec in je štel samega sebe, podobno kot drugi predstavnik laične smeri eksistencializma, Jean Paul Sartre, za pristaša fenomenološke šole. Za Husserlom je tudi sprejel katedro filozofije na univerzi v Freiburgu. V temeljnem delu *Sein und Zeit* 1927. leta, ki naj bi bil nekakšen uvod v nadaljnja raziskovanja pri ustvarjanju fenomenološke ontologije, je poskusil opisati svojskost človeške eksistence kot biti, ki je usmerjena k sebi a to usmeritev izvršuje v svetu, v katerega je ta eksistenca vržena. Tej eksistenci pripisuje avtodeterminacijo in svobodo (človekova bit določa samo sebe vsakokrat z možnostjo, ki jo predstavlja sama in ki jo izkusi v svoji eksistenci) in s statusom »zapuščeni« in tujosti do okolnega sveta. To tvori stalno nevarnost, da posameznik izgubi zavest o tej eksistenci kot o lastni možnosti (gre torej za izgubo avtentičnosti, za to, da se izgubi v brezosebni vsakdanjem življenju, v konformizmi množičnega življenja in v vzorcih, ki jih to življenje ustvarja) ali kot možnost, da se odtrga iz tega in avtentično doživlja nič, kakršen obdaja človeka (gre za izkušnjo »eksistencialnega strahu«).

S tezo o nevarnosti človekovega predavanja trivialni vsakdanjosti, običajnim standardom in vzorcem ravnanja, begu pred vprašanji o globljem smislu lastnega življenja, z odkrivanjem dvoumnosti »vsakdanjega bivanja«, ki prikriva človeku temeljna vprašanja njegove eksistence — se Heideggerjeva filozofija vključuje v široki in raznorodni tok kritike vseh tistih vidikov kulture 20. stoletja, ki odrekajo posamezniku avtentičnost njegove eksistence. Hkrati pa se vključuje v tiste specifične veje tega toka, ki povezujejo protest proti razosebljujočim oblikam človekovega življenja s protestom proti vsakršni ideologiji, ki daje posameznikovemu življenju kakršen koli nadindividualni pomen. Gre torej za tiste ideologije, ki se sklicujejo na eshatološke ali nadnaravne vrednote ali pa tudi na vrednote, izvedene iz stvarne zgodovine, ideologije, ki navezujejo na zahteve po množični koeksistenci ljudi in tvorijo nadgradnjo novih medosebnih odnosov. To stališče takoj postavlja Heideggerjeve poglede v opozicijo tako nasproti tradicionalnemu teocentričnemu humanizmu krščanske religije, kakor tudi proti ateističnemu humanizmu marksistične misli. Kot bomo videli kasneje, dobi zaradi tega stališča človekova eksistenca znake tragičnosti in absurdnosti. Heideggerjev ateizem torej ni ateizem ljudi, ki se borijo za novo, resnično avtentično skupnost, ampak ateizem ljudi, ki so zapuščeni in »obsojeni na samoto«.

Eden izmed vidikov reoligijske zavesti je, kot je znano, mistificirani, fantastični odraz razosebljenih in suženjskih pogojev človekove eksistence. Ateizem, ki vodi do zavrnitve te vsakršne mistificirajoče deformacije objektivnih določil človekove usode. Še več, nekatere oblike ateistične kritike religije lahko privedejo do specifičnih deformacij pri pojmovanju mesta človeka posameznika v okolnem svetu; do nekaterih metafizičnih sklepov, ki mistificirajo tako dejansko usodo in človekovo poslanstvo kot tudi perspektivo emancipacije človekove osebnosti od pogojev, ki jo zaslužujejo. To zadeva posebno svetovne nazore tistih družbenih plasti, ki se počutijo izgubljene v sodobni meščanski civilizaciji ter se upirajo meščanskemu »stabiliziranemu neredu« in vsem poskusom, da bi mu dali videz »reda, ki ga je določil Bog«, hkrati pa zaradi svoje specifične situacije v tej meščanski družbi niso zmožne dojeti in sprejeti realne perspektive odstranitve tega nereda, ki ga predlaga revolucionarno delavsko gibanje. Svoje izkoreninjenje in izgubo samega sebe v sovražnem svetu prenašajo na vlogo fatuma, ki bremeni človekovo eksistenco, in to petrificirajo, kot pojav vsesplošne ahistorične človeške usode.

Ena izmed oblik tega tipa ateizma je tako imenovani laični eksistencializem. Ko uporabljam ta termin, se zavedam, da so nekateri motivi — kot npr. absurdnost eksistence človeka posameznika, popolna transcendenca njegovih aktov izbire glede na naravne in družbeno-kulturne pogoje, kritika psihološkega in sociološkega determinizma in postulat avtentičnega življenja, prostega »množičnih konformizmov« — gotovo skupni tako tradicionalnemu krščanskemu kakor tudi laičnemu eksistencializmu. Za to tematsko skupnostjo in tudi za skupnostjo določenih izhodišč pa se vendarle skriva različnost filozofskih perspektiv obeh teh tokov v eksistencializmu. To zadeva tako splošne svetovnonazorske horizonte kot tudi različnost pri pojmovanju vrste posebnih vprašanj.

V filozofski perspektivi tradicionalnega eksistencializma, ki ga je začel v 19. st. S. Kierkegaard, in ga danes nadaljujejo K. Jaspers, G. Marcel, Berdjajev, Šestov, so kritika različnih oblik množičnega konformizma, dvom v kompetenco znanstvenega spoznanja in diskurzivne znanosti pri aplikaciji na »človeško stvarnost«, in teza o absurdnosti človekove eksistence, podrejeni ideji zamenjave vezi z »božjo stvarnostjo«, z afirmacijo krščanske eshatologije, s potrebo, da pokažemo sodobnemu človeku — kot piše Marcel — tveganje in up v to, da bi našli smisel življenja tako, da bi ga »odpri« za transcendentno, nadčasovno. Zavrnitev slučajnega sveta vodi tu izrazito v sprejemanje nadnaravnega sveta.

Posledica občutja, da je posameznik izgubljen v svetu stvari, v dramatičnih bojih zgodovine, je njen propad. Posledica propada in zadrege, ki se mu pridruži, je iskanje boga.

To »odkritje boga« omogoča človeku, da se mu vrne izgubljeni smisel njegove eksistence v svetu, da najde metafizične temelje svojega življenja in ravnanja. »Bog je tista premisa — piše Jaspers — v kateri po vseh dvomih najdem temelj za mojo dobro voljo in za moje vsakdanje življenje«.

V tej perspektivi izkoreninjenja človeka posameznika iz družbenih vezi in norm, ki je karakteristično za eksistencializem, je apoteoza teženj po avtentičnem življenju, pojmovanem kot popolna indeterminiranost in avtonomnost izbiranja glede na »prevare in pritiske množičnega življenja«, povezana s težnjo po zakoreninjenju tega posameznika v vezeh in vrednotah religioznega tipa. Ostati to, kar si, biti svoboden, pomeni »odreči se sveta, piše G. Marcel, čakati v strahu in grozi božji glas«, pomeni »zavreči suženjstvo stvari«, da bi dosegli »resnično svobodo, ki je odgovor na božji poziv«.

Čeprav posameznik, ki je vržen v svet, ne najde nobenih »znakov na zemlji«, ki bi mu povedali, kako naj živi, jih mora v tej perspektivi — »brati na nebu« in sprejeti »tveganje vere«. Vera, ki je tveganje svobodne izbire, odreši človeka nič, ki označuje njegovo vsakdanje življenje. Krščanska eshatologija postaja torej smisel našega delovanja, smisel naše posamične eksistence. »*Etre* — pravi Marcel — *c'est en rout*«. Smo samo romarji na tej zemlji, smisel našega življenja je težnja po bogu. Ko odkrivamo našo romarsko eksistenco, naše težnje k temu, »kar je nad nami«, premagujemo absurdnost našega življenja in odkrivamo njegovo skrito »globino«. To je v skladu z osnovnim sklepom očeta krščanskega eksistencializma — Kierkegaarda: »Našli bomo smisel življenja z osebnim praznavanjem Boga, ki je razodetje.«

Povsem točno pravi o krščanskih eksistencialistih Albert Camus, da »sprejemajo Boga, ki jih požira: s pokoro uvajajo up, zakaj absurd te eksistence jim še bolj utrjuje vero v nadnaravno stvarnost. Če se pot tega življenja konča v Bogu, je to izhod. Vztrajnost in trma, s katero Kierkegaard, Šestov in Kafkovi junaki ponavljajo svoja potovanja, so posebno jamstvo velike moči te gotovosti.«

V drugačni filozofski in svetovnonazorski perspektivi se loteva tega vprašanja laična smer eksistencializma. Heidegger v svojem temeljnem delu *Sein und Zeit* izpeljuje vse posledice Nietzschejeve ideje o »smrti Boga«.

Na mestu Kierkegaardove koncepcije sključajnostne eksistence človeka posameznika, ki je v neprestani negotovosti v zvezi z zveličanjem, zadrego in zaradi »ločitve od Boga«, je uvedel Heidegger koncepcijo eksistence, ki je »vržena v svet« in je usmerjena v svoj konec, v nič. Tej eksistenci neprestano grozi nered sveta stvari. Prav od tod po Heideggerjevem mnenju raste strah, ki nas opozarja na to, kar skuša pred nami skriti vsakdanjost: našo eksistenco v svetu kot bit za smrt. Tako nas občutek strahu rešuje gospodovanja sveta prevar ter nas sili, da do naše eksistence zavzamemo »avtentično« stališče. Posledica tega pa je zavest o naši osamljeni svobodi. To pa

nas polni z neizmerno zadrego eksistence »zapuščeni«. Zapuščeni v dvojnem smislu: tako glede na »naravni« svet kot tudi glede na Boga.

Idejo »zapuščeni«, absurdnega izgubljanja posameznika v svetu stvari, popolne nemožnosti, da bi našel kakršnekoli »znake na nebu ali na zemlji«, ki bi mu povedali, kako velja živeti, še močnejše poudarja Sartre, ko povzema misel Dostojevskega: »Če ni boga, potem je vse dovoljeno«, zakaj nič ni »vnaprej povedano«, za vse moramo prevzeti odgovornost sami, ko avtonomno izbiramo.

Edini zakonodajalec svojih dejanj, edini vir vseh vrednot in moralnih ocen, je po Sartru samo človek posameznik. Moja eksistenca je zadostno zagotovilo neeksistence Boga in narobe. Če »Bog eksistira, je človek nič. Če eksistira človek, je nič Bog«. Da bi lahko človek eksistirал, mora zavreči vse »ukaze«, kakor tudi samo idejo »eksistence« in »kreacije božje«.

Heideggerovsko-Sartrovska koncepcija absolutne osamljenosti posameznika (tako v naravnem kot tudi nadnaravnem planu) določa različne perspektive pri pojmovanju položaja in svobode človeka ne samo glede na krščanski eksistencializem, temveč tudi glede na laično znanstveno vedenje o človekovem mestu v vesolju. Te različne perspektive so še izraziteje določene z ontološkimi premisami laičnega eksistencializma, ki so povezane z zgoraj opisanimi svetovnonazorskimi okviri.

To so na temelju Heideggrove verzije laičnega eksistencializma osnovne premise tako imenovane »eksistencialne analitike«, kjer gre predvsem za skrajno postavljanje sveta stvari proti subjektivnemu svetu človeške eksistence.

Osamljenost človeške eksistence

Ko Heidegger razvija v *Sein und Zeit* osnovne ideje svoje »analitike«, označuje eksistenco konkretnega posameznika na temelju načelnega nasprotja in sicer med objektivnim svetom, svetom narave, materialnimi telesi, objektiviziranimi oblikami človeških vezi »Umwelt) in subjektivnim svetom, svetom oseb (*Mitwelt*) ter uvaja poseben pojem, ki določa človekovo bit v svetu — »Tu-bit« (*Dasein*).

To mu je potrebno zaradi karakteristike svojskosti eksistence konkretnega človeka, ki živi med stvarmi in drugimi ljudmi.

Čeprav je človekova eksistenca vedno povezana s kakšno zunanjo stvarnostjo pa se po Heideggrovem mnenju odvija v svetu in je z njim povezana tako daleč, da »prebivanje v svetu« — kakor piše — »tvori apriorni, strukturalno nujni sestavni del« človeške eksistence, vendar pa je povezana z zavestjo o popolni drugačnosti posameznika, o tujosti do sveta.

Človek posameznik za razliko od takšnih primerkov narave kot so posamezne živali ima »zavest o lastni eksistenci«, o avtonomiji, o

svojskosti in »tujosti« glede na vse, »kar ni moje«, glede na vso zunanost.

Človek posameznik, ki živi v svetu predmetov in drugih ljudi, se mora zavedati za svojo eksistenco naslednjih temeljnih vprašanj:

Prvič, da je »vržen v svet« (*Geworfenheit*), in da sam po sebi nima nobene določitve, reda in smisla razen tistega, ki si ga dá sam in ki je zanj vir neprestanega ogrožanja.

Drugič, dejstvo, da se nahaja v tem svetu, prav v tem času in na tem mestu, v tej družini in v tem družbenem okolju, ne izhaja iz kakršnegakoli posameznikovega zavestnega izbiranja, ampak nasprotno — eksistenca je človeku »vsiljena od zunaj«, je po svoji naravi popolnoma slučajna in »absurdna«.

Tretjič, da eksistira po sebi in za sebe, tj. da človekovo bit označuje vsakokratna »refleksija« (nanašanje na samega sebe), da je »vsakokratna lastna možnost«.

Četrtič, čeprav človekova eksistenca potrebuje druge ljudi in v nekem smislu mora z njimi sobivati (*Mitsein*) in sodelovati — pa vendar ni mogoča z njimi nobena avtentična komunikacija v njihovi bitnosti, nasprotno — množično življenje »zmelje človeka« in povzroči, da je človekova eksistenca ob svojo avtentičnost.

Končno, petič, eksistenca je smrtna, je »bit za smrt« in zato je smrt vsakokratna možnost, človekova eksistenca pa je v tem smislu končna in »mišljena samo kot eksistenca, ki ima voj konec«.

Konkretni posameznik, ki je »vržen v svet«, ne dobi od njega nobenega bistva, kakršnekoli vnaprej določene esence (nasprotno — lastnost človeške biti je »prvenstvo eksistence pred esenco«). V svetu ne najde nobenega drugega smisla razen tistega, ki mu ga daje sam.

Vse moje »bistvo«, določenost, je torej stvar moje izbire in moje kreacije.

»Bistvo« človekove biti je torej v njegovi eksistenci. Edino moje bistvo je to, da eksistiram, in to da eksistiram — določa vse.

Ta »vsakokratna moja« eksistenca povzroča tudi to, da ni mogoče pojmovati človekove biti kot primerek ali eksamplar človeškega rodu, pojmovanega kot da bi »dejansko eksistiral«. Zakaj v tem primeru bi bila moja eksistenca pojmovana »kot dejstvo« in torej »nevtralno«. Dejansko pa zame eksistenca ne more biti nekaj nevtralnega. Vedno velja govoriti o njej v skladu z »refleksnim« značajem človekove eksistence, uporabljajoč osebne zaimke: »Sem, si« itd.

Dejstvo, da eksistiram, ne označuje zame tudi nič drugega kot samo to, da se odpirajo pred menoj vrste razpotij, vrste možnosti, vendar katero izmed njih bom izbral, je odvisno samo od mene samega. Sem torej svoboden in samotnen. Sam, brez pomoči moram stopiti v odnose s svetom in z ljudmi, med katere sem bil vržen. In prav na tem — po Heideggerjevem mnenju — leži osnovna, radikalna razlika med svetom stvari in svetom človeka. Stvari samo »so«, ker je za njih značilna pasivnost. »Eksistira« samo človek kot sub-

jektvina aktivnost, ki samostojno izbira med različnimi možnostmi delovanja.

O tej človekovi eksistenci ne moremo reči, da je »takšna ali da ni takšna«, niti da je ni mogoče določiti, saj je vedno odprta vrsti protislovnih si možnosti.

Prav glede na to nedoločenost, »odprtost« je mogoče človeka »določiti« samo kot »nič«, »nebit«, kot to, kar ni. Zakaj *Dasein* ni nekaj »preprostega, kakor so običajne stvari«, ne moremo ga izraziti s tem, da govorimo, kaj je, to delamo, kadar se poslužujemo imen kot so »miza«, »dom«, »drevo«. Izraža eksistenco, ki je moja in kot takšna je moja možnost. *Dasein* je torej samo »možnost, projekt eksistence«. Človek, ki »eksistira«, realizira nekatere možnosti, druge pa zavrača in neprenehoma izbira. Človek je torej kratkomalo projekcija lastnega izbiranja, njegov svet pa je »dajanje smisla nič«, je projekcija (*Entwurf*) tistega tipa, s katero situiramo v svet naše težnje.

Stvari se predstavljajo človeku ne kot predmet njegove »metafizične refleksije«, ali nezainteresiranega ogledovanja, ampak kot objekti njegove manipulacije, »nekaj kar je priročnega« (*Zuhandenes*), s čemer si pomaga pri realizaciji svojih ciljev. Celotna znanost ima vedno samo tehnično-manipulacijski smisel in ne more služiti človeku za to, da bi si pojasnil svojo eksistenco in bistvo svoje biti. Naše znanje o naravi, o vsej zunanosti, je samo učinek naše manipulacijske projekcije, učinek težnje po tem, da bi se posluževali stvari.

Absolutizacija izbiranja in nihilizem

Temeljna lastnost človekove eksistence je njena historičnost, ki temelji na neprestanem prehajanju samega sebe v določeni sedanjosti.

To je posledica svojskosti človeškega »bivanja-med-stvarmi«.

Zakaj temeljna protislovnost sveta stvari in sveta človeške eksistence temelji tudi — po Heideggerjevem mnenju — na eksistiranju človeka v tem smislu, da v vsakem trenutku prehaja samega sebe, da je neprestana »skrb« in »polet«. Človeško eksistenco je mogoče pojmovati samo kot eksistenco, ki je neprestano v »stanju zapuščenosti«, kot samotnost osebe, ki je »vržena« v svet in je vpletena v neskončne konflikte in ji je usojena neprestana »skrb« in »strah«, a je prisiljena na izbiranje življenjski poti takorekoč v temi. Zato se torej človek nikoli ne kaže sam sebi kot nekaj stalnega, končnega, kot človek, ki gospoduje po ustaljenem redu nad seboj in nad stvarmi, nad svojimi odnosi z drugimi osebami, ampak kot neprestano »spodrsavanje«, kot »nič« in ustvarjanje *ex nihilo*.

Povsem jasno je, da v Heideggerjevi filozofski perspektivi ni mesta za kakršenkoli determinizem. Ne samo v psihofizičnem ampak tudi v družbeno-kulturnem pogledu. Konceptija, ki pojmuje proces

emancipacije posameznikov kot proces, ki je bistveno povezan s procesom eliminacije tistih strani množičnega življenja, ki omejujejo razvoj človekove osebnosti in prizadevanje za tiste stvari, ki so pogoj za njegov vsestranski razvoj, naj bi bila za Heideggerja omadeževana z grehom reifikacije posameznika in bi pomenila degradacijo človekove svobode.

Heideggerjev eksistencializem je gotovo reakcija na vulgarni naturalizem behaviorizma, ki reificira človeka in ga degradira na vlogo »krta v tunelu«, na sociološki naturalizem meščanske empirične sociologije, ki pojmuje človekovo osebnost kot navadno slučajnostno »zvezo družbenih vlog«, na logični pozitivizem, ki skuša opisati človeški svet v kategorijah naravoslovnih znanosti. Je tudi protest proti scientistični viziji sveta, ki pojmuje razrešitev vseh moralnih problemov sodobnega človeka v tesnem okviru avtomatizma produkcijsko-tehnološkega determinizma.

Heideggrovski eksistencializem pa je hkrati tudi reakcija na socialistično vizijo osvoboditve človeka, na realni humanizem znanstvenega socializma. V Heideggerjevi filozofski perspektivi vodijo postulati osvoboditve človeka zaradi nedialektičnega postavljanja družbenega sveta proti svetu osebne subjektivnosti — k odstranitvi človekovih svobodnostnih teženj iz njihove družbene konkretности, k ločitvi postulatov svobodnega in avtentičnega življenja od nalog boja za realizacijo konkretne svobode (tako v družbeno-političnem kot v gospodarskem pogledu), ki to življenje omogočajo. To vodi do politične nevtralizacije same ideje svobode, do ločitve postulata svobode od dialektike boja za konkretno svobodo. In na kraju do preoblikovanja postulata svobode v svoje nasprotje: v neke vrste filozofsko sprejemanje in prilagajanje človeka na zaslužnevalne družbene strukture, ki so posledica Heideggerjevega petrificiranja groženj, in izhajajo iz nekaterih konkretnih oblik množičnega življenja; v veljavnost nadhistoričnega položaja človeka in zapiranja svobodnostnih teženj človeka v krog s kredo njegovih samotnih notranjih doživljanj in osebnih delovanj. To je posebej razvidno v Heideggerjevi koncepciji »avtentičnega življenja«.

Avtentično življenje in strah

Heidegger izhaja iz analize določenih mehanizmov človekovega razosebljenja, ki jih je spoznal iz avtopsijskega sveta meščanske kulture 20. stoletja. V svojem svojstvenem filozofskem jeziku opisuje nekatere — ni dvoma da stvarne — pojave nivelizacije in homogenizacije ljudi in temu pridružene pojave potapljanja posameznika v množici, ob hkratnem njegovem razosebljanju, ko nastane v njegovi zavesti občutek samotnosti, nesmisla in brezupnosti življenja. Na svoj filozofski način odraža Heidegger bistvene mehanizme funkcioniranja množične družbe, kar so ugotovili že sociologi sodobne meščanske civilizacije, z zanj karakterističnimi pojavi: atomizacija in amorfiza-

cija množic, nastanek slučajnostnih amorfnih skupin, ki nimajo stvarnih zvez in občutka za avtentično skupnost in so podvržene delovanju sodobnih sredstev množične informacije (tisk, radio, disko-teke, film, reklama in podobno), ki nivelizirajo in homogenizirajo okuse, nazore in stališča posameznikov.

Heidegger opisuje tudi mehanizme malomeščanskih navad, poti potapljanja eksistence posameznika v morju nalomeščanske banalnosti in fraz, v trivialnosti »vsakdanje« eksistence.

Heidegger odlično kaže, kako vsi ti pojavi rojevajo moralno, ideološko in estetsko nasilje, kako vodi vse to v izgubo individualnosti, do parolarstva standardnih idej, trivialnosti teženj in načinov pojmovanja »življenjske kariere«. Kako vodi vse to življenje posameznika v odstranitev globljih humanističnih vrednot, ko se ljudje trudijo prilagoditi in uspavati razum, do priznavanja standardov banalnosti meščanskega življenja za »naravni način bivanja«.

Heidegger odraža na svoj filozofski način tudi proces, kako nastane v zavesti prebivalcev sodobnih industrializiranih družb občutek izgubljenosti zavoljo poplave mestnih aglomeracij in anonimnih, njemu tujih industrijsko-ekonomskih in administrativnih sil. Načenja problem pomanjkanja iniciative in možnosti stvarnejšega osebnega vplivanja na tok množičnega življenja.

Gornje pojave in mehanizme množičnega življenja določa Heidegger s terminom »se živi« (das Man). To je najbolj vsakdanja oblika eksistence, ko se človek pasivno prilagodi na okolje, ponavlja kar naprej v njem sprejete dejavnosti, besede in kretnje. V množici torej izgubi svojo osebno individualnost in se podredi anonimni vsakdanjosti. Ta utrti in šablonski način življenja sprejema za »večnega«, »naravnega« in se ne sprašuje o njem. Še več, šele tedaj se počuti mirnega in srečnega, ko se istoveti z množičnim konformizmom, s tem vsemogočnim »se« (das Man).

Ta navidezni mir, to občutje istovetnosti z nadindividualno bitjo, kakršni so konformizmi množične družbe, ravnanje po utečeni šabloni, fasciniranje z vsakdanjostjo, omogoča posamezniku skriti pred njim samim »vrženost v svet«, to da ga mora nekoč zapustiti, da je bitje obsojeno na neprestano skrb in samostojno izbiranje smeri delovanja. Neavtentično življenje je — po Heideggerjevem mnenju — neprestani poskus bega »človeka od svobode in od najbolj bistvene resnice o njem samem« (in je torej »propad«, »izguba avtentičnosti«).

Ti neprestani pobegi posameznika od temeljnega izkustva eksistence pa se ne morejo nikoli popolnoma posrečiti. Kakršenkoli posebno tragičen življenjski dogodek (smrt koga izmed najbližjih, resni moralni konflikti), ki jih Heidegger imenuje mejne situacije, lahko prebudijo posameznika iz spanja, v katerem je bil doslej, mu pokaže tujost sveta, ki ga obdaja, navideznost istovetnosti z družbo, samotnost in absurdnost njegove eksistence. Tedaj se pojavi »strah«, ki nas osvobaja prevlade »se-ja« (das Man), nas izolira od

drugih, nas prepušča samim sebi in kaže resnico naše osamljenosti, absurdnost naše eksistence, ki smo jo hoteli skriti pred seboj. Naša eksistenca »stoji tedaj pred nami v vsem veličastju svoje avtentičnosti«.

Jasno je, da sta tako avtentično življenje kot beg pred avtentičnostjo dve možnosti človekove eksistence, in ju drugače po Heideggerjevem mnenju ni mogoče opisati. Ker je namreč človekova bit »po svojem bistvu vsakokratna svoja možnost«, lahko posameznik v svoji eksistenci izbere in doseže samega sebe, lahko pa se tudi izgubi. Avtentičnost in neavtentičnost sta torej samo dva »modusa eksistence« in ne različni stopnji bivanja, ali bivanja in nebivanja.

»Neavtentično« bivanje je po Heideggerjevem mnenju torej takšen modus bivanja, v katerem človek izgubi temeljno zavest o njem, ker zbeži od problemov, ali pa teži k temu, da bi jih pozabil.

»Avtentično« življenje je po Heideggerjevem mnenju pogum, da vzame človek nase vso resnico o svoji eksistenci. Avtentični človek je človek, »ki se je zavedel, da je nič, in ocenjuje vse življenje z vidika tega nič«.

Samo avtentični človek je v polnem smislu te besede svoboden, »ker ve, da je nič, da bodo vsa njegova nehanja prečrtana, da je osamljen in obsojen na smrt«.

Je pa svoboden tudi zato, ker ni podvržen pritisku nobenega »se-ja«, ker ne misli v kategorijah, ki so mu vsiljene od zunaj, jasno ve, da njegova dejanja »izražajo samo njega samega in nič več«, da ni mogoče avtentično komuniciranje z ljudmi, in da je možno samo »sobivanje« (*Mitsein*), ki se opira na razumevanje in spoštovanje vzajemne nekomunikativnosti.

Heidegger sicer priznava, da potrebuje človek druge ljudi vsaj zaradi zagotovitve fizičnih možnosti svojega življenja, hotel bi tudi z njimi občevati, kaže pa nagnjenost k temu, da jih pojmuje »kot orodje« za realizacijo svojih teženj. Podobno pojmuje tudi množičnost človeka kot instrument za posameznikove označene cilje. Zaradi tega, pa tudi zaradi nemožnosti transsubjektivne komunikacije ljudi, tudi ni možno eksistiranje kakršnekoli avtentične skupnosti ljudi, ampak samo njihova koeksistenca.

Konsekvenca dvoma v možnost avtentične skupnosti ali sodelovanja ljudi je tudi dvom v možnost obstoja vseh zapovedi in moralnih vrednot, ki imajo veljavo kake splošnosti tako v historičnem ali vsakdanjem pogledu in se nanašajo na te ali one grupacije ljudi. Vsakršna »nadsbjektivna« univerzalna etika je po Heideggerjevem mnenju — samo ogrožanje posameznikove eksistence, je že prej omenjeni vsemogočni »se« (*das Man*). Edini kašipot, po katerem se lahko ravna posameznik, je njegova lastna »vest«. V vsaki situaciji mora človek osamljeno izbirati poti svojega ravnanja, ne da bi iskal kakršnekoli pomoči zunaj sebe, »ne da bi računal na Boga«, niti na njegove družbeno posvečene substitute.

Ko izbiramo tako ali drugače, ne moremo nikoli dobiti jamstva, da smo izbrali dobro. Stalno nas spremlja dvom, strah, da je vse, kar delamo, »absurdno«. Tako je kvintesenca Heideggerjeve koncepcije avtentičnosti zapoved, da mora človek živeti osamljen, se izražati kot osamljen, živeti sam s seboj v skladu z zavestjo lastne ničevosti in strahu, skratka živeti »kot bit-za-smrt«.

To je koncepcija, ki obsoja človeka na neprestano moralno budnost, na neprestano osebno sprejemanje ali zavračanje vsakršnih vrednot. Vendar pa ta koncepcija dvomi v samo utemeljenost formuliranja vrednot in ji je bistvo človekovo eksistence njegova osamljeost in moralni propad.

Življenje za smrt

Premise eksistencialne analitike in eksistencialne vizije človeka kot »biti, vržene v svet« in »usmerjene k smrti« je razvil Heidegger v svojem drugem temeljnem delu *Vom Wesen des Grundes*. Tu se je lotil analize človekove svobode s treh vidikov in sicer: glede na transcendenco, nič in »konec človeka posameznika« — ta poslednji moment pa posebej poudarja kot bistveni element avtentične eksistence.

Po Heideggerjevem mnenju tvori svoboda bistvo človekove eksistence. Svoboda je stalno izbiranje, vendar za naše bivanje ni najpomembnejše to, kar človek izbere, ampak samo dejstvo, da izbiram jaz. Izbira kakršnekoli možnosti, ki se nam ponudi, je zato prenos »nadčasovne transcendence« v določenem časovnem trenutku. Samo dejstvo izbiranja nas vodi k doživljanju meja eksistence, kot »bit-za-smrt« (*Sein-zum-Tode*). Človek, ki se vrača v različne možnosti delovanja in se situira kot »bit za smrt«, sprejema nase krivdo za zavračanje neskončnosti.

Če mora avtentični in svobodni človek vedno izbirati omejenost, s tem permanentno jemlje nase krivdo, ki ji ne more ulti in torej zanj ni nobenega načina odrešitve.

Ko se Heidegger loteva problema vloge transcendence v življenju konkretnega človeka, vloge nekakšnega sveta »ki presega naš pojavni svet« — poudarja, da je misel o nečem »nad« značilna za človeško eksistenco. Vendar pa je pot v transcendenco tragična. Saj vodi posameznika samo v nič. Strah pred tem »ničem« je prav v korenih mišljenja o Bogu, v korenu ideje nesmrtnosti kot brez-končnosti. Na tem tlu nastajajo prevare o večnosti, ki izpolnjujejo uspalno vlogo kot tudi prevare vsakdanjosti, ko se posameznik izgubi v trivialnosti vsakdanjega življenja.

S človekovo eksistenco se je vedno družil strah pred smrtjo in ničem. Vendar pa ima tudi smrt svojo eksistencialno vrednost. Za človeka je možnost, do katere lahko zavzame svoje stališče. Je poslednja možnost življenja kot možnost neeksistence. Še več. Je celo »najbolj bistvena možnost eksistence«, saj gre v njej za samo bit.

Smrt zapira življenje posameznika kot celoto in prav zato omogoča, da zavzame stališče do celotnosti svojega življenja. V tem pogledu na življenje »skozi smrt« se najbolj popolno izraža naša »skrb za nekaj«, »skrb za nekoga« in »skrb za lastno bit«. Izraža se naš »strah pred svetom«, strah za eksistenco v svetu.

Heidegger poudarja tudi, da ne smemo občutja konca, strahu pred smrtjo pojmovati trivialno kot strah pred smrtjo, strah, da bomo nekoč nehali živeti, pa tudi ne kot nekakšno slučajnostno razpoloženje »slabosti« posameznika, ki se od časa do časa zamisli nad življenjem. Občutje konca tvori po njegovem mišljenju »fundamentalno posedanjenje človekove biti«, odkritje, da je človek sam »bit, ki je vržena proti lastnemu koncu«.

V modusu neavtentičnega bivanja je zavest o tem zastrta, ker se pač izgublja v vsakdanjosti življenja, ker sprejema smrt kot »naravno dejstvo«, ker je posameznik podvržen vrsti postopkov, ki ga pomirjajo tako, da si govori: dejanska smrt vedno prizadene druge, »mene pa ne zadeva«.

V modusu avtentičnega bivanja se kaže kot nekaj, kar »bistveno pripada človeški biti«. Strah pred smrtjo je torej bistvo naše eksistence. Razumevanje bistva smrti, zavestno sprejetega strahu in možnosti izbiranja konca, določa našo svobodo. Doživljanje naše eksistence kot »biti za smrt« nas osvobaja neavtentičnega življenja.

Tako je prešel upor proti razosebljujočim oblikam meščanskega življenja na raven odreditve v okvirih individualne zavesti, v to, kar je Marx ob Stirnerjevem nihilizmu imenoval »navidezna odrešitev«, Mounier pa »Narcisova alienacija« — osvoboditev, ki emancipira posameznika od konformizmov množičnega življenja, pa tudi od življenja samega, pojmovanega kot realizacijo človeka z družbeno ekspresijo. Ostala je samo zavest »ničevosti« eksistence, ki je usmerjena k lastnemu koncu. Tako se je upor preoblikoval v svoje nasprotje, nastopilo je istovetenje svobode z odtujevanjem od človeških vezi. Vzajemna odtujitev posameznikov, občutje absurdnosti vsega, kar ga obkroža, dvom in zavrnitev vsakršnih družbenih oblik in vrednot je prenešeno na rang »visoke vrline«, ki jo Heidegger priznava kot najbolj bistveni pojav svobode in »avtentičnega življenja«.

Vendar pa je ta svoboda in avtentičnost bistveno tragična. Povezana je s posameznikovo zavestjo o nesmiselnosti lastne eksistence. Edino, kar posamezniku ostaja, je »svoboda za smrt«, ki mu lahko po Heideggerjevem mnenju daje zadoščenje za neprestano življenjsko gorje in mu omogoča, da vzdrži in prenese občutek ogrožanja in strahu.

V Heideggerjevi filozofski perspektivi je torej avtentičnost osebnih medčloveških vezi pretvorjena v avtentičnost alienirane osamljene posameznikove eksistence, avtentičnost posameznikovega življenja se je spremenila v »avtentičnost njegove biti za smrt«.

Znana je maksima *memento mori*. V krščanski interpretaciji naj bi pomenilo, da življenja na zemlji ni konec, da moramo ob začasnem

življenju na zemlji misliti na posmrtno življenje. Heideggerjeva koncepcija avtentičnega življenja je laična transformacija te maksime, ker pojmuje človekovo življenje kot neprestano »umiranje od rojstva«, zavest konca pa kot strukturni sestavni del človekove eksistence. Popolno avtentično življenje naj bi temeljilo na stalni zavesti, da je življenje posameznika »bit-za-smrt«. Ta koncepcija je bila torej ne glede na svojo laično ateistično obliko negacija tistega pojmovanja humanizma, ki se je začel že v renesansi, in je v nasprotju s srednjeveško mislijo potrjeval življenje samo, ne pa njegovega konca ter iskal možnost realizacije človekove eksistence v časovnih okvirih biološkega življenja in v vsem tem, kar zapušča človek s svojim izrazom zgodovini človeške kulture.

Priredil in poslovenil F. J.

O stanovanjski politiki — iz malo drugačnega zornega kota

O pomenu, ki ga ima stanovanje oziroma stopnja zadovoljevanja potreb prebivalstva po tej dobrini za gospodarski, socialni in kulturni razvoj družbe, za produktivnost dela itd., o tem je bilo pri nas v zadnjem času že toliko napisanega, da je najbrž odveč o tem še kaj ponavljati ali dodajati. Razen morda te pripombe, kar pa se pogosto pozablja, da je stanovanje najpomembnejša sestavina delavčevega življenjskega standarda, tako da sodi reševanje stanovanjskega vprašanja poleg uresničevanja pravice do samoupravljanja na vseh ravneh in pravice do izobraževanja v sfero osnovnih interesov delavskega razreda.

Ravno tako je bilo v zadnjem času v raznih gradivih in publikacijah zelo obširno in natančno opisano stanje, ki vlada pri nas na področju stanovanjskega gospodarstva, tako da tudi k temu na tem mestu ne bi mogli kaj več povedati. Kvečjemu če opozorimo, da se je to stanje zlasti v zadnjem letu v vsej Jugoslaviji poslabšalo — v Sloveniji pa še bolj kot v vsej državi.

Slovenija se v tem pogledu sploh razlikuje od drugih republik. Na eni strani močno zaostaja v vsakoletni graditvi stanovanjskih enot za jugoslovanskim poprečjem, na drugi strani pa je za našo republiko značilno, da je začel že skoraj pred desetimi leti stagnirati trend graditve družbenih stanovanj, ki pa je začel pozneje, drugače kot v drugih republikah, celo odločno padati, tako da je v letu 1967 zasebni sektor gradnje prevladal nad družbenim, v letu 1970 pa je bila v zasebnem sektorju zgrajena že dvakrat večja površina kot v družbenem.¹

Opazimo torej neko soodvisnost med dejstvom, da je v Sloveniji začela stanovanjska graditev zaostajati za drugimi republikami, in pa dejstvom, da sovпада začetek te splošne stagnacije v naši ožji domovini ravno s časom, ko je v Sloveniji prevzel pobudo zasebni sektor.

Kakorkoli stvari obračamo, nam ostane pred očmi ta soodvisnost, celo če bi sprejeli tezo, da si Slovenci lahko to privoščimo, ker imamo že višji stanovanjski standard in sploh v večji meri rešeno stanovanjsko vprašanje kot v drugih republikah. Žal pa lahko izvirajo take teze, če poznamo dejanski položaj, samo iz neumnosti ali cinizma malomeščanske

¹ Glej: Veljko Namorš: Trendi in perspektiva stanovanjske gradnje na Slovenskem, Teorija in praksa, št. 2/1972

miselnosti nekaterih naših krogov. (V resnici gradimo čedalje manj stanovanj ob relativno velikem primanjkljaju, toda pretežno večja stanovanja z visokim »standardom«, kar takim predvsem nekako ustreza).

Za letošnjo politiko na področju stanovanjske graditve smo se sicer v naši republici oborožili s skupščinsko resolucijo in nekaterimi spremljajočimi jo predpisi, ki prinašajo večje možnosti za reševanje stanovanjskega vprašanja tudi kategorijam prebivalstva z nižjimi prejemki, to so, med drugim, zlasti solidarnostni skladi, s katerimi bodo sofinancirali gradnjo najemniških stanovanj, subvencionirali najemnine, premirali varčevalne vloge, itd.

Z drugimi besedami, bolj je poudarjeno načelo solidarnosti za »občane z nižjimi dohodki« (žal še nismo slišali za kako natančnejšo definicijo te kategorije naših delovnih ljudi), vendar pa je dosedanji sistem stanovanjskega gospodarstva ostal večidel neokrnjen: tudi največji optimisti si najbrž ne upajo trditi, da bo število iz solidarnostnih skladov zgrajenih najemniških stanovanj v doglednem času kaj več kot kaplja v morje sedanje stiske občanov s tako imenovanimi »nižjimi osebnimi dohodki«. Poglavitna »perspektiva« teh občanov (seveda še daleč ne vseh) je še vedno — varčuj do skrajnosti, morebiti oročaj vsak prihranjeni dinar pri banki (čeprav ti ga inflacija sproti razvrednoti), bodi v najboljših odnosih s člani stanovanjske komisije v delovni organizaciji (oziroma z drugimi odločujočimi faktorji), da boš kaj dobil iz sklada skupne porabe, kupi si kje parcelo, če jo še dobiš (če zmoreš plačati ceno za komunalno urejeno zemljišče, sicer poskusi »na črno«), potem pa pljuni v roke, zavihaj rokave, priskrbi si orodje, kupuj material (ki se venomer draži in če ga še dobiš), išči, lovi mojstre in šušmarje in — morda bo v nekaj letih hišica le stala...

Med drugim že statistični podatki o vsakoletnem naraščanju števila nedokončanih stanovanj lepo ponazarjajo to idilično podobo. Toda nehote se človeku ob tem vsiljujejo tudi bolj mračne misli: Ali je res primerna usoda delovnega človeka v socialistični družbi, da se gre celo obdobje svojega aktivnega življenja privatnega šušmarja in prekupčevalca, da ne misli na nič drugega kot na to, kako bi prigaral, prigoljufal ali priprosil denar za svojo privatno lastnino — ali pa je njegova perspektiva v tem, da v pogojih sodobne delitve dela, brez katere ni napredne družbe, uporabljaja svoj prosti čas za strokovno izobraževanje, za dviganje svoje kulturne ravni, da bo lahko s svojim večjim znanjem prispeval k večanju družbene produktivnosti dela in družbenemu napredku sploh...

Več kot jasna in logična opozorila urbanistov, kaj pomeni taka razdrobljena gradnja za ta naš mali slovenski prostor, zvenijo v tem kontekstu že malce licemersko — zakaj večina teh naših občanov navsezadnje res nima druge izbire, če hoče priti do potrebne stanovanjske površine zase. Sistem (vzemimo načelo soudeležbe) je tak, da se tudi razpoložljiva družbena sredstva (delovne organizacije, banke) kot pomoč pri zasebni iniciativi na stanovanjskem področju delijo nekako »po božje«: kdor že ima veliko, tudi veliko dobi. Ker je dinamika plačevanja pri nakupu stažnolastniškega stanovanja v bloku družbenega sektorja (ki je drag, čedalje dražji, saj lahko nemoteno »zida« cene!) naravnana na zelo kratek rok, si tega občani z nižjimi osebnimi dohodki povečini tako ne morejo privoščiti (saj tudi ne zmorejo naenkrat tolikšnega lastnega deleža pri posojilu), kar hkrati tudi pojasnjuje enega naših tipičnih ab-

surdov: da se kategorije prebivalstva z visokimi prejemki selijo v bloke, tiste z nižjimi pa si gradijo hiše. Čudež, na katerega ne bomo zlahka naleteli še kje na svetu.

Zaradi skrajno razdrobljenega razdeljevanja in možnosti pridobivanja stanovanjskega dinarja (po podjetjih so kriteriji za to delitev različni, marsikje delijo tudi tako, da bi zelo težko govorili sploh o kakšnih »kriterijih«), je povpraševanje po stanovanjih, ki jih gradijo podjetja družbenega sektorja za trg, »ključ v roke«, relativno skromno — vendar pa še vedno dovolj veliko glede na zmogljivosti tudi razdrobljene gradbene operative, tako da ni nič čudnega, če se lahko ta operativa vede (niti ne po svoji krivdi) kot monopolist in da ne čuti (saj tudi družba, ki je zavestno prepustila reševanje stanovanjskega vprašanja za večino prebivalstva privatni iniciativi, ni še nič resnega storila v tej smeri) nobene prave potrebe in spodbude, da bi medsebojno združevala zmogljivost, kadre, načrte in se tesneje povezovala z industrijo gradbenega materiala — kar bi jo usposobilo za bolj racionalno in produktivnejšo industrijsko gradnjo na velikih kompleksih. Da pa je to edina resna rešitev krize, v katero je zabredla stanovanjska politika na Slovenskem, verjetno ni potrebno posebej dokazovati.

Toda kako priti do tega? Resnici na ljubo je treba priznati, da bi bila pot do temeljitejšega preobrata, ki je potreben na tem področju, zelo težavna in trnova. Sedanji koncept je vse preveč zakoreninjen v miselnosti in zlasti v finančnih odnosih. Avtorju tega sestavka naj bo oproščeno, če ne more ponuditi nobenega trdnega modela za tak »preobrat«, njegova želja pa je morda spodbuditi bolj pristojne ljudi s tega področja, da bi vsaj razmislili o raznih možnostih. Na primer o možnosti, da spremenimo dosedanji osnovni koncept, ki praktično še vedno predpostavlja pretežno gradnjo lastniških stanovanj (oziroma hiš in hišic) v privatni režiji in ki je očitno pripeljal stanovanjsko gradnjo v slepo ulico — za sto osemdeset stopinj, kot se temu reče, kar pomeni, da naj se postopoma ustvarijo možnosti da bi v stanovanjski gradnji začela prevladovati gradnja v družbenem sektorju — v dogledni prihodnosti pretežno najemniških stanovanj (kar je tudi normalno v vseh, tudi veliko bogatejših družbah v svetu).

Sploh ne gre za to, da bi se zategadelj odrekli načelu, da je stanovanje dobrina življenjskega standarda, za katero mora občan v načelu sam priskrbeti sredstva — ob določeni solidarnostni pomoči družbe. Gre pa za to, v kakšni obliki naj občan sofinancira enostavno in razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda. Če vsaj v pretežni meri drži vse tisto, kar smo prej zapisali, potem je jasno, da postaja »oblika«, kakršno imamo danes, nevzdržna.

I. RAVNIKAR

Skrb za popolnost ali samoupravno sprenevedanje?

Razpravam o šundu na rob

Te dni je v skupščini SR Slovenije stekla beseda ob predlogu za sistemsko reševanje težav mladinskega tiska. Lahko bi rekli, da prizadevanja številnih družbenih dejavnikov, ki se zavedajo pomena tega tiska za vzgojo in samoupravno rast mlade generacije, prihajajo v odločilno obdobje, ko bo treba nedvoumno reči — da (oziroma ne) in se tem sprejeti (ali se otresti) materialne obveznosti, ki iz tega izvirajo.

Ob prizadevanjih »za dobro« bi želeli opozoriti na nekaj zanimivih podrobnosti, ki smo jih doslej lahko opazili v bitki »proti slabemu«. Morda še toliko bolj v trenutku, ko družba prek svojih organizmov in posameznikov piše odgovore na Titovo pismo, ki ne daje možnosti različnim izmotavanjem.

Med stališči problemske konference zveze mladine Slovenije z naslovom »Mladi in publicistika« (15. maj 1970) je med drugim zapisano:

»Mnogo pozivov in kritik je šlo v zrak, zato ZMS predlaga družbeno akcijo, katere nosilec bi bil ob vseh zainteresiranih subjektih (tudi ZMS) Sekretariat SRS za kulturo in prosveto, z njo pa bi morali postaviti kriterije za analizo zabavnega tiska in šunda (estetski, moralno vzgojni, idejno politični in ekonomski vidiki) ter nato po široki javni razpravi predlagati več variant potrebnih ukrepov za spremembo razmer.«

V uvodnem referatu na seji je bilo rečeno tudi tole:

»Za mlade pomanjkanje definicij (o šundu — op. pisca)... ni zadošten razlog, da ne bi bilo mogoče družbene pozornosti — dejanj in ne le besed — usmerjati v spreminjanje razmer.« (Komunist, 5. junij 1970)

O izredno kritičnih razmerah mladinskega periodičnega tiska je predsedstvo zveze prijateljev mladine 25. maja 1972 pisalo pismo kulturno-prosvetnemu zboru skupščine SR Slovenije in predlagalo sistemske ukrepe za rešitev tega vprašanja. V stališčih predsedstva ZPM je med drugim rečeno:

»Tipična je tudi dolgovezna in dolgotrajna razprava o šundu in kiču, ki se ne premakne z mrtve točke niti v teoretičnem delu razprave in dopušča najrazličnejša stališča, predvsem pa sedanje stanje omogoča in stimulira existenco tovrstne produkcije. Še vedno je dovolj neustreznega periodičnega tiska za otroke in mladino v kioskih, pridružuje pa se mu cerkveni periodični tisk, ki je v ekspanziji. Razširjenost komercialnega periodičnega tiska za otroke in mladino v kiosku, razširjanje in ekspanzija cerkvenega periodičnega tiska, prodor cenениh slikanic, šund romanov in vrsta periodičnega šunda za odrasle, ki pa ga prebirajo prav tako mladina in otroci, resno opozarja, da so po eni strani mnoge založniške hiše ubrale najcenejšo in najbolj pridobitno pot pri založniški politiki, po drugi strani pa se je intenzivno aktivirala cerkev, ki si je zadala nalogo pri-

dobiti otroke, mladino in starše na idejnih pozicijah cerkvene in širše idealistične ideologije, ki je v direktnem spopadu z marksistično idejnostjo, z vzgojnimi in izobrazbenimi smotri naše šole, pa tudi družbe v celoti.«

In na koncu:

»Kar se tiče obdavčitve komercialnega tiska, tiska, ki se reproducira brez vsake idejne in estetske vrednosti in predvsem zaradi zajemanja profita, predsedstvo meni, da bi ga morali zaježiti predvsem zaradi vpliva na mlado generacijo. Ekonomsko gledano bi morali z družbenimi instrumenti preprečiti njegov edini namen: zajemanje profita. Mislimo, da je to družba dolžna storiti ne glede na kvaliteten in družbeno upravičen tisk, saj bi sanacija kvalitetnega tiska ne mogla sama po sebi zmanjševati razširjenosti šunda in kiča. Obratno, šele ob ugodnejših družbenih in ekonomskih pogojih za kvaliteten tisk in ob obremenitvi šunda bi se založniške hiše spet odločale za kvaliteten produkcijo.«

Na svoji prvi seji je 30. junija 1972 sekcija »problematika mladinskega tiska« pri republiški konferenci SZDL med drugim predložila:

»... v tem okviru naj bi:

— skupščina SRS, gospodarska zbornica SRS, republiški sekretariat za prosveto in kulturo in republiški sekretariat za finance oblikovali predloge sistemskih ukrepov, ki bodo zagotavljali ugodne razmere za nemoteno izdajanje kvalitetnega mladinskega tiska in zaostriili kriterije pri pridobivanju pravic tiskanja in razpečevanja vsega tiska, namenjenega otrokom in mladini (reeskontni krediti, nižje obresti na poslovni sklad, oprostitev republiškega prispevka od avtorskih honorarjev, izdelana politika družbenega subvencioniranja, obdavčitev šunda, idr.)...«

Torej, poleg različnih stališč širše narave o boju za samoupravni socializem tudi zelo konkretna stališča o ožjem področju, tisku za mladino in otroke.

V »Teoriji in praksi« št. 2 letos je Slavko Pregl v zapisu »Čigava je morala in čigav je zakon?« ponudil možnost, po kateri naj ne bi obdavčevali šunda ali kiča (in za to potrebovali natančne definicije), temveč vse, kar se družbi (o tem bi odločal specializiran organ) ne bi zdelo posebej pomembno. Obdavčeni del tiska bi torej bil tisti, za katerega bi lahko rekli, da je precej vseeno, če ga imamo ali ne, in ne, da je vse, kar je obdavčeno, šund.

No, poleti smo uvedli temeljni davek na promet proizvodov. Kazalo je, da je to eden ukrepov, ki bo na področju publicistike pomenil začetek družbenega urejanja nakazanih vprašanj. Sekretariat SR Slovenije za kulturo in prosveto je dobil nalogo: ugotoviti, katere publikacije velja obdavčiti in katere ne. In tako so se na ovitkih tiska pojavili stavki: Po sklepu sekretariata SR Slovenije za kulturo in prosveto z dne... je... oproščen plačevanja temeljnega davka na promet proizvodov po členu...

Pokazalo se je, da davek ne ureja ničesar. Med drugim so bili davka oproščeni zvezčiči o Jamesu Bondu, Antena, ... no in tudi Ciciban, Pionir, Pionirski list...

Na konkretno vprašanje o Jamesu Bondu je Andrej Ujčič, pomočnik republiškega sekretarja za kulturo in prosveto, v TV kulturnih diagonalah povedal, da je zakon o temeljnem davku njegov sekretariat pričakal strokovno nepriljubljen. Strokovne definicije šunda še ni. Zato torej šunda ni bilo mogoče obdavčiti. Menil je, da bo sekretariat, če se bo teh vpra-

šanj lotil strokovno, nekega dne to tudi uredil. Tovariš Ujčič je za šund in kič uporabil izraz »družbena neprijetnost.«

Nekaj dni zatem je izvršni odbor RK SZDL obsodil svoje glasilo Delo zaradi izdajanja romanov o Jamesu Bondu; v razpravi o tem so uporabljali precej drugačne besede in nazive za ideje, ki jih publikacija širi, kot pa »družbena neprijetnost«.

Kaže, da so si pri nas družbenopolitične organizacije precej na jasnem, kaj (vsaj glede vprašanj mladinskega tiska to lahko zanesljivo trdimo) hočejo.

Strokovna institucija — sekretariat SR Slovenije za kulturo in prosveto — strokovno na te stvari ni pripravljena.

Nad vse dobronamerni opazovalci bi rekli, da gre za zavidljivo stopnjo odločenosti, da bi delovali teoretično brezhibno in strokovno popolno.

Nekoliko žolčni kritiki pa bi pristavili, da gre za racionalno mislečemu človeku nerazumljivo in neodgovorno sprenevedanje.

J. PŁAHUTNIK

Ob tretji obletnici

(Ali je delovanje visokošolskih zavodov v SR Sloveniji še sploh zakonito?)

V marcu leta 1969 je skupščina SR Slovenije sprejela zakon o visokem šolstvu (Ur. list SR Slovenije, št. 9-1969), ki je začel veljati 28. 3. 1969. Takrat sprejeti zakon vsebuje tudi določbo (2. odst. 7. člena), da skupščina SR Slovenije potrjuje statut univerze v Ljubljani, statute združenj visokošolskih zavodov in statute visokošolskih zavodov. V predhodnih določbah (91. člen) je uveljavljeno določilo, da morajo univerza v Ljubljani, združenje visokošolskih zavodov v Mariboru in obstoječi visokošolski zavodi uskladiti svoje statute z določbami tega zakona v šestih mesecih od dneva, ko začne veljati ta zakon. Torej do 28. 9. 1969. leta.

Visokošolski zavodi in njihova združenja so v predpisanem roku sprejeli nove oziroma dopolnjene statute in jih poslali skupščini SR Slovenije v potrditev. Ker skupščina SR Slovenije statute potrjuje, pomeni, da statuti do potrditve niso pravno veljavni.

Postopek potrjevanja statotov se je začel še isto jesen. Skupščina SR Slovenije je imenovala posebno komisijo, ki naj opravi poprejšnji postopek usklajevanja statotov. Delo usklajevanja je zahtevno še predvsem zato, ker so sestavni deli statotov tudi vsi učni načrti, po katerih delajo na visokošolskih zavodih. Komisija ni zmogla vsega dela, zato je imenovala podkomisije po strokah študija, tako da je posamezna podkomisija obravnavala statute nekaj sorodnih visokošolskih zavodov. Vsaka izmed podkomisij je bila sestavljena iz večjega števila poslancev in strokovnjakov (in je štela nad 20 članov); zato so podkomisije iz svoje srede izbrale delovne skupine. Delovne skupine so pripravile svoja stališča, o teh stališčih so razpravljale podkomisije in nato komisije. Različna

stališča se morajo še usklajevati, a medtem čas teče in vse do tretje obletnice, ko so visokošolski zavodi morali predložiti svoje statute skupščini SR Slovenije (28.9.1972) še noben statut visokošolskega zavoda ni bil potrjen.

Visokošolski zavodi medtem opravljajo svojo dejavnost, kar je čisto normalno. Po svojih učnih načrtih delajo in jih tudi spreminjajo, izdajajo diplome o dokončnem študiju. Pravna podlaga za njihovo delovanje so statuti, ki pa niso potrjeni in s tem tudi niso veljavni. Torej je mogoče postaviti vprašanje, ali ni že tri leta brez pravne podlage — in s tem nezakonito — delovanje vseh visokošolskih zavodov v Sloveniji. V gospodarstvu so za primer, da podjetje nima statuta, izrecno predpisane sankcije, tudi če podjetje sicer dobro posluje. V šolstvu, posebej še v visokem šolstvu, je neposredni družbeni interes gotovo močnejši in bolj izrazit, zato je takšno nepravno stanje najmanj dopustno.

Očitno je, da si je skupščina SR Slovenije z določbo o potrjevanju statotov naložila preobsežno in pretežno breme. Posebej to velja še za primer, ko statuti visokošolskih zavodov podrobno obravnavajo dejavnost vsakega izmed zavodov in je s statutom zavoda predpisan tudi učni načrt. Razvoj znanosti in tehnologije zahteva stalno dopolnjevanje učnih načrtov in spremembe statotov so spet podvržene postopku potrjevanja. V tej obliki je potrjevanje statotov iluzija in triletna praksa je pokazala, da je neizvedljivo.

Za zagotovitev ustreznih enotnih izhodišč za delovanje visokošolskih zavodov in tudi za zagotovitev vpliva širše družbene skupnosti na delo teh visokošolskih zavodov sta po mojem mnenju dve stvarni možnosti:

1. Statuti visokošolskih zavodov naj določajo samo najširše okvire pedagoškega procesa in samoupravljanja na zavodih in takšne statute naj bi potrjevala skupščina SR Slovenije. Potrjevanje učnih načrtov naj se prepusti skupnosti visokošolskih zavodov ali drugi ustrejni samoupravni skupnosti.

2. Skupščina SR Slovenije naj sprejema npr. v obliki resolucije ali priporočil načelna izhodišča za usmerjanje pedagoškega procesa in samoupravljanja na visokošolskih zavodih, potrjevanje statotov pa prepusti drugemu ustreznemu organu ali samoupravni skupnosti. Le v primeru spora bi si skupščina SR Slovenije lahko zadržala pravico dokončnega odločanja v spornem vprašanju.

Visokošolski zavodi morajo dobiti možnost, da bodo svojo dejavnost razvijali v skladu z družbenim razvojem ter v skladu z razvojem znanosti in tehnologije, a tudi zakonito. Sedanji postopek potrjevanja statotov kaže, da teh ciljev po sedanjih, z zakonom o visokem šolstvu predpisani poti ni mogoče doseči. V okviru sedanjih norm bi skupščina SR Slovenije lahko le rutinsko potrdila statute visokošolskih zavodov in združenj, a je bolje, da ni ubrala te poti. Nujno je torej spremeniti zakon o visokem šolstvu in predpisati tak postopek sprejemanja statotov visokošolskih zavodov, ki bo sprejemljiv, uresničljiv in stvaren. To spremembo bi bilo treba sprejeti takoj, brez povezovanja z drugimi, morda tudi nujnimi predlogi sprememb.

Ljubljana, 14. oktobra 1972

I. JURANČIČ

Edvard Kardelj

**Protislovja
družbene lastnine
v sodobni
socialistični praksi¹**

prikazi, recenzije

P

Teoretična misel socializma je ponovno obogatena s tehtno razpravo o problemih družbene lastnine in posledicah, ki iz nje izhajajo. V mislih imam delo Edvarda Kardelja, nastalo v zvezi s pripravljanjem ustavnih amandmajev iz leta 1971, opremljeno je s podnaslovom »Iz gradiva za študijo o družbeni lastnini v socialističnem samoupravljanju«. V njem srečamo zelo globoke sociološke analize in iz marksistične teorije izpeljana radikalna stališča o razmerju med potrebnim in presežnim delom. Tudi najnovejša Kardeljeva razprava izhaja iz specifičnih jugoslovanskih razmer, vendar v svojih posplošitvah presega konkreten jugoslovanski prostor in zelo jasno ter nazorno osvetli položaj delavca v sodobni družbi ter razloge, ki dani položaj vzdržujejo.

V prvi točki svoje razprave obravnava avtor razvojne oblike družbene lastnine v naši deželi. Ko pisec razprave ugotovi, da je bila država v prvem povojnem obdobju s svojo funkcijo upravljanja družbenega kapitala »revolucionarni instrument v rokah delavskega razreda«, opozarja na nevarnost, da v nadaljnjem razvoju postane »tudi

instrument nove oblike delavskega odtujevanja od proizvodjalnih sredstev v družbeni lastnini.«² Na podlagi takšnega spoznanja se je pri nas porodila ideja o samoupravljanju kot novi vrsti medčloveških odnosov, ki naj pripeljejo neposrednega producenta v najbolj tesno povezavo s sredstvi, pogoji in rezultati njegovega dela. Pri doslednem uveljavljanju novih razmerij med ljudmi pa se je treba spopadati ne samo z birokratsko-državnim monopolom razpolaganja s produktijskimi sredstvi in razširjeno reprodukcijo, temveč tudi s težnjami privržencev skupinske in privatne lastnine.

V drugem delu teče beseda o protislovju družbenolastninskih odnosov. Naš sedanji ekonomski sistem še vedno ne preprečuje v zadostni meri afirmacije nekaterih elementov buržoaznih in državno-lastninskih razmerij. Kajti s prenosom upravljanja sredstev družbene reprodukcije iz državnega aparata na aparat bank, generalnih direktij velikih podjetij, veletrgovine ipd. se družbeno ekonomski odnosi med ljudmi bistveno ne spremenijo. Neposrednemu proizvajalcu se njegovo presežno delo še

¹ Državna založba Slovenije, Ljubljana 1972, obseg 112 strani, prevod Mojca Močnik.

² Edvard Kardelj: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, DZS, Ljubljana 1972, str. 9.

vedno odtuja je in se spreminja v nova središča moči, ki se skoz tehnokratske monopole povezujejo z državno oblastjo. Za naš sedanji trenutek je potemtakem značilno prepletanje elementov dveh sistemov. Na eni strani delavci v neposredni proizvodnji že razpolagajo s produkcijskimi sredstvi in delom družbene akumulacije, na drugi strani pa te možnosti nimajo tudi v pretežni sferi družbenega kapitala. Cilj naše akcije — ki ne more biti stihijska, temveč organizirana ter zavestno vodena — mora biti tedaj v integraciji dela in družbenega kapitala.

O poteh in oblikah takšne integracije je govor v tretjem poglavju. Tod avtor ugotavlja, da družbena lastnina odpravlja mezdno delo ter omogoča vzpostavljanje takih odnosov med delavci, ki v njih delavci skupaj razpolagajo s proizvodjalnimi sredstvi, »individualno pa si prisvajajo sadove svojega dela.«³ Vendar ni zadosti vzpostavljati samoupravne odnose le v enostavni reprodukciji, takšna razmerja morajo prevladati tudi na področju razširjene reprodukcije. Edvard Kardelj sodi, da smo že na začetku naših reformnih prizadevanj v letu 1965 začeli s procesom podrejanja družbenega kapitala interesom neposrednih producentov in njihovemu ekonomskemu ter političnemu nadzoru. V končni fazi tega dogajanja naj bi dosegli, »da ostane načelno vsak dinar delavčevega presežnega oziroma minulega dela, vržen v sfero cirkulacije družbenega kapitala, še naprej v domeni njegovega upravljanja...«⁴ S tem pa tudi zginja klasična kategorija presežnega dela in presežne vrednosti z njeno eksploatorsko ter alienacijsko naravo, saj tudi delo čez tisti čas, ki je potreben za re-

produkcijo delovne sile, dobiva naravo potrebnega dela. Tudi odločanje o rezultatu tega dela in z njim pridobljene vrednosti mora biti namreč pridržano tistim, ki so lastniki sredstev, s katerimi je bila nova vrednost producirana — celotnemu delavskemu razredu, ne pa birokratskim ali tehnokratskomenagerskim središčem. Prav to »odkritje« o kvalitativnem preraščanju presežnega dela v potrebno delo — ko z njegovimi rezultati razpolagajo neposredni producenti — daje obravnavani razpravi, tako menim, tisto odliko, zaradi katere jo mirno lahko uvrstimo med najboljša in najlucidnejša dela marksistične znanstvene misli.

V četrti točki razprave se avtor loteva problemov narave dohodka. Ker ni mogoče eksaktno določiti prispevka posameznega delavca pri novo ustvarjeni vrednosti, morajo biti merila delitve po delu vedno stvar dogovora in konvencije. Dohodek delovne organizacije oz. temeljne organizacije združenega dela ni samo rezultat individualne količine dela zaposlenih, marveč se v njem izraža tudi skupno družbeno delo. Zato delovni kolektiv pri razpolaganju s tem dohodkom ne sme biti popolnoma neodvisen od družbe in zaprt sam vase. Pri iskanju oblik za delitev dohodka pa računa Edvard Kardelj z neko mero spontanosti vsakdanje prakse, ta naj izpopolnjuje ekonomski sistem, ki pa ni izdelan do vseh podrobnosti. Ekonomski sistem bo moral slej ko prej še računati s tržnimi zakonitostmi, saj so te vsaj posredno navzoče tudi v vzhodnih gospodarstvih. Trg pa namenja večji bruto dohodek na delavca tistim delovnim organizacijam, ki imajo boljše organsko sestavo kapitala. Družbena skupnost naj zato poskuša čimbolj izenačevati splošne razmere gospodarjenja, vendar ne s piedestala »svete« in mogočne birokratske

³ Nav. delo: str. 41.

⁴ Nav. delo: str. 46.

države, temveč prek različnih oblik, v katerih se srečujejo združeni neposredni proizvajalci.

Naslednji oddelek govori o odnosu med dohodkom združenega dela in osebnim dohodkom delavca. Posamezni delavec oz. posamezna delovna organizacija se mora zavedati, da »upravlja dohodek oz. družbeni kapital, ki ne pripada samo njemu, temveč vsem ljudem, ki delajo s proizvodjalnimi sredstvi v družbeni lastnini.«⁵ To dejstvo potegne za seboj tudi ustrezno moralno in materialno odgovornost pred družbo in potrebo po koordinaciji meril delitve dohodka. Delitev naj poteka prek samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov.

Reprodukcija socialističnih in samoupravnih družbenoekonomskih odnosov je tema poslednjega poglavja obravnavane razprave. Avtor se poteguje za vzpostavitev relativno trajnega sistema globalne delitve dohodka. Če bi nam pri tem lahko pomagale tiste ekonomske kategorije, ki prikazujejo ekonomsko strukturo dohodka (dobiček, zguba, ekstra profit, renta), meni avtor, da bi pri nas delnice ne mogle dobiti domovinske pravice. Delničarskih odnosov ne gre enačiti z minulim delom. V prvem primeru gre za prisvajanje tujega presežnega dela, kategorija minulega dela pa predstavlja delavčevo pravico do deleža v družbenem dohodku na podlagi lastnega dela s sredstvi družbene lastnine. Ob koncu svojih izvajanj pisec razprave o družbeni lastnini opozarja na vedno večjo vlogo strokovno-upravljalne strukture, ki mora nastopati kot instrument združenega dela.

A. IGLIČAR

Karl Vorländer

Zgodovina filozofije II.

Založba Slovenske Maticе je izdala drugi del zgodovine evropske filozofije (SM — 1970) v prevodu mgr. Valentina Kalana. Ta del obravnava novoveško filozofijo, in sicer v štirih obširnih poglavjih: 1. *Renesančna filozofija*, ki jo gre pojmovati kot dobo prehoda od sholastike v novoveško filozofijo; 2. *Doba velikih sistemov*, kjer so opisani filozofski sistemi Descartesa, Hobbesa, Spinoze in Leibniza. V 3. poglavju z naslovom *Filozofija razsvetljenstva* je govor o filozofiji angleškega empirizma, francoskega in nemškega razsvetljenstva in so obravnavani še nekateri drugi filozofski tokovi z drugačnimi filozofskimi obeležji (npr. spiritualizem itd.). 4. poglavje *Nova utemeljitev filozofije — Immanuel Kant* vsebuje analizo dela začetnika nemške klasične filozofije. Vsa poglavja so razdeljena v številna poglavja in razdelke.

Vorländerjevo *Zgodovino filozofije* je predelal in na novo opremil z dovolj izčrpnim seznamom literature nemški profesor filozofije H. Knittermeyer, ki je pri svoji predelavi predvsem odstranil nekatere enostranosti Vorländerjevega neokantovskega gledanja na zgodovino filozofije. Bogatemu seznamu literature je prevajalec dodal še seznam v slovenščino prevedenih fi-

⁵ Nav. delo: str. 83.

lozofskih del obravnavanega obdobja.

Vsaka zgodovina filozofije je nedvomno problem, ki ne zahteva od pisca zgolj faktografskega poznavanja snovi, ampak tudi vodilno idejo, ki usmerja njegovo interpretacijo, saj je vsako pisanje zgodovine hkrati tudi že njena interpretacija. Vorländer-Knittermeyerjeva interpretacija sodi med teiste, ki na podlagi izčrpnno zbranega gradiva izvajajo tako imenovano *imanentno* zgodovino filozofije, razdeljeno po več ali manj ustaljenih vzorcih na posamična, po posebnih kriterijih izbrana obdobja. Da pa je vsaka periodizacija zgodovine filozofije dejansko vedno sporen problem, opozarja tudi prof. Knittermeyer v svoji uvodni besedi.

Knjiga se začneja z obravnavanjem renesančne filozofije. Kot je tudi sicer že navada, posveti precej prostora italijanskemu humanizmu in različnim italijanskim filozofskim šolam 15. in 16. stoletja. Celotno poglavje je posvečeno prehodu filozofske misli iz sholastike po vsej Evropi v začetke modernega mišljenja. Posebno podpoglavje je posvečeno nemški filozofiji in teozofiji v obdobju reformacije. Tako kot za prvo je tudi za drugo knjigo Vorländerjeve *Zgodovine filozofije* značilno poudarjanje nemške filozofije, in to tudi v primerih, ko to z vidika razvoja in dosežkov evropskega mišljenja ni morebiti popolnoma upravičeno. Je pa razumljivo, ker gre za nemškega avtorja zgodovine filozofije.

V drugem razdelku (*Utemeljitev modernega naravoslovja*) ne obravnava pričujoča knjiga samo filozofov, ampak predvsem znanstvenike, ki so s svojimi razmišljanji o naravi pojavov mnogo prispevali k razvoju filozofije. Njihov glavni filozofski prispevek je bil poleg detronizacije sholastičnega aristotelizma začetek razvijanja *naravo-*

slovne metodologije, ki ji tudi novoveška filozofija marsikaj dolguje. Zato so v tem poglavju posebej (a zelo na kratko) obdelani npr. Leonardo da Vinci, Kopernik, Kepler itd. Sorazmerno precej prostora je posvečenega Franciscu Baconu, ki je s svojimi deli začetnik ideje moderne znanstvene metodologije, vendar bolj kot spodbujevalec kakor pa kot avtor (kljub svoji kanonizirani induktivni metodologiji). V tem poglavju bi si vsekar želel bolj podrobnejše analize Newtonovega dela, ki sicer sodi v zgodovino znanosti, vendar je tolikanj vplivalo na filozofijo (npr. na Kanta), da bi zaslužilo tudi bolj poglobljeno zgodovinsko razmišljanje tako z metodološkega kot s filozofskega vidika.

V poglavju *Doba velikih sistemov* je opisana filozofska sistematika novega veka. Tu stoji na začetku veliko ime Renéja Descartesa. Prikaz njegove filozofije temelji predvsem na podlagi metodičnega dvoma in njegovih posledic. Zlasti je poudarjen prehod v tisto filozofijo (zaradi »subjektivnosti subjekta«), ki je »... predrzno skušala postaviti subjekt za gospodarja nad objektom« (str. 98) in s tem postala izhodišče tudi Kantovemu »kopernikanskemu obratu«, pa tudi marsikateri sodobni filozofski šoli. Morebiti s poglavjem o Descartesovi filozofiji ne bodo zadovoljni vsi moderni razlagalci novoveške filozofije (ker je pre malo sodobna in ne sledi Heideggerjevemu kalupu), res pa je, da so iz Descartesove misli črpale svoj navdih razne filozofske smeri — npr. tudi psihološki idealizem vrste nemških filozofov v 19. stoletju, ki so s svojimi psihološko usmerjenimi analizami logičnih kategorij pripravljali pot Husserlovi fenomenologiji. Podobno temeljito, a kratko obravnava knjiga tudi filozofske sisteme Hobbesa, Spinoze in Leibniza — tj.,

pada strokovno korektne oznake avtorjev in njihovih vplivov — kolikor ti ne sežejo predaleč (npr. pri Spinozi, saj je vplival tudi na Heglovo filozofijo).

Naslednje poglavje je posvečeno *filozofiji razsvetljenstva* in se začne z obravnavanjem angleških filozofov: Locka, Berkleya, Huma itd. Prav s tem poglavjem pa se zdi — prav zaradi kriterija razdelitve — da smo naleteli na neko težavo ali pomanjkljivost sicer odličnega priročnika. V knjigi namreč ni dovolj čutiti dialoga med *racionalizmom* in (angleškim) *empirizmom*, ki je zaradi svojih protislovij bil tolikanj zanimiv tudi za Kanta. Ta je prav s svojo *Kritiko čistega uma* skušal preseči obe usmeritvi filozofije. Ta dialog je v raznih preoblikah navzoč tudi v sodobni filozofiji in je eden izmed možnih spoznavnoteoretskih kriterijev razdelitve filozofije. Pomanjkljivost Vorländerjeve knjige je pač v tem, da imamo na eni strani delitev po *sistemsosti* filozofije, po drugi pa po *kulturnem pripadnosti* filozofije — kar pomeni dva za filozofijo nemara manj bistvena kriterija, kot pa bi bil npr. prej omenjeni spoznavnoteoretski kriterij — saj je novoveška filozofija spoznavno teorijo celo postavila kot samostojno filozofsko disciplino, disciplino, od katere je odvisen odgovor tudi na tista ontološka vprašanja, ki so imela v srednjeveški filozofiji nedvomno problemsko prvenstvo.

S takšno razdelitvijo poglavij pa nedvomno zbledi tista problematika, ki je bila za evropsko miselnost usodna, zbledi dejstvo, da se je novoveška filozofija razvijala v medsebojnem dialogu, ko je skušala premeriti obseg, doseg in meje človekovega samozavedanja. Sorazmerno precej prostora je v tem poglavju spet posvečenega nemškemu filozofom. (Tako je npr. podrobno obravnavanje Wolfove filozofije za

nas dokaj nezanimivo — saj je bila zgled filozofskega klekticizma.

Zadnje poglavje je posvečeno *Immanuelu Kantu* in je tudi najbolj obsežno. Glede na avtorjev prijem se zdi, kot da je s tem postavljen vrh novoveške filozofije, vrh, s katerimi se začneja novo filozofsko obdobje — kar je seveda tudi res (ne glede na to, da je o Kantu tu pisal prvotno neokantovec). Kantova filozofija je razložena pregledno in natančno — čeprav ji filozofije ne vešč bralec ne bo zlahka sledil. S prikazom in interpretacijo Kantovih glavnih del in misli se konča tudi II. del *Zgodovine filozofije*. Temu bi moral slediti še končni III. del, za katerega je prof. Knittermeyer očitno že pripravil načrt (obravnaval bi pokantovsko filozofijo do sodobnosti), vendar do realizacije načrta ni prišlo — obljubljena knjiga se na nemškem književnem trgu ni pojavila.

Kantova filozofija je tudi danes tako pomembna, da bi se ji morali marksistični zgodovinarji filozofije bolj posvetiti in predvsem osvetliti tiste prvine te misli, ki so dobile svoje mesto tudi v marksistični filozofiji.

Če pregledamo obe knjigi *Zgodovine filozofije*, se nam zdi, da izbira dela za slovenski knjižni trg nikakor ni bila neutemeljena in da obe dajeta sorazmerno kratek, a strokovno neoporečen prikaz vodilnih idej posameznih filozofov od antike do Kanta. Vendar pa bi rad opozoril, da obe knjigi prinašata šele pregled glavnih filozofskih misli, tako rekoč prvo podrobnejšo informacijo o tem, o čemer so filozofi razmišljali. Manjka pa ji predvsem prikaz zunaj filozofskih gonil filozofije, kulturnih in socialno-političnih motivov — s čimer pa nikakor ne želim vzbuditi vtisa, da pogrešam npr. sociologiziranje, ki se je v marsikaterem zgodovinskem

filozofskem delu spremenil v socio-
loški redukcijem. Rad bi samo
opozoril, da je Vorländerjeva *Zgo-
dovina filozofije* samo eden izmed
možnih virov za informativno spoz-
navanje filozofije. Kdor ni prebral
še nobenega filozofskega dela, ga
bo Vorländer verjetno spodbudil k
branju. Vendar študij filozofije ni
prijetno besedičenje, ampak težak
miselni napor, ki zahteva po svoji
logični strukturi celega človeka.
Vorländerjeva *Zgodovina filozofije*
je torej namenjena tistim, ki si že-
lijo filozofijo ogledati поблиže (npr.
študentom filozofije itd.), in vsem

tistim intelektualcem, ki so doumeli,
da brez poznavanja filozofskega
načina mišljenja ni mogoče raz-
umeti zunajfilozofskih, vsakdanjih
socialno-kulturno-političnih preple-
tov, ki jim je izpostavljen sleherni
človek. Kdor hoče razumeti misel
klasikov marksizma, Karla Marxa
in Friedricha Engelsa in drugih, se
bo moral potruditi in se poglobiti
v filozofsko misel evropske duhov-
ne preteklosti — in Vorländerjeva
knjiga v slovenskem prevodu je
nedvomno delo, ki omogoča raz-
umevaljoče branje filozofskih knjig.

F. JERMAN

Iz domačih revij

SAVREMENOST, Novi Sad, št. 3/1972

Uvodnik: Po Titovi poti; *Članki, raz-
prave:* MILOJE PETROVIĆ: Problem
svobode v sodobni jugoslovanski mark-
sistični filozofiji; MILAN OBRENOVIĆ:
Načelo neintervencije v mednarodnem
pravu; ISTVAN RAJČAN: Zveza mla-
dine, družbena kritika, družbena akcija;
ALEKSANDAR RAIC: Individualno
kmetijstvo in agroindustrija; VASILJE
KALEZIC: Pojav Trockega v novih raz-
merah; MICHEL BUTOR: Raziskovanje
tehnike romana; *Razgovor:* Sterilno po-
zorje včeraj, danes, jutri; *Povodi:* MIR-
KO ČANADANOVIĆ: Po pesniški poti
Iva Andrića; IVO ANDRIĆ: V duhu
Vukovih prizadevanj; RISTO TRIFKO-
VIĆ: Andrić, integralnost človeka in
sveta; *Tribuna:* BUDISAV ŠOŠKIĆ:
Ideološko-politično usposabljanje proiz-
vajalcev — sestavni del boja za samo-
upravljanje; MIODRAG ISAKOV: V
Zvezi mladine danes; *Prikazi:* ALE-
KSANDER TODOROVIC: Množična
kultura in prestopništvo mladoletnikov
(Borislav J. Dimković); NIKOLA ČOBE-
LJIĆ: Gospodarstvo Jugoslavije (Mirko
Savković); DRAGOLJUB SIMONOVIC:
Transfer jugoslovanskih kmetov v delavce

— povojni ruralni eksodus (Radoslav Ste-
vanović); *Kronika:* MILJAN POPOVIC:
Bibliografija člankov in razprav iz teo-
rije države in prava.

PREGLED, Sarajevo, št. 7—8/1972

Članki: FRANJO KOZUL: Pogoji za
idejno enotnost; FUAD MUHIĆ: Ideolo-
gija ZKJ in divergentne platforme; EN-
VER REDŽIĆ: Politična enotnost nar-
odov Bosne in Hercegovine v luči vstaje
1941; DUŠAN VEJNOVIĆ: Nacija in na-
cionalno-kolonialno vprašanje v sodobnih
razmerah; IBRAHIM BAKIĆ: Klasiki
marksizma o nacionalnem vprašanju;
EMIL VLAJKI: Sodobna teorija komu-
nikacij; ATEFAN SUŠIĆ: Aktualnost
teorije o spremenjenih okoliščinah v
obligacijskem pravu; *Iz kulturne zgo-
dovine narodov BiH:* ZDRAVKO MARIĆ:
Problem oddvajanja panonskega od ilir-
skega etnosa; *Prevod:* GIACOMO SCOT-
TI: Kratek prerez skozi bosansko-herce-
govsko prozo (pr. Razija Sarajlić); *Med-
narodni pregled:* MOMO PUDAR: Zlom
organizacije ameriških držav (OAD); *Pri-
kazi; Bibliografija.*

GLEDIŠTA, Beograd, št. 7—8/1972

Razgovor: Tehnokratizem — resnična
ali namišljena nevarnost? *Dogajanja:*
BRANKO PAVLOVIĆ: Kaj storiti s knji-
gami?; ZLATIBOR MILOVANOVIĆ:
Človekovo okolje je ogroženo; *Raziskave:*
JANEZ JEROVSEK: Pritožbeni postopek

v delovni organizaciji; VIDOJE VASILJEVIĆ: Zaščita naravnega okolja; *Pogledi*: SLOBODAN OSTOJIĆ: Razmišljanja o mladini; *Prevodi*: LESCEK KOLAKOWSKI: Pojem levice; ANTHONY HILTON: Ekonomija gledališča; *Recenzije, prikazi, anotacije*: Ob priložniku o toksikomanijah »Človek in mamila« (Gordana Kačanski-Udovičić); JANEZ JEROVŠEK: Industrijska sociologija (Dubravka Plečaš); STOJAN JANKOV: Sodobni gospodarski sistemi (Žarko Ristić).

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 6/1972

Studije in članki: SLOBODAN RISTIĆ: Proces odločanja v samoupravno organiziranem gospodarstvu; BRANKO PRNJAT: Samoupravna kulturna politika in usmerjanje kulturnega razvoja; ŽIVKO MARKOVIĆ: Zveza komunistov in mladina; IVO PAIĆ: Zapiski o odnosu med revolucionarnim gibanjem in revolucionarno teorijo-nauki; *Prispevki*: DJOKO STOJČIĆ: Aktualne teme naše kulturne situacije; ZDENKO RAJH: Novejše tendence pri ustanavljanju multinacionalnih družb; MILODRAG M. RADEVIĆ: Neneake možnosti udeležbe v odločanju kot izvor socialnih neenakosti; ČASLAV STRAHINJIĆ: Osnovna organizacija združenega dela v samoupravnem sistemu; *Prikazi*: MITO HADŽI VASILEV: Veliki zgodovinski preokret (Strezo Koloski); NIKOLA MILOSEVIĆ: Ideologija, psihologija in ustvarjalnost (Veljko Radović); DŽEMAL HATIBOVIĆ: Mednarodni položaj Japonske po drugi svetovni vojni (D. Šolajić); MILAN BOKOV-LJEV: Teoretične osnove programiranega pouka (Predrag Protić); *Domače revije*.

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 7—8/1972

Posvetovanje o ideološkem delu v ZKJ: BUDISLAV ŠOŠKIĆ: Aktualna vprašanja idejne akcije ZKJ; DUŠAN BILANDŽIĆ: Idejno stanje v ZKJ; SRDJAN VRCAN: Zveza komunistov in razvoj samoupravljanja; FUAD MUHIĆ: Ideologija ZKJ in divergentne platforme; RAJKO DANILOVIĆ: Skušnje zveze komunistov Beograda pri razvijanju idejnega dela; JOVAN R. MARJANOVIĆ: Zveza komunistov in ideološko-politično izobraževanje delavcev v Srbiji; BORO PET-

KOVSKI: Idejno-politično izobraževanje delavskega razreda; RADOSAV RADONJIĆ: Socialna struktura zveze komunistov in problemi idejne enotnosti; PRVOSLAV RALIĆ: Revolucionarna praksa — merilo ustvarjalnega odnosa do marksizma; VOJISLAV STEFANOVIĆ: Proučevanje učinka družbeno-političnega izobraževanja; MILOSAV V. MILOSAV-LJEVIĆ: Idejno-politično izobraževanje mladih; DIMITAR MIRČEV: Razvoj samoupravljalvske zavesti in funkcija idejnega izobraževanja; NENAD DAGNIĆ: Skušnje železarne Sisak; MILAN KUČAN: Idejna kriza in akcijska usmeritev; IVAN PERIĆ: Nacionalizem in njegove posledice na idejnem področju; DUŠAN IČEVIĆ: Vrednost ideološkega dela se potrjuje v praksi; STIPE ŠUVAR: Koezistiranje in spopadanje različnih ideologij; MIROSLAV MARKOVIĆ: Več iniciative in ustvarjalnega dela; STANE KRANJC: Nujne so globlje analize idejne krize; MILENKO MARKOVIĆ: Razredni izpit avantgardizma ZKJ; *Prikazi*: ZDRAVKO MUNIŠIĆ: Filozofski nazori Roger Garaudyja (Obrad Pejanović); McLuhanova galaksija (Veljko Radović); ERNST KASIRER: Mit o državi (Vinka Tomić); Izziv kibernetiki (Ivo Paić); SLOBODAN TOMOVIĆ: Njegoševa bakla in Večni zublji Njegoševi (Nikola Racković); *Pregled domačih in tujih revij*.

NAŠE TEME, Zagreb, št. 6/1972

Članki, razprave: IVAN PERIĆ: Ideje »množičnega gibanja« o odnosih v Zvezi komunistov in njegovih komunikacijah z okoljem; ZORAN PETROVIĆ: Predsodki do tujih delavcev v ZR Nemčiji; ANTE LEŠAJA: O vprašanju odnosa med ekonomsko strukturo in proizvodnimi silami v Jugoslaviji; MILAN VOJNOVIĆ: Znanstveno-tehnični napredek in socialne spremembe v Italiji; NEVENKA VEJNOVIĆ: Znanost, kakršno potrujemo; *Dokumenti*: PAUL MAYER: Zgodovina socialnodemokratskega partijskega arhiva in usoda zapuščine Marxa in Engelsa; *Esej*: JACQUES MONOD: Naključje in nujnost; *Pogledi*: DIMITRIJE SERGEJEV: Povezovanje znanstveno-pedagoškega dela na univerzi; *Razstava knjig*: VLADIMIR IBLER: Mednarodni odnosi (Ivan Jakopović); NOAM CHOMSKY: Gramatika in um (Rade Kalani); SUSAN SONTAG: Stili radikalne volje (Dubravka Sokić); *Iz domačih in tujih revij*.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- ARISTARCO Guido: Marks, i filmska kritika. (II disolvento della ragione. Discorso sul cinema. Prev. V. Bakotić-Mijušković.) Beograd, Institut za film 1971. 139+(I) str. (Pogledi i traganja, 4.) — sign. 13.004—4.
- AXELOS Kostas: Marx, mislilac tehnike. Pitanja, Beograd, 1972 št. 29/30/31, str. 913.
- ENGELS Friedrich: Engelsovo pismo Lavrovu. Pitanja, Beograd, 1972, št. 32/33, str. 1131—1134.

II. FILOZOFIJA

- COHEN-SEAT Gilbert: Oglad o načelima jedne filozofije filma. Novo izd. (Essai sur les principes d'une Philosophie du cinema. Prev. M. Vidiković.) Beograd, Institut za film 1971. 132 str. (Umetnost ekrana, 10.) — sign. 12.982—10.
- PUHOVSKI Zarko: Filozofija kao kritika politike. Treći program, Bgd, 1972/IV, št. 1, str. 33—45.
- : UVOD u Heideggera. (Prev. Ivan Salečić, Marijan Cipra, Branko, Josip Brkić) Zagreb, Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH 1972. 149 str. — sign. 12.608—4.

III. SOCIOLOGIJA

- BERGANT Milica: Družina v družbeno političnih in gospodarskih formacijah. Teze in stališča za pedagoško okroglo mizo v Mostarju. Naši razgledi, Lj., 25. avg. 1972, št. 16.
- BUČAR France: Teorija akcije kot sredstvo za analizo organizacije. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 1, str. 19—36.
- ERLICH Vera St.: Američki životni stil. Vrijednosna orijentacija. Revija za sociologiju Zagreb, 1972/II, št. 1, str. 73—88.
- GORIČAR Jože: Temelji občje sociologije. 2., spopol. in predelana izd. Ljubljana, DZS 1972. 321+(I) str. — sign. 13.003.
- HEINEMANN Klaus: Da li se sociologija može matematizirati. Pitanja, Beograd, 1971, 29/30/31, str. 935—
- JEROVSEK Janez: Možnosti pritoževanja v delovni organizaciji. Naše gospodarstvo, Maribor, 1972, št. 3, str. 153—160.
- JEROVSEK Janez: Industrijska sociologija. Maribor, Obzorja 1972. 284+(I) str. (Ekonomsko komercialna knjižnica, 21). — Sign. 12.193—21.
- KOŠTIĆ Branislav: Sociološki aspekti televizijskog medijuma. Zagreb, Tehnička knjiga 1972. (VI)+94+(II) str. — sign. II/12.791.
- LILJESTRUM Rita: Družina danes. Ali je majhna družina odgovor za spreminjajočo se družbo. (I, II). Naši razgledi, Lj., 25. avg. 1972, št. 16, 4. avg, št. 15.
- MILOVANOVIĆ Vladimir: Sociologija. Beograd, (Službeni list SFRJ) 1972. 322+(V) str. — sign. II/12.705.
- MITROVIĆ Milan: Metodiški postopek snemanja in analiziranja kadrov. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 2, str. 129—142.
- MOŽINA Stane: Reševanje problemov, kreativnost in participacija v organizaciji. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 2, str. 167—173.
- SUPEK Rudi: Sociologija i historija. Treći program, Beograd, 1971, št. 2,
- SIBER Ivan: Klasni i stratifikacijski pristup društvenoj strukturi. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972/II, št. 1, str. 3—14.

VRČAN Srđan: Društvene posljedice znanstveno-tehnološke revolucije. Pitanja, Beograd, 1971, št. 29/30/31, str. 884—889.

IV. PSIHOLOGIJA

REICH Wilhelm: O primjeni psihoanalize u povijesnom istraživanju. Pitanja, Beograd 1972, št. 32/33, str. 1137—1143.

TOLIČIĆ Ivan: Socialno ekonomski dejavniki in otrokov duševni razvoj. Naši razgledi, Lj., 4. avg. 1972, št. 15.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

CIGLIĆ Marjan: Film-jezik, film-komunikacija. (nad. in konec). Ekran, Lj., 1972, 94—95, str. 172—180.

COUFFIGNAL Louis: Osnovni pojmi o informacijah. Naše gospodarstvo, Maribor, 1972, št. 3, str. 179—184.

DUFRENE Michel: Za čoveka. Treći program, Beograd, 1972, št. 1, str.

FERBEŽER Ivan: Nekatera praktična in teoretična razpotja psihološke službe v šolskem svetovalnem delu. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 5/6, str. 207—213.

FOCHT Ivan: Uvod u estetiku. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1972. 249 str. — sign. III/2848.

GAJSEK Vladimir: Vprašanje o inteligenci, kulturni ideologiji in zavesti. Dialogi Maribor, 1972, št. 7/8, str. 579—588. (nad.)

GOLUBOVIĆ Veselin: Znanstveno-tehnološka revolucija i razvoj našeg društva. Pitanja, Beograd, 1971, št. 29/30/31, str. 877—879.

HADECKE Wolfgang: Strukturalizem-ideologija statusa quo? Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 5/6, str. 306—315.

HORVAT Branko: O znanstveno-tehnološkoj revoluciji, o našoj revoluciji, o našem razvoju i o nama. Pitanja, Beograd, 1971, št. 29/30/31, str. 892—896.

IONESCO Eugene: Unesco ali kultura proti kulturi. Naši razgledi, Lj., 21. jul. 1972, št. 14.

KALISNIK Štefan: Kittors, Suomi. Naši razgledi, Lj., 4. avg. 1972, št. 15.

KAMUSIĆ Mitja: Perspektive višjih šol. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 4, str. 54—56.

KAMUSIĆ Mitja: Svetovna kriza izobraževanja. — Kriza izobraževanja v Jugoslaviji. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 3, str. 38—41.

KAMUSIĆ Mitja: Edvard Kardelj in Jan Tinbergen o izobrazbi kot vzroku socialne diferenciacije — in kaj iz tega sledi. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 1, str. 2—4.

KAVČIĆ Vladimir: Slabega okusa ni mogoče prepovedati. Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 5/6, str. 333—337.

KOS Janko: Znanost in literatura. (I, II). Sodobnost, Lj., 1972 št. 7, str. 661—669; št. 8/9, str. 828—236.

KRIVOKAPIĆ Vljako: Dialog o univerzi. Komunist, Lj., 23. jul. 1972, št. 25.

LESNIK Rudi: Zelje učencev — odsev neke stvarnosti. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 3/4, str. 122—134.

—: MALA anketa ob predlogu sprememb v učnem načrtu za osnovno šolo: F. Strmičnik, R. Oberlintner, M. Lužnik, I. Berce, M. Pirher. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 3/4, str. 158—171.

MARENTIĆ-POŽARNIK, Barica: Interprogramma '72. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 5/6, str. 214—221.

MILOSEVIĆ Nikola: Rolan Bart i »proizvoljnost« jezickog znaka. Treći program, Beograd, 1972/IV, št. 1, str. 49—79.

MOLE Milan: Izgradnja sistema znanstvenih informacij. (:Jugoslovsanska in mednarodna akcija:). Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 3, str. 251—259.

PETERMAN Mitja: Analogni in digitalni elektronski računalniki. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 1, str. 49—61.

PFAFF Ivan: »Zbogom pomladi«. Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 5/6, str. 258—263.

PLUT Polđka: Nekateri vidiki uspešnosti mladinskih klubov. Sodobna pedagogika, LJ., 1972, št. 3/4, str. 115—121.

RUDOLF Branko: »Strukturalizem« proti »humanizmu«? Dialogi, Maribor, 1972, št. 7/8, str. 554—558.

- RUPEL Dimitrij: Položaj pisateljev. Glosa. Naši razgledi, Lj., 4. avg. 1972, št. 15.
- SEDONJA Štefan: Zavzetost in odgovornost za kulturo. Naši razgledi, 7. jul. 1972, št. 13.
- STRMIČNIK Franc: Učiteljeva idejnost. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 3/4, str. 109—114.
- STRMIČNIK Franc: Teoretična izhodišča programiranega pouka. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 5/6, str. 194—207.
- SUPEK Rudi: Informatika i društveni odnosi. Pitanja, Beograd, 1971, št. 29/30/31, str. 896—901.
- SIREC Jože: Priljubljenost med učenci in njihova učna storilnost. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 5/6, str. 247—252.
- TOMOVIĆ Rajko: O tehnološkim vzročima promene u savremenom svetu. Pitanja, Bgd, 1971, št. 29/30/31, str. 882—884.
- UDE Lojze: Taras Kermauner in Dežman. Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 5/6, str. 337—332.
- : UNIVERZA v Mariboru: kaj jo spodbuja? Dialogi, Maribor, 1972, št. 7/8, str. 429—437.
- VATOVEC Fran: Slovenski pisatelji in časnikarstvo. (nad. in konec). Dialogi, Maribor, 1972, št. 7/8, str. 471—490.
- VIDAKOVIĆ Zoran: Mogućnosti klasne borbe oko socijalne sadržine, smera i smisla tehnološke revolucije u našem društvu. Pitanja, Beograd, 1971, št. 29/30/31, str. 901—
- WEBER Tomaž: Nekaj izkušenj s projekcijami v osnovni šoli s posebnim ozirom na zgodovino in spoznavanje družbe. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 3/4, str. 152—158.
- PROUDHON P. J.: O političkoj sposobnosti radničkih klasa. Pitanja, Beograd, 1971, št. 24, str. 400—408.
- RATKOVIĆ Radoslav: Ideologija i politika. (Beograd, Institut za političke studije FPN 1971.) 259 str. (Političke studije, 4). — sign. 12.638—4.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- : AMANDMANI: za i protiv. (razgovor . . .) Pitanja, Beograd, 1971, št. 24.
- ČALIĆ Dušan: Ekonomski aspekti razvoja suvremenog socijalističkog društva. (:S posebnim osvrtom na stanje i razvitak u SFRJ:). Zagreb, Naprijed, 1972. 223 + (IV) str. — sign. 12.997.
- ČANADANOVIĆ Mirko: Koga moti praktična akcija ZK. Komunist, Lj., 21. jul. 1972, št. 29.
- DOLANC Stane: Oživitev idejno političnega dela v ZK. Komunist, Lj., 7. jul. 1972, št. 27.
- : ENAKO pomembna naloga povsod. 34. seja predsedstva ZKJ. Komunist, Lj., 14. jul. 1972, št. 28.
- GRČAR Slavko: Delitev dohodka je družbeni odnos. Naši razgledi, 21. jul. 1972, št. 14.
- GRGIĆ Silvo: Kako povečati interes stanovalec za samoupravljanje. (III, IV). Komunist, Lj., 23. jun. 1972, št. 25; 30. jun. 1972, št. 26.
- INIĆ Slobodan: Razredni interes in diferenciacija. Komunist, Lj., 28. jul. 1972, št. 30.
- JAKIMOVSKI Lubomir: Luksus, trgovina in uredništvo. Komunist, Lj., 28. jul. 1972, št. 30.
- JANZIČ Vlado: Ustanavljanje aktivov delavcev-komunistov. Komunist, Lj., 7. in 14. jul. 1972, št. 27, 28.
- JERI Janko: Po 50 letih torzna dvojezičnost. Komunist, Lj., 14. jul. 1972, št. 28.
- JUSIĆ Božo: Autoritet i samoupravni mikrosustav. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972, št. 1, str. 49—72.
- KARDELJ Edvard: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi. (Prev. Mojca Močnik.) Ljubljana, DZS 1972, 113 + (I) str. — sign. 12.984.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- GORZ André: Sindikalizam i politika. Pitanja, Beograd, 1972, št. 32/33, str. 1076—1094.
- KAVČIČ Bogdan: Hierarhija in ideologija (:Poročilo o mednarodni raziskavi:). Organizacija in kadri, 1972, št. 2, str. 155—166.

KARDELJ Edvard: Na manevre sovražnikov socializma moramo reagirati pravočasno. *Komunist*, Lj., 7. jul. 1972, št. 27.

KRANJEC Miško: Ljudje ob Muri. Naši razgledi, Lj., 25. avg. 1972, št. 16.

—: **NACIONALIZEM** odraz nazadnjaštva preteklosti in protisamoupravnih sil naše sedanjosti. *Komunist*, Lj., 14. jul. 1972, št. 28.

—: **NACRTNO** in enotno reševati stanovanjsko problematiko. *Komunist*, Lj., 14. in 21. jul. 1972, št. 28, 29.

—: **NALOGE** Zveze komunistov pri razvijanju aktivne udeležbe mlade generacije v graditvi samoupravne socialistične družbe. *Komunist*, Lj., 21. jul. 1972, posebna pril.

—: **NASILJE** izgublja krinko. *Komunist*, Lj., 11. avg. 1972, št. 32.

PREVISIĆ Tomislav: Neki oblici socijalnih razlika i socijalna politika. Pitanja, Beograd, 1972, št. 32/33, str. 1095—1102.

—: 27. seja CK ZK Slovenije. *Komunist*, Lj., 14. jul. 1972, št. 28.

ŠOŠKIĆ Budislav: Prispevek k obravnavi aktualnih vprašanj idejne akcije ZK. *Komunist*, Lj., 7. jul. 1972, št. 27.

SUVAR Stipe: Prodor tujih ideologij. *Komunist*, Lj., 21. jul. 1972, št. 29.

TOŠ Peter: Institucionalna dvojnost ni potrebna. *Komunist*, Lj., 25. avg. 1972, št. 34.

—: **VLOGA** mlade generacije. *Komunist*, Lj., 7. jul. 1972, št. 27.

—: **ZADRUŽNA** zveza. Ustanovni občni zbor. *Komunist*, Lj., 14. jul. 1972, št. 28.

ZOVIĆ-SVOBODA Zorka: Ostvarenje ideje samoupravljanja u Jugoslaviji. Pitanja, Beograd, 1972, št. 32/33, str. 1065—1075.

3. Politični sistemi in organizacije:

ĐUKIĆ-VELJOVIĆ Zlatija: Sovjetski federalizam i njegov razvitak. Beograd, 1971. 123 + (II) str. (Monografije Instituta za uporedno pravo. 55.) — sign. 5408—55.

—: **TRAGEDIJA** češke in slovaške inteligence. *Prostor in čas*, Maribor, 1972, št. 5/6, str. 249—255.

ZORKO Zvone: Moč in omejitve socialistov. Naši razgledi, Lj., 21. jul. 1972, št. 14.

4. Delavska in progresivna gibanja:

BASSO Lelio: Izgledi evropske ljevice. (Predgovor i prev. J. Sentija.) Beograd, *Komunist* 1971. XXVIII + 257 str. (Marksizam i savremenost, kolo II, sv. 2.) — sign. 12.470-2/2.

5. Mednarodni odnosi:

GAVRANOV Velibor & Momir Stojković: Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije. Beograd, Savremena administracija 1972. XII + 464 str. — sign. II/12.786.

ROT Nikola: Psihološki sadržaj nacionalizma. Treći program, Beograd, 1970, št. 2.

ROT Nikola: Nacionalna vezanost i nacionalne prerasure. Treći program, Beograd, 1971, št. 3.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Samoupravno in družbeno sporazumevanje kot oblika in način urejanja materialnih odnosov. *Komunist*, Lj., 4. avg. 31, posebna pril.

KAMUSIĆ Mitja: Nova industrijska država. Organizacija in kadri, Kranj, št. 4, str. 273—285.

OBRADOVIĆ Josip: Distribucija participacije u procesu donošenja odluka na temama vezanim uz ekonomsko poslovanje poduzeća. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972/II, št. 1, str. 15—48.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KERSEVAN Marko: »Iskanje pravilne poti«. Naši razgledi, Lj., 21. jul. 1972, št. 14.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

RAJCEVIĆ Vojo: Neki problemi izučavanja omladinskog potkreta između dva rata. V: Društvo, revolucija, omladina. str. 9—17.

LEVSTIK Jože-Vid: Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem. Borec, Lj., št. 8/9, str. 417-427.

ZORN Tone: Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo. Borec, Lj., 1972, št. 6/7, str. 341-351.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —
PRIROČNIKI — SLOVARJI

DRAGOJLOVIĆ Pavle: Informatika. Uvod u suvremenu obradu informacija s rječnikom stručne terminologije na engl. i hrvatskom jeziku. Zagreb, Školska knjiga 1971. 156. str. — sign. II/12.788.

RADENKOVIĆ Đorđe: Portreti savremenih ličnosti. (Beograd), Mladost (1972). 561 + (VI) str. — sign. IV + 2299.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

AVINERI Shlomo: The Social and Political Thought of Karl Marx. Cambridge, The Univ. Press 1971. VIII + 268 str. — sign. II/11.346.

III. SOCIOLOGIJA

ACEVES Joseph: Social Change in a Spanish Village. Cambridge, Mass. & London, Schenkman Publ. Co. XII + 2145 str. — sign. II/12.699.

BART Pauline: The Student Sociologist's Handbook. (By): —, Linda Frankel. Cambridge, Mass., Schenkman Publ. Co. (1971). XI + 226 str. — sign. 13.010.

BIRNBAUM Norman: The Crisis of Industrial Society. London, Oxford Univ. Press (1970). XI + 185 str. (A Galaxy Book, 295.) — sign. 8094-295.

FRANKEL H.: Capitalist Society and Modern Sociology. (London), Lawrence & Wishart 1970. 295 str. — sign. II/12.797.

HABERMAS Jürgen: Toward a Rational Society. Student protest, science, and politics. Transl. by J. Shapiro. London, Heinemann (1971). IX + 132 str. — sign. II/12.796.

HEBERLE Rudolf: Hauptprobleme der politischen Soziologie. Stuttgart, Enke 1967. XI + 363. — sign. II/12.698.

HYMAN Herbert H.: Interviewing in Social Research. By —, with William J. Cobb, J. J. Feldman, etc. (5. impress.) Chicago & London, The Univ. of Chicago Press (1967). XVI + 415 str. — sign. II/12.816.

ISHIDA Takeshi: Japanese Society. New York, Random House (1971). XI + 145 str. + 1 kart. (Studies in Sociology, 42). — sign. 4446-42.

—: BERUFE für Soziologen. Konstanzer Kollektiv. (München, Piper Vlg 1971.) 256 str. (Piper Sozialwissenschaft. Texte und Studien zur Soziologie, 4.) — sign. 12.902-4.

MAYER Kurt B.: Class and Society. (By) —, and Walter Buckley. 3. ed. New York, Random House (1970). X + 179 str. (Studies in Sociology, 10.) — sign. 4446-10.

NELSON Lowry: Rural Sociology. Its origin and growth in the United States. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press (1969). VIII + 221 str. — sign. II/12.817.

NISBET Robert A.: Tradition and Revolt. Historical and sociological essays. New York, Random House (1968). VIII + 308 str. — sign. 12.013.

OLSON Philip: The Study of Modern Society: perspectives from classic sociology. New York, Random House (1970). XI + 188 str. (Studies in Sociology, 46.) — sign. 4446-46.

RAMSEY Charles E.: Problems of Youth. A social problems perspective. Belmont, Prentice-Hall (1967.) VI + 122 str. (Contemporary Social Problems, 3) — sign. II/12.812-3.

—: The RELEVANCE of Sociology. Ed. by Jack D. Douglas. New York, Appleton-Century-Crofts (1970.) XIII + 233 str. — sign. 13.012.

—: SOCIOLOGY in the World Today. Ed. by John W. Kinch. Reading, Mass., Addison Wesley (1971.) XII + 303 str. (Addison-Wesley Series in Sociology, 3705.) — sign. 12.952-3705.

—: The **SOCIOLOGY of Industry**. (By S. R. Parker, etc. 2. and compl. rev. ed. London, Random House (1972). 200 str. (Studies in Sociology, 1). II/11.155—1.

SZCZEPANSKI Jan: Polish Society. New York, Random House (1970). IX + 214 str. (Studies in Sociology, 39). — sign. 4446—39.

TOURAINE Alain: The Post-Industrial Society, Tomorrow's social history: classes, conflicts and culture in the programmed society. Transl. by Leonard F. H. Mayhew. New York, Random House (1971). IX + 244 str. — sign. II/12.776.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

—: **CIVILIZATION & Science in Conflict or Collaboration?** A Cyba Foundation symposium. Amsterdam, Elsevier-Excerpta Medica 1972. VIII + 227 str. — sign. III/2847.

SCHULTE-SASSE Jochen: Die Kritik an der Trivialliteratur seit der Aufklärung. Studien zur Geschichte des modernen Kitschbegriffs. München, 1971. 162 str. (Bochumer Arbeiten zur Sprach-Literaturwissenschaft, 6) sign. II/12.765—6.

—: **SCIENCE and Technology in Developing Countries**. Proceedings of a Conference held at the American university of Beirut, Lebanon 27. Nov. — 2 Dec. 1967. Ed. by C. Nader and A. B. Zahlan with assist. of S. Antonius. Cambridge, Univ. Press 1969. XX + 588 str. — sign. II/12.818.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

—: The **AMERICAN Left**. Radical political thought in the twentieth century. Ed. by Loren Baritz. New York, London; Basic Books (1971). XXI + 522 str. — sign. III/2829.

FAGEN Richard R.: Politics and Communication. (3. print.) Boston, Little, Brown and Co. (1966.) X + 162 str. — sign. 12.896.

HINDELS Josef: Was ist heute links? Sozialistische Strategie im Spätkapitalismus. Wien, Europa Vlg (1970.) 192 str. — sign. 12.903.

ZYLSTRA Bernard: From Pluralism to Collectivism. The development of Harold Laski's political thought. 2., unrev. ed. Assen, Van Gorcum & Co. 1970. (X) + 236 str. — sign. II/12.762.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

HONDIUS Frits W.: The Yugoslav Community of Nations. The Hague & Paris, Mouton 1968. 375 str. — sign. II/12.716.

3. Politični sistemi in organizacije:

MATES Leo: Nomaligment — Theory and Current Policy. (Nesvrstanost — teorija i savremena praksa.) Belgrade & New York, The Institute of International politics and economics & Oceans publ. 1972. II + 543 str. — sign. II/12.783.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: **MARXISTISCH-leninistisches Wörterbuch der Philosophie**. Hrsg. von Georg Klaus und Manfred Buhr. (Reinbek bei Hamburg 1972. 3 Bde. 1252 str. (Rororo. Handbuch, 6155, 6156, 6157). — sign. 12.888—6155, 56, 57.

UDC 335.5(497.1)

Dr. PECUJLIC, Miroslav: Topical Questions of Marxism**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 10, p. 1348—1356, Ljubljana 1972**

The organization of communists is in permanent danger of losing the role of the centre of revolutionary movement, if it is not closely connected with social basis, and if its autochthonous marxist thought and revolutionary direction evaporate. In his article the author treats the renaissance of revolutionary scientific thought, which should not represent a simple return to the classics and their writings, but also a search for answers to the urgent facts of the new actuality. Marxism is not dogmatically conceived monolith doctrine, given once for always. Each new revolution has given a blow to such a concept of monolith and unified quality. Our vision of Marxism is formed out of its universal richness, its most precious elements, and of critical and bold generalization of our historical experience. The author calls attention to the present split in thought, whose extreme poles are represented by apologetic and by the total critical negative thought, at the same time calling attention to the fact, that theoretical conflicts cannot be solved by the measures of daily policy, with political tactics gaining supremacy over theory.

UDC 001.89(497.12)

KOS, Marko: Dilemmas in our research sphere**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 10, p. 1420—1428, Ljubljana 1972**

As a link in national economy research sphere must be responsibly connected with economy, rational from the point of view of economy, and directed towards certain aims. For the use of the social means given for this purpose it should be a rule that they come back to the national economy and also increase in accordance with the growing production. At the time being, the majority of these means is spent for administration, and so does not return through the gross product to the budget. These means should be distributed in the working interest groups of developing research work, in which both research workers and economy as the user of research are included. Such a system would make it possible for society to return these means through the national product to the foundations for development research. The working interest group should constitute an innovation chain and a back control for the results. Such a policy of the distribution of the means would settle the position of research organizations and influence the quality of results.

UDK 335.5(497.1)

PEČUJLIČ, dr. Miroslav: Aktualna vprašanja marksizma

Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 10, str. 1348—1356

Komunistična organizacija je v neprestani nevarnosti, da zgubi vlogo jedra revolucionarnega gibanja, če ni tesno povezana s socialno bazo, če izpuhteva njena avtohtona marksistična misel ter revolucionarna usmeritev. Avtor se v prispevku loteva renesanse revolucionarne znanstvene misli, ki pa naj ne bi bila preprosto vračanje h klaskom, njihovim spisom, marveč tudi iskanje odgovorov na žgoča dejstva nove stvarnosti. Marksizem ni dogmatično pojmovana monolitna doktrina, ki bi bila dana enkrat za vselej. Vsaka nova revolucija je zadala udarec tako pojmovani monolitnosti in enakoličnosti. Naša vizija marksizma se oblikuje iz njegovega univerzalnega bogastva, njegovih najbolj dragocenih prvin in iz kritičnega in smelega posploševanja našega zgodovinskega skustva. Avtor opozarja na sedanjo veliko miselno razcepljenost, katere skrajna pola sta apologetika in totalna negativna kritična misel, hkrati pa opozarja, teoretičnih sporov ni mogoče razreševati z merili dnevne politike, tako, da bi dobila politična taktika premoč nad teorijo.

UDK 001.89(497,12)

KOS, Marko: Dileme v naši raziskovalni sferi

Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 10, str. 1420—1428

Povezava v gospodarstvu zahteva odgovornost od raziskovalne sfere kot člana nacionalne ekonomije ter ekonomsko racionalnost in usmerjanje v določene cilje, a za trošnja družbenih sredstev morajo veljati kriteriji vračanja in oplajanja; s tem se sredstva družbe vračajo v nacionalno ekonomijo, a zaradi povečevanja proizvodnje se oplemenjujejo in sami sebe napajajo. Večina sredstev se troši režijsko ter se ne vrača preko bruto produkta nazaj v proračun. Sredstva bi se morala deliti v delovnih interesih skupinah RR dela, v katerih so vključeni raziskovalci in gospodarstvo kot uporabnik. To bi omogočilo družbi, da bi pritekala ta sredstva preko nacionalnega produkta nazaj v sklade za RR. Delovna interesna skupina bi morala zasnovati inovacijsko verigo in povratno zvezo za kontrolo rezultatov. Takšna politika delitve sredstev bi uredila stanje pri raziskovalnih organizacijah in vplivala na kvaliteto dosežkov.

iz vsebine naslednjih števil

- **Aktualni intervju:** Vida Tomšič: Vloga žensk v ekonomskem in družbenem razvoju
- **Janko Jeri:** Slovenska narodnostna skupnost v Italiji II
- **Adolf Bibič:** Prispevek k teoriji interesov
- **Bogdan Kavčič:** Kdo ima moč v naših podjetjih?
- **Pavle Zrimšek:** O etiki javne besede
- **Stanko Milošević:** Zavest in in družbene razmere
- **Vinko Mlakar:** Vloga občin v stanovanjskem gospodarstvu
- **Boštjan Markič:** Volilni proces in toleranca
- **Srdan Vrcan:** Religija in ireligija v socialistični družbi
- **Kalmár Kulszar:** Sociološke raziskave na Madžarskem

teorija in praksa

t